

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

З Б І Р Н И К

НАУКОВИХ ПРАЦЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Серія соціально-педагогічна

В и п у с к 26

**Кам'янець-Подільський
«Медобори-2006»
2016**

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)

ББК: 74.58(4 Укр)

3-43

Рецензенти:

Гомонюк О.М. - доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології і педагогіки Хмельницького національного університету;

Плахотнік О.В. - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Петрочко Ж.В. – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України.

Редакційна колегія:

Атаманчук П.С., доктор педагогічних наук, професор; **Боднар В.І.**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України; **Вайнола Р.Х.**, доктор педагогічних наук, професор; **Вержиковська О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Коган О.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Кучинська І.О.**, доктор педагогічних наук, професор; **Мельник Л.П.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний редактор); **Мендерецький В.В.**, доктор педагогічних наук, доцент; **Миронова С.П.**, доктор педагогічних наук, професор; **Опалюк О.М.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Рудзевич І.Л.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Співак В.І.**, кандидат психологічних наук, доцент.

Друкується за ухвалою Вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 26 травня 2016 року)*

3-41 Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XXVI. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2016. – 188 с.

ISSN 2309-8341

За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «**Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи**».

До збірника увійшли наукові праці українських та зарубіжних фахівців з соціальної роботи, в яких висвітлюються історія становлення соціальної роботи, проаналізовано роль соціальних інституцій у підготовці фахівців соціальної сфери, описано актуальні питання соціальної допомоги, розкрито особливості використання інноваційних технологій у діяльності соціального працівника.

Адресується науковцям, практикам, студентам, які навчаються за спеціальностями «Соціальна робота», «Соціальна допомога» та всім, кому не байдужа доля підростаючого покоління.

ISSN 2309-8341

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 07.10.2015 р. «Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна» включено до переліку наукових фахових видань України.

УДК: 378.4(477.43):376.1(082)

ББК: 74.58(4 Укр)

© Автори статей, 2016
© «Медобори-2006», 2016

ЗМІСТ

Артемьева Т. В. Потенціал юмора в регуляції професійного стресса педагогов и медичинского персонала.....	5
Вержиховська О. М. Особливості фізичного виховання розумово відсталих учнів.....	17
Волківська Д. А. Соціально-педагогічні умови розвитку лідерського потенціалу студентського активу університету.....	27
Грабчак О. В. Краудфандинг як інноваційна технологія в соціальній роботі.....	36
Грубляк В. В. Шляхи попередження розвитку вегетоневрозів у юнаків та підлітків.....	45
Данилюк К. В. Міжсекторальне співробітництво державного та недержавного секторів в сфері надання хоспісних та паліативних послуг: європейські моделі.....	55
Дубич К. В. Роль освітнього механізму державного управління професійною підготовкою фахівців в удосконаленні системи надання соціальних послуг.....	65
Зозуляк-Случик Р. В. Особливості соціальної профілактики дитячої дезадаптованості.....	76
Ілініч С. Ю., Ляшкова Н. О. Професійна компетентність фахівців соціальної сфери як соціодидактична проблема.....	85
Кобилянська Л. І., Марчук М. В. Суспільна опіка дітей та молоді на Буковині у кінці ХІХ – першій третині ХХ століття у контексті розвитку соціальної роботи в Україні.....	99

Ковальчук І. В.. Технології соціальної роботи з формування патріотизму дітей.....	109
Костенко Н. І., Вітюк О. О. Розвиток соціальної роботи в Україні після Революції Гідності...	118
Кулик І. В. Соціальне та психологічне консультування як складові професійної діяльності в галузі соціальної роботи.....	129
Мельник Л. П., Сербалюк Ю. В. Соціально-психологічні аспекти роботи соціального педагога з сім'ями.....	137
Мудрий Я. С. Інтеграція дітей з вадами зору у соціальне середовище загальноосвітньої школи.....	151
Попова А. О. Ґенеза прагматизму в соціальній роботі в місцевих громадах США.....	161
Соловйова Т. Г. Підготовка школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами.....	174

ПОТЕНЦИАЛ ЮМОРА В РЕГУЛЯЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА ПЕДАГОГОВ И МЕДИЦИНСКОГО ПЕРСОНАЛА

Артем'єва Т. В. Потенціал гумору в регуляції професійного стресу педагогів і медичного персоналу. Показано, що професійна діяльність медичного персоналу та педагогів пов'язана з впливом численних стресогенних чинників (підвищена відповідальність за здоров'я і життя людей, груп населення і суспільства загалом; насиченість соціальної взаємодії; постійне залучення в життєві проблеми інших людей; особиста незахищеність і ін.), що роблять негативний вплив на здоров'я фахівців. Висунуто припущення, що в якості ефективної стратегії подолання розглядається гумор, який дозволяє регулювати емоції, пристосовуватися до змін, підтримувати позитивні міжособистісні відносини. Виявлено в ході емпіричного дослідження ефективні стратегії оволодіння стресом у поведінці педагогів і медичного персоналу при здійсненні ними професійної діяльності. Встановлено, що молоді вчителі й досвідчені вчителі відрізняються стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях, способами подолання труднощів, що виникають у професійній діяльності. Молодим учителям більшою мірою властива така стратегія поведінки в конфлікті як втеча-уникнення, гумор як копінг-стратегія використовується рідко. Досвідчені педагоги застосовують стратегії позитивної переоцінки і самоконтролю поведінки, активно використовують гумор. Встановлено, що найбільш використовуваними стратегіями подолання стресу медичним персоналом у професійній діяльності, є: вступ у соціальний контакт, пошук соціальної підтримки, обережні дії, уникнення, агресивні дії; використання гумору медичними працівниками дозволяє підтримувати інтерес до професійної діяльності. У стресогенних ситуаціях звернення до гумору пов'язане із застосуванням асертивних дій, завдяки яким медичні працівники активно і послідовно відстоюють свої інтереси, відкрито заявляють про свої цілі й наміри, поважаючи при цьому інтереси колег. Отримані в ході дослідження дані можуть бути використані при підготовці студентів до професійної діяльності, в практиці психологічного консультування в контексті особистісних і соціально-психологічних проблем педагога, дозволяють будувати психокорекційну роботу, спрямовану на розвиток стрес-толерантності персоналу.

Ключові слова: гумор, стрес, професійний стрес, поведінка, стресогенні чинники, регуляція, копінг-стратегії, професійна діяльність,

медицинский персонал, педагоги.

Артемьева Т. В. Потенциал юмора в регуляции профессионального стресса педагогов и медицинского персонала. Показано, что профессиональная деятельность медицинского персонала и педагогов сопряжена с воздействием многочисленных стрессогенных факторов (повышенная ответственность за здоровье и жизнь людей, групп населения и общества в целом; насыщенность социального взаимодействия; постоянное вовлечение в жизненные проблемы других людей; личная незащищенность и др.), оказывающих негативное воздействие на здоровье специалистов. Выдвинуто предположение, что в качестве эффективной стратегии совладания рассматривается юмор, позволяющий регулировать эмоции, приспособляться к изменениям, поддерживать позитивные межличностные отношения. Выявлено в ходе эмпирического исследования эффективные стратегии стрессосовладающего поведения педагогов и медицинского персонала при осуществлении ими профессиональной деятельности. Установлено, что молодые учителя и опытные учителя отличаются стратегиями поведения в конфликтных ситуациях, способами преодоления трудностей, возникающих в профессиональной деятельности. Молодым учителям в большей степени свойственна такая стратегия поведения в конфликте как бегство-избегание, юмор в качестве копинг-стратегии используется редко. Опытные педагоги применяют стратегии положительной переоценки и самоконтроля поведения, активно используют юмор. Установлено, что наиболее используемыми стратегиями преодоления стресса медицинским персоналом в профессиональной деятельности, являются: вступление в социальный контакт, поиск социальной поддержки, осторожные действия, избегание, агрессивные действия; использование юмора медицинскими работниками позволяет поддерживать интерес к профессиональной деятельности. В стрессогенных ситуациях обращение к юмору связано с применением ассертивных действий, при котором медицинские работники активно и последовательно отстаивают свои интересы, открыто заявляют о своих целях и намерениях, уважая при этом интересы коллег. Полученные в ходе исследования данные могут быть использованы при подготовке студентов к профессиональной деятельности, в практике психологического консультирования в контексте личностных и социально-психологических проблем педагога, позволяют строить психокоррекционную работу, направленную на развитие стресс-толерантности персонала.

Ключевые слова: юмор, стресс, профессиональный стресс, поведение, стрессогенные факторы, регуляция, копинг-стратегии, профессиональная деятельность, медицинский персонал, педагоги.

Постановка проблемы. Современные условия жизни и деятельности человека часто связаны с негативным воздействием на него экологических, социальных, профессиональных и других факторов. Усложнение информационной среды, нехватка времени, интенсивное общение с людьми, рост ответственности за принятые решения на фоне экономической нестабильности мира в целом приводят к повышению физических и эмоциональных нагрузок на человека, ухудшению функционального состояния, изменению личностного статуса, нарушению профессиональной эффективности, развитию психосоматических заболеваний [5,10,]. Это обуславливает интерес исследователей к изучению природы стресса, развитию и формированию стрессоустойчивости, способности человека совладать с трудностями, предъявляющими повышенные требования к его адапционным возможностям. При этом сфера изучения профессионального стресса наиболее востребована практикой, поскольку непосредственно связана с сохранностью трудоспособности и психического здоровья квалифицированной части населения [6].

Анализ последних исследований. В настоящее время проблема изучения стрессовладающего поведения педагогов при осуществлении ими профессиональной деятельности обозначена особенно остро и обусловлена возрастающими требованиями со стороны общества к личности педагога и его роли в учебном процессе. Профессия педагога обладает огромной социальной важностью, так как на учителя ложится большая ответственность не только за обучение, развитие, воспитание ребенка, но и за его психическое здоровье и способность к адаптации [9, 11]. Общество ожидает от учителя умения корректировать различные социальные проблемы (алкоголизм, наркомания, асоциальное поведение детей и подростков), умения обучать учащихся знаниям и умениям, обеспечивать деятельность по эстетическому воспитанию, удовлетворять потребности учащихся с широким кругом способностей и содействовать моральному и этическому развитию учащихся [5]. К основным факторам, которые приводят к стрессу, можно отнести ежедневные эмоциональные перегрузки, сложность возникающих педагогических ситуаций, ролевую неопределенность, социальную оценку, необходимость осуществления частых и интенсивных контактов, взаимодействие с различными социальными группами.

Стрессовые ситуации наносят ущерб здоровью учителя, ведут к появлению чувства беспомощности и бессмысленности существования, низкой оценке своей профессиональной компетентности, ведут к проблемам в сфере межличностных коммуникаций. Сохранение или повышение стрессоустойчивости личности связано с сохранением способности к социальной адаптации; сохранением значимых межличностных взаимоотношений; обеспечением успешной

самореализации, достижением жизненных целей; сохранением трудоспособности; сохранением физического и психического здоровья. Особую категорию ресурсов стрессоустойчивости представляют способы преодоления стрессовых ситуаций — стратегии и модели преодолевающего поведения или копинг-стратегии, изучение которых приобретает особую актуальность в связи с отсутствием единой теории, поясняющей особенности и специфику совладающего поведения в профессиональной деятельности данной группы специалистов [11].

Профессиональная деятельность медицинских работников связана с повышенной моральной ответственностью за здоровье и жизнь людей, групп населения и общества в целом [4; 6]. Постоянные стрессовые ситуации в процессе социального взаимодействия медицинского работника с пациентом, постоянное проникновение в социальные проблемы пациента, личная незащищенность и другие морально-психологические факторы оказывают негативное воздействие на здоровье медицинского персонала. Медицинский персонал, подвергается постоянному воздействию острых и хронических стрессогенных факторов, следствием чего являются различные психологические реакции, состояния, обуславливающие отрицательные специфические психосоматические и личностно-характерологические проявления, существенно снижающие качество их жизни, ухудшающие социально-психологический климат в коллективе [7].

Совладающее со стрессом поведение («копинг поведение») проявляется в когнитивной, эмоциональной и поведенческой сферах, его основными параметрами являются активность (конструктивность) и пассивность (не конструктивность) [8]. При столкновении с напряженными ситуациями, связанными с профессиональной деятельностью, врачи чаще используют конструктивные формы когнитивных стратегий. Использование врачами конструктивных механизмов совладания, связанных с когнитивной сферой, отражает их стремление дать когнитивную оценку, найти объяснение происходящему и определить пути выхода из проблемной ситуации.

Анализ поведенческих копинговых реакций показывает, что наиболее часто в поведенческой сфере врачи используют такие стратегии как «отвлечение» и «альтруизм». Оказание помощи другим людям дает врачам возможность снижать уровень эмоционального напряжения в условиях не достаточно продуктивного осознания.

В эмоциональной сфере врачи чаще используют такой конструктивный способ преодоления трудностей, как «оптимизм» — уверенность в наличии выхода в сложной ситуации. У врачей, использующих этот способ совладания со стрессом, выявляется тенденция к внутреннему локусу контроля над всеми значимыми жизненными событиями, над эмоционально положительными и эмоционально негативными ситуациями, в организации собственной

профессиональной деятельности [8].

Эффективной стратегией совладания и защитного механизма в работах зарубежных психологов рассматривается юмор (R.Martin, H.Lefcourt) [12]. Поскольку юмор по существу включает несоответствия и множественные интерпретации [3], он позволяет людям изменить взгляд на стрессовую ситуацию, переоценив ее с новой и менее угрожающей точки зрения. В результате этой юмористической переоценки ситуация становится менее стрессовой и более управляемой. Кроме того, положительная эмоция может приносить физиологическую пользу, ускоряя восстановление от сердечно – сосудистых последствий любых отрицательных эмоций, которые могли быть вызваны стрессом [1; 2]. Чувство юмора рассматривают не только как очень важную социально желательную черту личности, но и как важный компонент психического здоровья. Помимо стимулирования положительных эмоций и противодействия отрицательным настроениям (депрессии, тревоге) юмор стал ценным механизмом совладания со стрессовыми жизненными событиями и важным социальным навыком для установления, поддержания и развития удовлетворяющих межличностных отношений. Психическое здоровье определяется в трех общих способностей, которые важны для благополучия человека: способности регулировать отрицательные эмоции и наслаждаться положительными эмоциями; способности совладать со стрессом и приспосабливаться к изменениям; способности устанавливать близкие, значимые и длительные отношения с другими [8].

Цель статьи. Раскрыть результаты исследования по выявлению взаимосвязи юмора и копинг-стратегий, используемых педагогическим и медицинским персоналом в профессиональной деятельности.

Изложение основного материала исследования. В исследовании приняли участие 40 педагогов общеобразовательной школы (22-58 лет), 50 специалистов центральной районной больницы г. Камско-Устьинск (23-58 лет), со стажем 1-38 лет. Диагностическая работа проводилась совместно с А.Г.Кирсановой. В исследовании приняли участие: медицинские сестры (терапевтического, хирургического отделения, роддома); врачи (терапевт, хирург, эндокринолог, стоматолог, нарколог, психиатр, дерматолог, отоларинголог, окулист, гинеколог); массажист; провизор; лаборанты; фельдшер-лаборанты; участковые врачи и медсестры.

Методики: Опросник ситуативной юмористической реакции» Р.Мартина и Х.Лэфкорта (Situational Humor Response Questionnaire, SHRO), адаптирован Т.В.Артемяевой [12]; «Шкала совладания (копинга) юмором» Р.Мартина и Х.Лэфкорта (The coping humor scale (CHS), адаптирована Т.В.Артемяевой [1,12]; «Стратегии преодоления стрессовых ситуаций (SACS), С. Хобфолла, адаптирована Н.Водопьяновой и Е. Старченковой [7].

Анализ полученных результатов. С помощью методики «Стратегии преодоления стрессовых ситуаций (SACS) были выявлены стратегии молодых педагогов (Рис. 1).

Рис. 1. Гистограмма копинг-стратегий молодых педагогов (со стажем педагогической деятельности от 2 до 13 лет)

Молодые педагоги используют чаще отрицательную стратегию поведения «бегство – избегание», прилагая усилия к бегству или избеганию проблемы. В профессиональной деятельности молодые педагоги используют такие положительные стратегии как «положительная переоценка» и «самоконтроль»: педагоги прилагают усилия по регулированию своих чувств и действий и также прилагают усилия по созданию положительного значения с фокусированием на росте собственной личности.

Стратегии поведения опытных учителей (со стажем педагогической деятельности от 14 до 36 лет) в стрессовых ситуациях отражены на рис. 2.

Рис. 2. Гистограмма копинг стратегий опытных педагогов (со стажем педагогической деятельности от 14 до 36 лет)

Опытные педагоги часто используют такую стратегию поведения как положительная переоценка, прибегая к усилию по созданию положительного значения с фокусированием на росте собственной личности; используют такие положительные стратегии поведения как «самоконтроль» и «планирование решения проблемы».

Для того, чтобы убедиться в различии показателей между двумя группами нами было проведено статистическое сравнение средних по t-критерию Стьюдента. Было выявлено значимое различие показателей по стратегии «бегство – избегание». Молодые педагоги в напряженных и стрессовых ситуациях профессиональной деятельности чаще, чем опытные демонстрируют пассивную форму поведения с уходом от напряженной ситуации и от разрешения возникших проблем.

Выявленные в исследовании копинг-стратегии медицинского персонала представлены на рис. 3.

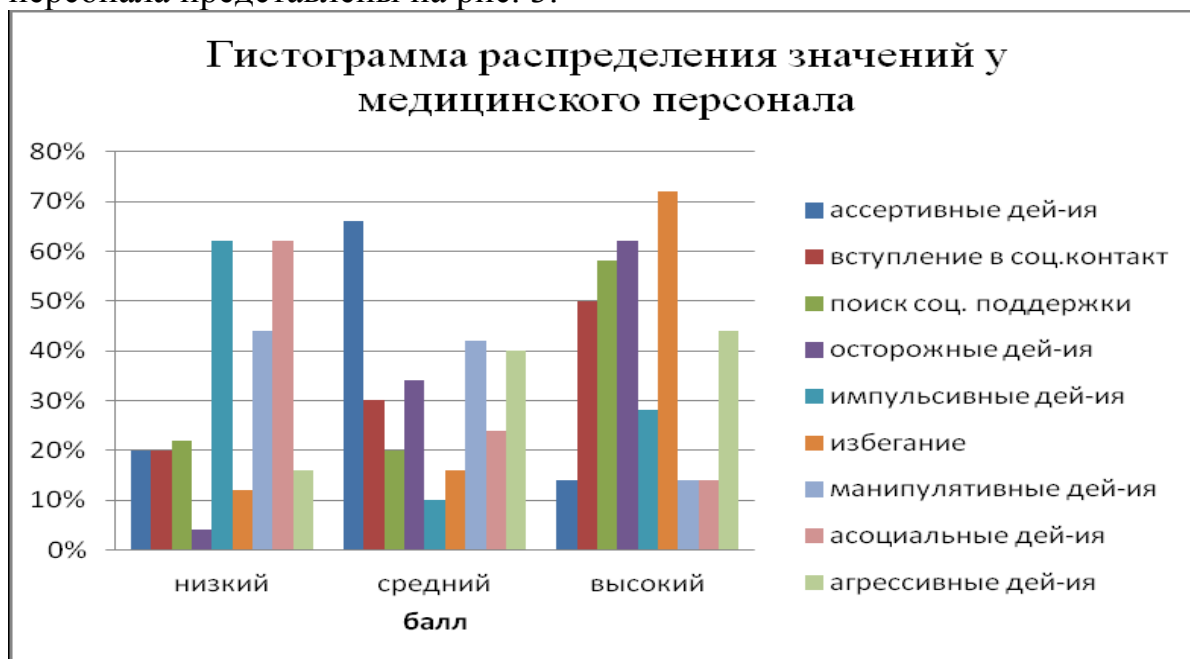

Рис. 3. Распределение значений медицинского персонала по опроснику «Стратегии преодоления стресса».

В медицинской практике наиболее используемыми моделями преодоления стрессовых ситуаций являются вступление в социальный контакт (у 50% медицинского персонала выявлен высокий уровень), поиск социальной поддержки (58% испытуемых высокий уровень), осторожные действия (у 62% испытуемых высокий уровень использования), избегание (выявлен у 72% медицинского персонала высокий уровень), агрессивные действия (высокий уровень использования у 44% испытуемых). Вступление в социальный контакт и поиск социальной поддержки можно определить как эмоциональную и информационную помощь, получаемую медицинским персоналом от

коллег, семьи или значимых людей, что позволяет легче справиться со стрессом. Осторожные действия и избегание, являются пассивными стратегиями, рассматриваются как защитные механизмы, лежащие в основе страхов и опасений. Выражается эта защита в сдержанности внешних проявлений медицинского персонала — движений, мимики и речи, пониженной активности, осторожности, робости, застенчивости. В свою очередь избегание — это физический уход от ситуации, сдерживание собственной активности во избежание вероятных неприятностей. Использование медицинским персоналом агрессивных действий, которые являются одним из способов совладания со стрессовой ситуацией, обуславливается отсутствием конструктивных навыков решения проблем в стрессовых ситуациях.

В выборке молодых учителей не выявлено связи между показателями опросника ситуативной юмористической реакции, шкалой совладания (копинга) юмором и стратегиями преодолевающего поведения в стрессовых ситуациях. Юмор не рассматривается молодыми педагогами в качестве эффективной стратегии выхода из напряженной, стрессовой ситуации.

Положительная связь была обнаружена между шкалами опросника «копинг стратегии»: конфронтативный копинг и положительная переоценка (0.520, при $p=0,05$), это говорит о том, что чем выше агрессивные усилия по изменению ситуации, тем выше усилия по созданию положительного значения фокусируемого на собственной личности; дистанцирование и принятие ответственности (0.571, при $p=0,01$), можно предположить что, чем выше когнитивные усилия на отделение от ситуации и уменьшение ее значимости, тем выше признание своей роли в проблеме с сопутствующей темой ее решения; принятие решения проблемы и поиск социальной ответственности (0.432, при $p=0,05$), свидетельствует о том, что прилагая произвольные, проблемно-сфокусированные усилия по изменению ситуации, включающие аналитический подход к решению проблемы педагоги испытывают большую потребность в информационной, действенной и эмоциональной поддержке со стороны коллег.

В выборке опытных учителей была обнаружена положительная связь между опросником ситуационной юмористической реакции и шкалой совладания (копинга) юмором (0.544, $p=0,01$). Можно сделать вывод о том, что чем выше использование юмора в различных жизненных ситуациях, тем выше совладание (копинг) юмором в стрессовых ситуациях.

Выявлены связи между опросником ситуационной юмористической реакции и опросником Р. Лазаруса и С. Фолкмана, позволяющие утверждать, что чем выше использование юмора в разных жизненных ситуациях, тем ниже агрессивные усилия по изменению ситуации (-0.481,

при $p=0,05$). Использование педагогами юмора в стрессовых ситуациях снижает их потребность в информационной, действенной и эмоциональной поддержке со стороны коллег (-0.493 , при $p=0,05$); позволяет сфокусировать усилия по изменению возникшей ситуации (0.626 , при $p=0,01$).

Медицинский персонал используют юмор при вступлении в социальный контакт, в различных жизненных ситуациях, общении ($r=0,558$; $p=0.01$). Испытуемые с помощью юмора избегают проблемную ситуацию, не имея конструктивных навыков ее решения. Прямая положительная связь выявлена между стратегией импульсивные действия и использование юмора в различных жизненных ситуациях ($r=0,552$; $p=0.01$). Испытуемые, совершая неосознанные поступки и действия, не зная при этом последствий, прибегают к юмористической реакции, возможно как к способу сгладить и исправить ситуацию. У медицинского персонала были выявлены положительные связи между использованием юмора в различных ситуациях и шкалой интерес ($r=0,636$; $p\leq 0.001$), это свидетельствует о том, что испытуемые положительно относятся к использованию юмористической реакции в профессиональной деятельности, и при частом ее использовании, у испытуемых повышается интерес к профессиональной деятельности.

Была обнаружена положительная связь между стратегией асоциальные действия и использование юмора в различных ситуациях ($r=0,559$; $p\leq 0.001$), это говорит о том, что медицинский персонал использует юмористическую реакцию при совершении неосознанных действий.

Выводы и перспективы. Результаты проведенного эмпирического исследования позволяют утверждать, что молодым учителям в большей степени свойственна стратегия бегство-избегание, они прилагают мысленное стремление и поведенческие усилия, направленные на избегание проблемы; стрессовую ситуацию воспринимают как угрозу их некомпетентности. Редко используют юмор в качестве копинг-стратегии, способной приостановить возникшее напряжение в стрессовой ситуации. Опытные педагоги, применяют такие стратегии поведения, как положительная переоценка и самоконтроль, активно используют юмор в напряженных профессиональных ситуациях.

Медицинские работники наиболее часто используют стратегии преодоления стресса: вступление в социальный контакт, поиск социальной поддержки, осторожные действия, избегание, агрессивные действия. Использование юмора медицинскими работниками позволяет поддерживать интерес к профессиональной деятельности.

Медицинские работники с высокими показателями по шкале юмора отличаются большим количеством моделей преодолевающего поведения, и предпочтением здоровых моделей стрессогенных ситуаций, что

выражается в более высоких показателях активного уверенного поведения, вступления в социальные контакты, отличаются более высокой нервно-психической активностью. Обращение к юмору связано с применением ассертивных действий, при котором медицинские работники активно и последовательно отстаивают свои интересы, открыто заявляют о своих целях и намерениях, уважая при этом интересы коллег

Полученные в ходе исследования данные могут быть использованы при подготовке студентов к профессиональной деятельности, в практике психологического консультирования в контексте личностных и социально-психологических проблем педагога, позволяют строить психокоррекционную работу, направленную на развитие стресс-толерантности персонала.

Список использованных источников

1. Артемьева Т.В. О методе исследования совладания (копинг) юмором и его возможностях / Т.В.Артемьева // Казанский педагогический журнал. — 2011. — № 4. — С.118-123.
2. Артемьева Т.В. Корреляционные исследования юмора и Я-концепции студентов / Т.В.Артемьева // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. — Вип.24. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2014. — С.17-29.
3. Артемьева Т.В. Понимание юмористического контекста детьми младшего школьного возраста / Т.В.Артемьева, Т.В.Дуткевич // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. — Вип.29. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. — С.33-45.
4. Ахметзянова А.И. Вариативные формы дошкольного образования в инклюзивном пространстве / А.И.Ахметзянова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. — Вип.29. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. — С.45-55.
5. Борисова М.В. Психологические детерминанты феномена эмоционального выгорания у педагогов / М.В.Борисова // Вопросы психологии. — 2005. — № 2. — С.96-104.
6. Битюцкая Е.В. Современные подходы к изучению совладания с

- трудными жизненными ситуациями / Е.В.Битюцкая // Вестник Московского университета, Серия 14. Психология. — 2011. — № 1. — С.100-111.
7. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е.Водопьянова. — СПб.: Питер, 2009. — 170 с.
  8. Волкова Н.В. Coping strategies как условие формирования идентичности // Мир психологии.— 2004. —№2. —С. 119-124.
  9. Ермолаева Е.П. Психология социальной реализации профессионала. — М.: Инст-та РАН, 2008. — 352 с.
  10. Мерзлякова Д.Р. Синдром профессионального "выгорания" и метаиндивидуальность педагога // Психологическая наука и образование. — 2009. —№ 1. —С. 55-60.
  11. Митина Л.М. Концепция профессионального развития и сохранения здоровья учителя как основа образовательной политики // Школа здоровья. — 2000. — №2. — С.43-50.
  12. Martin R.A. The Situational Humor Response Questionnaire (SHRQ) and Coping Humor Scale (CHS): A decade of research findings. Humor: / R.A.Martin, // R.A.International Journal of Humor Research, 1996. Vol. 9(3-4). — P. 251-272.

Spisok ispol'zovannyh istochnikov

1. Artem'eva T.V. O metode issledovaniya sovladaniya (koping) jumorom i ego vozmozhnostyah / T.V.Artem'eva // Kazanskij pedagogicheskij zhurnal. — 2011. — № 4. — S.118-123.
2. Artem'eva T.V. Korreljacionnye issledovaniya jumora i Ja-konceptii studentov / T.V.Artem'eva // Problemy suchasnoy psyhologiyi: zb. nauk. pr. Kam'janec'-Podil'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii imeni G.S.Kostjuka NAPN Ukraini / za nauk. red. S.D.Maksimenka, L.A.Onufrievoi. — Vip.24. — Kam'janec'-Podil's'kij: Aksioma, 2014. — S.17-29.
3. Artem'eva T.V. Ponimanie jumoristicheskogo konteksta det'mi mladshego shkol'nogo vozrasta / T.V.Artem'eva, T.V.Dutkevich // Problemi suchasnoi psihologii: zb. nauk. pr. Kam'janec'-Podil'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii imeni G.S.Kostjuka NAPN Ukraini / za nauk. red. S.D.Maksimenka, L.A.Onufrievoi. — Vip.29. — Kam'janec'-Podil's'kij: Aksioma, 2015. — S.33-45.
4. Ahmetzjanova A.I. Variativnye formy doshkol'nogo obrazovaniya v inkluzivnom prostranstve / A.I.Ahmetzjanova // Problemi suchasnoi psihologii: zb. nauk. pr. Kam'janec'-Podil'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologii imeni G.S.Kostjuka NAPN Ukraini / za nauk. red. S.D.Maksimenka, L.A.Onufrievoi. — Vip.29. — Kam'janec'-

- Podil's'kij: Aksioma, 2015. — S.45-55.
5. Borisova M.V. Psihologicheskie determinanty fenomena jemocional'nogo vygoranija u pedagogov / M.V.Borisova // Voprosy psihologii. — 2005. — № 2. — S.96-104.
  6. Bitjuckaja E.V. Sovremennye podhody k izucheniju sovladanija s trudnymi zhiznennymi situacijami / E.V.Bitjuckaja // Vestnik Moskovskogo universiteta, Serija 14. Psihologija. — 2011. — № 1. — S.100-111.
  7. Vodop'janova N.E. Psihodiagnostika stressa / N.E.Vodop'janova. — SPb.: Piter, 2009. — 170 s.
  8. Volkova N.V. Coping strategies kak uslovie formirovanija identichnosti // Mir psihologii.— 2004. №2. S. 119-124.
  9. Ermolaeva E.P. Psihologija social'noj realizacii professionala. — M.: Inst-ta RAN, 2008. — 352 s.
  10. Merzljakova D.R. Sindrom professional'nogo "vygoranija" i metaindividual'nost' pedagoga // Psihologicheskaja nauka i obrazovanie. — 2009. № 1. S. 55-60.
  11. Mitina L.M. Konceptcija professional'nogo razvitija i sohraneniya zdorov'ja uchitelja kak osnova obrazovatel'noj politiki // Shkola zdorov'ja. — 2000. — №2. — S.43-50.
  12. Martin R.A. The Situational Humor Response Questionnaire (SHRQ) and Coping Humor Scale (CHS): A decade of research findings. Humor: / R.A.Martin, // R.A.International Journal of Humor Research, 1996. Vol. 9(3-4). — P. 251-272.

Artemieva T. V. Humor potential of regulation of occupational stress at pedagogues and medical personnel. It was shown that the professional activities of medical personnel and teachers is associated with the influence of many stressors (increased responsibility for the health and lifes of people, groups and society as a whole; the saturation of social interaction, the constant involvement in the problems of life of other people; personal insecurity, and others) which have a negative impact on specialists' health. It was suggested that as an effective coping strategy is considered humor which can regulate the emotions, help to adapt to changes, maintain positive interpersonal relationships. It was empirically revealed the effective teachers and medical personnel's strategies of behavior aimed to stress overcoming in the process of their professional activities. It was found that young teachers and experienced teachers use different strategies of behavior in conflict situations, ways of overcoming of difficulties during their professional activities. The predominating strategy of young teachers' behavior in conflict is an escape-avoidance, humor as a coping strategy is rarely used by them. Experienced teachers use strategies of self-control and a positive revaluation of behavior, actively use humor. It was found that the medical staff uses in the professional

activity such coping strategies as entry into social contact, search for social support, cautious steps, avoiding aggressive actions; using of humor allows medical specialists to maintain interest to the professional activity. The appeal to the humor in stressful situations is associated with the using of assertive actions by which medical specialists defend their interests actively and consistently, declare their purposes and intentions openly taking in account the interests of colleagues. The received research data can be used to prepare students for professional careers, in the practice of psychological consultancy in the context of personal and socio-psychological teacher's problems, allow to construct psychocorrectional work aimed to develop stress tolerance at personnel.

Key words: humor, stress, professional stress, behavior, stress factors, regulation, coping-strategies, professional activity, medical personnel, teachers.

Отримано 3.04.2016

УДК 376 (075.8)

О. М. Вержиховська
defectologia@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ

Вержиховська О. М. Особливості фізичного виховання розумово відсталих учнів. У статті автор розкриває теоретико-експериментальні основи проблеми фізичного розвитку та виховання розумово відсталих дітей. Чітко вказує на структуру, зміст, завдання, та сутність фізичного виховання цієї категорії дітей. Особлива увага приділяється характеристиці педагогічного забезпечення (спеціальний добір змісту, методичних засобів, організаційних форм педагогічного впливу) корекційно-виховного процесу з формування емотивної (особистісно-вольових якостей) та психомоторно-регулятивної сфери у дітей.

Значне місце у статті відводиться розкриттю змістових основ проблеми фізичного вихованню розумово відсталих учнів, їх особливостей та специфіки. Звертається увага на аналіз напрямків та завдань фізичного виховання цієї категорії дітей, а саме: зміцнення здоров'я, формування провідних навичок життєво-важливих рухів (вставати, ходити, сидіти; брати і класти предмети; бігати, стрибати, гратися з м'ячем); розвиток рухової можливості (молодший шкільний вік-формування спритності і швидкості рухів; старший шкільний вік-сили та

витривалості); виховання інтересу і звички до занять фізичною культурою; виховання позитивних особистісно-вольових якостей; корекція недоліків розумового і фізичного розвитку.

Доцільним у статті є динамічна характеристика впливу фізичних вправ на покращення стану здоров'я дитини, підвищення компенсаторних можливостей центральної нервової системи дитини, покращення її фізичної та розумової діяльності. Достатньо цікавим є опис і аналіз основних засобів фізичного виховання, які використовуються при роботі з розумово відсталими учнями, а саме: спеціальні заняття з фізичного виховання; корекційно-лікувальна гімнастика та індивідуальна трудотерапія для дітей з грубими порушеннями моторики; відповідна організація дитячого харчування; правильна організація і гігієна навчальної і фізичної праці учнів з урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей; загальний режим дня; організація проведення літніх оздоровчих заходів; особистісно-лікувальні заходи. Найбільш вагомим у статті є розкриття проблеми професійно прикладного фізичного виховання, яка сприяє різнобічному фізичному розвитку і загальному підвищенню функціональних можливостей організму учня, в тому числі можливостей у подоланні вад фізичного і психічного розвитку; розвитку в учнів за допомогою спеціально підібраних засобів і методів фізичного виховання тих рухових якостей і вмінь, які відіграють важливу роль в певних професіях.

Ключові слова: розумово відсталі діти, фізичний розвиток, фізичне виховання, рухова можливість, психофізичний розвиток, корекція, адаптація, соціалізація, компенсація.

Вержиховская Е. Н. Особенности физического воспитания умственно отсталых учащихся. В статье автор раскрывает теоретико-экспериментальные основы проблемы физического развития и воспитания умственно отсталых детей. Четко указывает на структуру, содержание, задачи и сущность физического воспитания этой категории детей. Особое внимание уделяется характеристике педагогического обеспечения (специальный отбор содержания, методических средств, организационных форм педагогического воздействия) коррекционно-воспитательного процесса по формированию эмотивной (личностно-волевых качеств) и психомоторного-регулятивной сферы у детей.

Значительное место в статье отводится раскрытию содержательных основ проблемы физического воспитания умственно отсталых учащихся, их особенностей и специфики. Обращается внимание на анализ направлений и задач физического воспитания этой категории детей, а именно: укрепление здоровья, формирование ведущих навыков жизненно важных движений (вставать, ходить, сидеть, принимать и класть

предметы; бегать, прыгать, играть с мячом) ; развитие двигательной возможности (младший школьный возраст-формирования ловкости и скорости движений, старший школьный возраст-силы и выносливости); воспитание интереса и привычки к занятиям физической культурой; воспитание положительных личностно-волевых качеств; коррекция недостатков умственного и физического развития.

Целесообразным в статье есть динамическая характеристика влияния физических упражнений на улучшение состояния здоровья, повышение компенсаторных возможностей центральной нервной системы ребенка, улучшение его физической и умственной деятельности. Достаточно интересным является описание и анализ основных средств физического воспитания, используемых при работе с умственно отсталыми учениками, а именно: специальные занятия по физическому воспитанию; коррекционно-лечебная гимнастика и индивидуальная трудотерапия для детей с грубыми нарушениями моторики соответствующая организация детского питания; правильная организация и гигиена учебной и физического труда учащихся с учетом их индивидуальных и возрастных особенностей; общий режим дня; организация проведения летних оздоровительных мероприятий; личностно-лечебные мероприятия. Наиболее весомым в статье является раскрытие проблемы профессионально прикладного физического воспитания, которое способствует разностороннему физическому развитию и общему повышению функциональных возможностей организма ученика, в том числе возможностей в преодолении недостатков физического и психического развития; развития у учащихся с помощью специально подобранных средств и методов физического воспитания тех двигательных качеств и умений, которые играют важную роль в определенных профессиях.

Ключевые слова: умственно отсталые дети, физическое развитие, физическое воспитание, двигательная возможность, психофизическое развитие, коррекция, адаптация, социализация, компенсация.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства важливого значення набуває проблема фізичного розвитку і виховання підростаючого покоління. Турбота про здоров'я впливає на увесь психофізичний розвиток учнів сприяє формуванню у них відповідного рівня адаптації та соціалізації.

Особливо гостро це питання стосується дітей з розумовою відсталістю, так як основи фізичного розвитку та виховання, а саме професійно прикладного фізичного виховання покладаються у процес навчання та виховання цієї категорії дітей.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичний аналіз проблеми

фізичного виховання розумово відсталих школярів показав, що науковці розглядали її у наступних напрямках, а саме: структура, сутність, завдання та зміст фізичного виховання (В.В. Воронкова, Н.П. Долгобородова, І.Г. Єременко, Н.А. Козленко, Б.П. Пузанов); роль фізичного виховання щодо корекції недоліків психофізичного розвитку розумово відсталих дітей (А.М. Висоцька, Н.А. Козленко, В.А. Липа, С.П. Миронова, С.Я. Рубінштейн), особливостей впровадження педагогічного забезпечення (спеціальний добір змісту, методичних засобів, організаційних форм поетапного становлення компонентів морального розвитку відповідно до їх сутності, повноти характеристик та особливостей прояву у дітей.) фізичного професійно-прикладного виховання розумово відсталих учнів (В.І.Бондарь, Н.А. Козленко, А.В. Лапін, Я. Нікітіна).

Мета статті полягає у визначенні теоретико-експериментальних основ проблеми корекції фізичного розвитку та фізичного виховання розумово відсталих дітей.

Виклад основного матеріалу. Заняття фізичною культурою сприяють: зміцненню здоров'я і підвищенню фізичних можливостей дитини; корекції недоліків психічного і фізичного розвитку дітей; вихованню морально-вольових якостей, підготовці до самостійного життя і суспільно-корисної праці.

Корекція фізичних недоліків допомагає виховувати в учнів такі якості, як увага, зосередженість, вміння користуватись словесною інструкцією при організації своїх дій. У дітей також виховуються позитивні вольові якості: наполегливість, терплячість, цілеспрямованість, колективізм, правильне ставлення до вимог дисципліни.

Систематичні заняття фізичними вправами впливають на: діяльність центральної нервової системи; на розвиток і зміцнення м'язової системи, органів кровообігу; знімають втому головного мозку; підвищують працездатність; розвивають і зміцнюють опорно-руховий апарат людини (кістки набувають міцності, збільшується рухомість в суглобах, тіло стає гнучкішим); розвивають діяльність серця і легень (становлення правильного, глибокого дихання – посилення вентиляції легень).

Завдання фізичного виховання учнів допоміжної школи:

1. Зміцнення здоров'я дитини, сприяння загальній фізичній підготовці, загартування організму. Для цього потрібно: проведення фізичних вправ; правильний режим дня; здійснення гігієнічних вимог до обладнання тощо; освітлення приміщень.

2. Формування у дітей правильних навичок життєво-важливих рухів. (Має зв'язок з підготовкою учнів допоміжної школи до життя і праці). Потрібно навчити дитину: правильно вставати, ходити, сидіти; правильно брати і класти предмети; правильно бігати, стрибати, грати з м'ячем. Виробляти у неї такі здібності, як: швидко і точно виконувати

рухи пальцями рук; вміло взаємодіяти обома руками; швидко перебудовувати рухи в залежності від умов.

3. Розвиток у розумово відсталих дітей рухової можливості. Молодший вік – розвиток спритності і швидкості рухів. Старший шкільний вік – розвиток витривалості і сили. Спритність (використовують вправи кидання і ловлі м'яча, вправи з предметами, рухові ігри). Швидкість (вправи швидкісного характеру, біг на швидкість, ігри). Сила (вправи динамічні, які потребують короткочасної силової напруги (стрибки, ігри з м'ячем).

4. Виховання інтересу і звички до заняття фізичною культурою (матеріально-спортивна база, поводитись спортивно-оздоровчі заходи). Зацікавлення дітей базується на використанні наочних і словесних методів.

5. Виховання позитивних морально-вольових якостей, проводять групові вправи, естафети, командні ігри. Особистісний успіх дитини повинен стати часткою успіху усього колективу, а успіх приносить моральне задоволення кожній дитині.

6. Корекція недоліків розумового і фізичного розвитку учнів (проводиться на уроках з усіх навчальних уроках і позаурочний час).

У процесі фізичного загартування формуються особистісні вольові якості.

Воля – здатність людини, яка виявляється в самодетермінації і саморегуляції нею своєї діяльності і різних психічних процесів. Основні функції волі: вибір мотивів і цілей; регуляція спонукання до дії при недостатній мотивації їх; організація психічних процесів; адекватна діяльність; система, мобілізація психічних можливостей у ситуації подолання перешкод у процесі досягнення поставленої мети.

Вольові зусилля людей в різних ситуаціях (конфлікт мотивів) характеризуються кількістю енергії, що витрачається на виконання цілеспрямованих дій чи утримання від них.

Всі три сфери особистості – інтелектуальна, емоційна, вольова – пов'язані і становлять єдиний комплекс (Н-д: емоційний стан (психічні стани, афект, стрес) впливає на стан здоров'я, життєвий тонус – педагог створює відповідні умови). Турбота про здоров'я – основна ланка виховання.

Основні засоби фізичного виховання учнів допоміжної школи:

а) спеціальні заняття з фізичного виховання учнів (ритміка — в молодших класах, уроки фізичної культури — в старших класах), організація доступних для учнів позакласних спортивних заходів;

б) корекційно-лікувальна гімнастика і індивідуальна трудотерапія для дітей з грубими порушеннями моторики;

в) відповідна організація дитячого харчування в інтернаті і сім'ї;

г) правильна організація і гігієна навчальної і фізичної праці учнів з

урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей;

д) загальний режим в сім'ї і інтернаті, забезпечення адекватного чергування: навчання, фізичної праці, відпочинку, харчування, позакласних занять тощо;

е) організація і проведення літніх оздоровчих заходів: оздоровчий табір, походи, екскурсії, спортивні заходи, участь в сільськогосподарських роботах тощо;

ж) особистісно-лікувальні заходи: використання лікувальних препаратів для стимуляції і корекції фізичного розвитку, фізіотерапія і інші спеціальні лікувальні засоби;

з) фізичне загартування.

До засобів фізичного загартування ми відносимо: природні умови (повітря, сонце, вода), особиста і загальна гігієна, фізичні вправи (гімнастика, гра, туризм).

Фізичне виховання пов'язане із формуванням естетичних почуттів і ставлень.

При проведенні профорієнтаційної роботи важливим є професійно-прикладне фізичне виховання (ППФВ), яке включає здійснення впливів на учнів у таких двох напрямках. По-перше, це сприяння різнобічному фізичному розвитку і загальному підвищенню функціональних можливостей організму учня, в тому числі можливостей у подоланні вад фізичного і психічного розвитку. По-друге, це розвиток в учнів за допомогою спеціально підібраних засобів і методів фізичного виховання тих рухових якостей і вмінь, які відіграють важливу роль у певних професіях.

Різні професії ставлять неоднакові вимоги до робітника. У зв'язку з цим професійно-прикладне фізичне виховання забезпечує диференційований корекційно-розвивальний вплив з урахуванням особливостей конкретних професій, що подають в допоміжних школах. Є види професій, які вимагають від робітника схожих якостей, які можна розвивати однаковими засобами і методами фізичного виховання. Виходячи з вищевикладеного, найпоширеніші профілі трудової підготовки в допоміжних школах можна об'єднати в такі групи:

- 1) перша – швейна, шевська, картонажно-палітурна справа;
- 2) друга група – столярна, столярно-телярська, слюсарна справа, сільськогосподарська праця;
- 3) третя група – будівельна справа – мулярі, штукатурі і ін.

Розв'язання завдань професійно-прикладне фізичне виховання досягається передусім застосуванням спеціально підібраних вправ. М. О. Козленком доведено, що ефективним для першої групи професій є фізичні вправи, які розвивають спритність, швидкість, витривалість рухів кистей і пальців рук, окомір, витривалість рухів кінцівок до тривалого перебування в сидячому положенні. Для другої групи – вправи, що

розвивають силу м'язів рук і плечового поясу, швидкість і точність рухів, взаємодію обох рук, витривалість до динамічних навантажень.

Для третьої групи – вправи, що розвивають функцію вестибулярного апарату, силу і точність рухів, витривалість до праці в незручних положеннях (перебування на риштуваннях).

При визначенні засобів і методів, спрямованих на підвищення рухової активності, дослідники, на чолі з М.О. Козленком, керувалися положенням про необхідність забезпечувати цілісний вплив на психомоторні функції учня допоміжної школи.

Рухове завдання є фактором, що організує систему дій і визначає технологію діяльності. Його формування ґрунтується на єдності чуттєвості образів (пропріорецептивних, зорових, тактильних, слухових) і знань про рухову діяльність, відображених у поняттях. При цьому центральною ланкою усвідомленого програмування дії виступає розуміння причинно-наслідкових зв'язків між характеристиками рухів (напрямком, амплітудою, швидкістю, м'язовим зусиллям) і їх результатами. М.О. Козленко зазначав, що застосування спеціальних прийомів спонукає дітей до формулювання простих суджень і на основі цього роблять висновки. Такі судження і умовиводи є необхідною умовою розвитку у них здібностей:

- 1) самостійно набувати руховий досвід;
- 2) ефективно використовувати його для своїх дій.

Розумово відсталіх дітей необхідно навчати правильному раціональному підніманню вантажів, тому що їх самостійна праця на виробництві, особливо осіб чоловічої статі, пов'язана з підйомами і перенесеннями вантажів.

Є чотири групи засобів та методичних прийомів, що активізують пізнавальну діяльність учнів, сприяють вдосконаленню рухів розумово відсталіх дітей.

Фізичні вправи, які стимулюють розвиток в учнів довільного регулювання рухів. До таких вправ відносяться: метання в ціль, стрибки на точність приземлення, вправи з рівноваги, кидання м'яча на підлогу чи в стіну, рухливі ігри, що вимагають точності рухів та інше.

Щоб правильно виконати вправи, учні повинні чітко сприймати самі рухи та їх результати, - встановлювати причино-наслідкові зв'язки між характеристиками рухів і їх результатами, і на підставі цього – вносити відповідні корективи для вдосконалення своїх дій. На основі цього відбувається розвиток вищих психічних функцій, в результаті цього здійснюється довільна побудова рухових дій.

Педагогічні засоби, методичні прийоми, що сприяють виникненню і розвитку в учнів пізнавального інтересу до фізичних вправ: це досягається диференційованим добором вправ і методів з урахуванням пізнавальних і фізичних можливостей учнів, дотриманням вимог

привабливості вправ, оптимальним темпом їх виконання. Також це створення певних: ігрових ситуацій, сюрпризних моментів, елементів змагання для зацікавлення учнів фізичною культурою.

Методичні прийоми, що спонукають учнів сприймати власні рухи, (а саме такі їхні характеристики, як напрям, амплітуда, швидкість). Набуття досвіду сприймання, порівнювання ознак власних рухів є вихідним моментом і умовою вдосконалення довільного регулювання рухів, а отже, і підвищення рівня виконання рухових дій. Наприклад, чергується виконання однієї вправи в повільному, середньому і швидкому темпах. Розслаблено і з м'язовим контролем, плавно і переривчасто, змінюється амплітуда і напрям рухів. При цьому увага учнів спрямовується на особливості виконання вправ. Завдяки такій варіативності виконання вправ в учнів розвивається здатність більш точно сприймати і регулювати власні рухи.

Педагогічні прийоми, що стимулюють розвитку в учнів мовленнєвих навичок, пов'язаних з руховою діяльністю. Ці прийоми орієнтовані на активізацію формування в учнів знань про рухові дії і включають засвоєння назв вправ, вихідних положень, рухів і їх характеристик, вимог правильного виконання вправ і прийомів само оцінювання рухів.

Роль фізичного виховання у навчанні, вихованні та розвитку розумово відсталих дітей визначається наступними рекомендаціями:

1. Використовуйте на уроках і позакласних заняттях з дітьми всі розумні можливості для впливу на поліпшення ритму їх рухів. Наприклад: співвідносьте рухи всього тіла з словесними інструкціями; використовуйте важливі акустичні і оптичні сигнали для керування рухами всього тіла чи його частин; супроводжуйте виконання складних моторних комплексів поясненням.

2. Досягайте, щоб учні осмислено виконували рухи. Наприклад: старайтеся, щоб діти зрозуміли зв'язок між рухами і їх тілом; здійснійте аналіз процесу рухів, супроводжуйте його вказівками на помилки, досягайте осмисленого їх виправлення.

3. Враховуйте, що фізичне навантаження викликає в багатьох учнів значне підвищення м'язового тону, планомірно послабляйте цю тенденцію: шляхом зміни груп м'язів, які беруть участь в системі дій; шляхом зміни навантажень на одну і ту ж групу м'язів при виконанні дій; шляхом поступового підвищення тривалості навантажень.

4. Проводьте вправи для корекції і розвитку рухів в процесі виконання основної дії. Забезпечуйте таким чином зв'язок діяльності з метою. Наприклад: використовуйте моторні дії для одержання і застосування знань з різних навчальних предметів; досягайте детального виконання рухів в правильній послідовності, використовуючи навчальні предмети, які потребують інтенсивних рухів (наприклад, спорт, праця і ін.); мотивуйте суто моторні вправи, які мають тренувальний характер.

5. Використовуйте спеціальні заняття для корекції наявних порушень рухливості і постави. Наприклад: організуйте заняття в групах, сформованих по принципу єдності моторних порушень; залучайте до роботи фізіотерапевта; використовуйте допомогу лікаря-ортопеда.

Висновки і перспектива подальшого дослідження. Отже, серед особливостей фізичного виховання розумово відсталих учнів ми виділяємо: врахування індивідуальних та психофізіологічних особливостей розвитку цієї категорії дітей; корекція недоліків їх психофізичного розвитку; своєрідне використання педагогічного забезпечення у процесі фізичного виховання учнів спеціальної школи.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень суттєвим, на наш погляд, є вивчення рівня прояву особистісно-вольових якостей у розумово відсталих дітей та особливостей їх формування у цієї категорії дітей у процесі фізичного виховання, а також більш детальний аналіз та методичні рекомендації щодо особливостей педагогічного забезпечення даного процесу.

Список використаних джерел

1. Вержиховська О. М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з особливостями інтелектуального розвитку: Навчально-методичний посібник / О. М. Вержиховська, О. М. Бонецька, А. В. Козак. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2013. – 372 с.
2. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе : Кн. для учителя / под ред. В. В. Воронковой. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 416 с.
3. Козленко Н. А. Физическое воспитание учащихся вспомогательной школы / Н. А. Козленко. – К.: Радянська школа, 1987. – 127 с.
4. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособ. / В. А. Липа. – Донецк: Лебидь, 2002. – 327 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Verzhihovs'ka O. M. Teorija i special'na metodika vihovannja ditej z osoblivostjami intelektual'nogo rozvitku: Navchal'no-metodichnij posibnik / O. M. Verzhihovs'ka, O. M. Bonec'ka, A. V. Kozak. – Kam'janec'-Podil's'kij: TOV «Drukarnja Ruta», 2013. – 372 s.
2. Vospitanie i obuchenie detej vo vspomogatel'noj shkole : Kn. dlja uchitelja / pod red. V. V. Voronkovej. – M.: Shkola-Press, 1994. – 416 s.
3. Kozlenko N. A. Fizicheskoe vospitanie uchashhihsja vspomagatel'noj shkoly / N. A. Kozlenko. – K.: Radjans'ka shkola, 1987. – 127 s.
4. Lipa V. A. Osnovy korrekcionnoj pedagogiki: ucheb. posob. / V. A. Lipa. – Doneck: Lebid', 2002. – 327 s.

Verzhihovska O. M. Peculiarities of physical education of mentally retarded pupils. In this article the author reveals theoretical and experimental foundations of the issue of physical development and education of mentally

retarded children. The author clearly points to the structure, content, objectives and nature of physical education of this category of children. Particular attention is paid to the characteristics of pedagogical support (special selection of content, methodical means, organizational forms of pedagogical influence) of correctional and educational process with the formation of emotive (personal-volitional qualities) and psychomotor-regulatory sphere in children.

An important place in the article is given to disclosure of content foundations of the issue of physical education of mentally retarded pupils, its peculiarities and specificities. Attention is paid to the analysis of directions and objectives of physical education of this category of children, namely: health strengthening, formation of leading skills of vital movements (to get up, to walk, to sit; to put and to take things; to run, to jump, to play ball); development of motor capabilities (primary school age - the formation of agility and speed of movements, a senior school age - strength and endurance); education of interest and habit of physical training; education of positive personal and volitional qualities; correction of deficiencies in mental and physical development.

Advisable in the article is the dynamic characteristics of the impact of physical exercises on improvement of health of the child, increasing the compensatory capacity of the central nervous system of the child, improvement of his or her physical and mental activity. Enough interesting is the description and analysis of the main means of physical education, which are used when working with mentally retarded pupils, namely: special trainings in physical education; remedial curative gymnastics and individual occupational therapy for children with serious motor skills disorders; appropriate organization concerned child nutrition; proper organization and hygiene of educational and physical work of pupils based on their individual and age peculiarities; general regime of a day; organization of summer recreation activities; personal and therapeutic measures. The most important in the article is disclosure of the issue of professionally applied physical education that promotes versatile physical development and general improvement of student body functionality, including capabilities to overcome the defects of physical and mental development; development of pupils by means of specially selected means and methods of physical education of those motor skills and abilities, which play an important role in certain professions.

Key words: mentally retarded pupils, physical development, physical education, motional possibility, psychophysical development, correction, adaptation, socialization, compensation. Peculiarities of studying the level of the formation of moral qualities of the mentally retarded primary school pupils.

Отримано 31.03.2016

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОГО АКТИВУ УНІВЕРСИТЕТУ

Волківська Д. А. Соціально-педагогічні умови розвитку лідерського потенціалу студентського активу університету. У статті наголошується на необхідності залучення студентства до суспільно корисної діяльності. Вказано, що першочергово дана функція реалізовується студентським активом університету, розвиток лідерського потенціалу якого є одним з першочергових завдань вищої школи. У статті охарактеризовано поняття «соціально-педагогічні умови» та актуалізовано потребу впровадження наступних соціально-педагогічних умов розвитку лідерського потенціалу студентського активу: сповідування цінності лідерства в університетському середовищі; впровадження комплексної програми розвитку лідерського потенціалу студентського активу; стимулювання студентського активу до різних видів суспільно корисної діяльності. Автором також визначено шляхи реалізації соціально-педагогічних умов: першої – розвиток лідерства-служіння як складової корпоративної культури університету; реалізація різних форм лідерства-служіння серед суб'єктів університетського середовища; партнерська взаємодія між адміністрацією, викладачами та студентами; другої – розробка та впровадження форм соціально-педагогічної роботи з розвитку лідерського потенціалу різних груп студентського активу; індивідуальна робота з розвитку лідерського потенціалу для студентського активу; третьої – популяризація суспільно-корисної діяльності в університетському середовищі на засадах лідерства-служіння; впровадження різних форм мотивування студентів; підтримка суспільно-корисних студентських ініціатив; реалізація студентських соціальних проектів; налагодження партнерської взаємодії зі студентами інших ВНЗ та членами різних соціальних інституцій. Також окреслено напрями подальшого дослідження. Окрему увагу автор приділяє лідерству-служінню як новій концепції взаємовідносин у суспільстві.

Ключові слова: умови, студентство, лідерство, потенціал, студентський актив, діяльність, служіння.

Волковская Д. А. Социально-педагогические условия развития лидерского потенциала студенческого актива университета. В статье

подчеркивается необходимость привлечения студентов к общественно полезной деятельности. Указано, что в первую очередь данная функция реализуется студенческим активом университета, развитие лидерского потенциала которого является одной из первоочередных задач высшей школы. В статье охарактеризовано понятие «социально-педагогические условия» и актуализирована необходимость внедрения следующих социально-педагогических условий развития лидерского потенциала студенческого актива: исповедывание ценности лидерства в университетской среде; внедрение комплексной программы развития лидерского потенциала студенческого актива, стимулирование студенческого актива к различным видам общественно полезной деятельности. Автором также определены пути реализации социально-педагогических условий: первого – развитие лидерства-служения как составляющей корпоративной культуры университета; реализация различных форм лидерства-служения среди субъектов университетской среды; партнерское взаимодействие между администрацией, преподавателями и студентами; второго – разработка и внедрение форм социально-педагогической работы по развитию лидерского потенциала различных групп студенческого актива; индивидуальная работа по развитию лидерского потенциала для студенческого актива; третьего – популяризация общественно-полезной деятельности в университетской среде на основе лидерства-служения; внедрение различных форм мотивации студентов; поддержка общественно-полезных студенческих инициатив; реализация студенческих социальных проектов; налаживание партнерского взаимодействия со студентами других вузов и членами различных социальных институтов. Также намечены направления дальнейшего исследования. Особое внимание автор уделяет лидерству-служению как новой концепции взаимоотношений в обществе.

Ключевые слова: условия, студенчество, лидерство, потенциал, студенческий актив, деятельность, служение.

Постановка проблеми. Сучасне університетське середовище покликане не лише передавати знання та вміння, а й сприяти розвитку світогляду, переконань, цінностей, особливостей поведінки молодої людини. Даний процес залежить не лише від зусиль викладача, а й від соціальної активності самих студентів, тому, традиційна система взаємовідносин «викладач-студент» перейшла на суб'єкт-суб'єктний рівень, коли студент бере активну участь у перетворенні вищого навчального закладу. Найчастіше дана управлінська функція реалізується через включення студентів до студентського активу, метою діяльності якого є удосконалення навчально-виховного процесу, спрямованого на якісне навчання, виховання духовності і культури студентів, залучення до

28

суспільно корисної діяльності. Саме тому навчально-виховний процес наразі має бути орієнтований на розвиток студентів – лідерів.

Аналіз останніх досліджень. Досвід останніх років свідчить про значну увагу дослідників різних галузей до проблеми лідерства в університетському середовищі. Психолого-педагогічні аспекти студентського лідерства в умовах вищого навчального закладу стали предметом наукових пошуків вітчизняних вчених педагогів Н. Бабкової-Пилипенко, Ю. Кращенко, Н. Семченко, Н. Мараховської. Вихованням лідерських якостей студентів переймалися російські дослідники О. Гунічева, І. Дригіна, А. Зоріна, А. Іванова, Л. Конишева, Л. Шигапова. Вивченням закономірностей функціонування та розвитку студентського активу у галузі соціальної педагогіки займалися К. Потопа, Л. Шеїна. Вихідними положеннями при цьому виступили наукові праці зарубіжних науковців Р. Грінліфа, А. Лутошкіна, А. Менегетті, Л. Уманського, Дж. Юкла та інших.

Проте констатувальний етап дослідження розвитку лідерського потенціалу студентського активу дозволив виявити низький рівень розвитку визначених нами показників когнітивного, мотиваційно-ціннісного та практико-орієнтованого критеріїв розвитку лідерського потенціалу, недостатнє використання ресурсів університетського середовища у роботі зі студентським активом та потенціалу самих студентів, що веде за собою необхідність створення соціально-педагогічних умов розвитку лідерського потенціалу студентського активу.

Мета статі полягає у визначенні соціально-педагогічних умов розвитку лідерського потенціалу студентського активу та характеристиці шляхів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу варто здійснити дефінітивний аналіз поняття «соціально-педагогічні умови. У великому тлумачному словнику сучасної української мови умова визначається як необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь [4, с. 1295]. Соціально-педагогічні умови часто визначаються як сукупність відповідних цілеспрямовано організованих зовнішніх обставин, які змістовно і процесуально сприяють процесу розвитку та спричиняють якісні внутрішні зміни особистості. Т. Колінченко трактує соціально-педагогічні умови як сукупність певних обставин, які створюються в соціальному середовищі та сприяють позитивному пристосувальному процесу [7, с. 55]. Під соціально-педагогічними умовами ми розуміємо сукупність спеціально створених, педагогічно-керованих факторів, соціальних обставин, що створюють середовище у якому успішно розвивається лідерський потенціал.

Успішний розвиток лідерського потенціалу студентського активу

забезпечується наступною сукупністю соціально-педагогічних умов:

1. Сповідування цінності лідерства в університетському середовищі.
2. Впровадження комплексної програми розвитку лідерського потенціалу студентського активу.
3. Стимулювання студентського активу до різних видів суспільно корисної діяльності.

Більш детальну характеристику зазначених соціально-педагогічних умов здійснимо окресливши шляхи їх реалізації.

Реалізація першої соціально-педагогічної умови звертає нас до дефініції «корпоративна культура університету». У своєму дослідженні ми спираємось на визначенні корпоративної культури В. Огнев'юка, згідно з яким, корпоративна культура університету – це цілісна система унікальних ідентифікуючих ознак, в основу яких покладено цінності, які визначають філософію його діяльності, ідею (візію) та місію, формують традиції, норми і стилі, способи службових та міжособистісних взаємовідносин, поведінку студентів і співробітників, що відображає рівень досконалості, добропорядності та привабливості університетського бренду в сучасному соціокультурному та науково-освітньому просторі. Важливим елементами також є здійснення якісної професійної підготовки, створення умов для розвитку кожного студента відповідно до нахилів і обдарованості через залучення до студентського самоврядування, клубів за інтересами, гурткової роботи, спортивних секцій та кожного співробітника чи викладача шляхом підвищення кваліфікації, педагогічної майстерності, можливості кар'єрного росту [9].

Проведене нами дослідження дозволяє визначити корпоративну культуру університету як унікальну систему цінностей, переконань, вірувань, уявлень, очікувань, символів, а також дійових принципів, норм поведінки, традицій, ритуалів, взаємовідносин, спрямованих на виконання кожним членом колективу місії університету на засадах лідерства-служіння. Цей тип лідерства концентрується на особистісному зростанні та добробуті людей і спільнот, з якими спілкується лідер. В той час, як традиційне лідерство передбачає одну людину на вершині владної піраміди, лідери-служителі розділяють владу, намагаються вирішити проблеми інших та допомагають людям рости, розвиватися та показувати найкращі результати [14]. В розумінні теоретика лідерства-служіння Р. Грінліфа лідер, це, перш за все, слуга, що хоче бути корисним суспільству і ставить інтереси спільноти вище своїх власних інтересів, а лідерство – це практична філософія людей, які обирають спочатку служіння і лише потім лідерство як ще один спосіб служіння. Лідер-слуга не обов'язково має обіймати формальні лідерські посади, але зобов'язаний служити на засадах співпраці, довіри, взаємоповаги, етичного використання влади тощо [5, с. 49].

Під лідерством-служінням ми вбачаємо таку парадигму лідерства,

що орієнтує на служіння людству і утвердження ключових цінностей особистості. *Отже розвиток лідерства-служіння як складової корпоративної культури університету та реалізація різних форм лідерства-служіння серед суб'єктів університетського середовища є шляхами реалізації першої соціально-педагогічної умови – сповідування цінності лідерства в університетському середовищі .*

Наступний шлях втілення у життя першої соціально-педагогічної умови забезпечує *партнерська взаємодія між адміністрацією, викладачами та студентами*. В основі університетського середовища лежить система міжособистісних взаємодій між його суб'єктами. Від того, наскільки співдружною, взаємозалученою є їхня діяльність, на пряму залежить ефективність освіти [12, с. 80]. Основні положення такої взаємодії окреслено в статті 38. Закону України Про вищу освіту, присвяченій студентському самоврядуванню.

Дослідники В. Демчук та М. Соловей стверджують, що взаємовідносини між адміністрацією і студентською радою можуть будуватись по вектору спрямованості дії від адміністрації і навпаки [13, с. 104]. Необхідність ініціативи адміністрації обумовлюється нормативними документами ВНЗ, а взаємодія з ініціативи студентів – потребою вирішення питань, що перебувають у сфері повноважень студентського активу

Основу другої педагогічної умови - впровадження програми розвитку лідерського потенціалу студентського активу складає *розробка та впровадження форм соціально-педагогічної роботи з розвитку лідерського потенціалу різних груп студентського активу*. У практиці соціально-педагогічної діяльності використовується значна кількість різноманітних організаційних форм. Дослідниця О. Безпалько визначає їх як варіанти організації позитивної активності дітей та молоді, спрямовані на розв'язання соціально-педагогічних завдань [1] . Обмежимося переліком форм соціально-педагогічної роботи, які можуть бути використані з метою розвитку лідерського потенціалу. Ефективною формою роботи зі студентським активом є організація та проведення тренінгів. Також доцільними є бесіда, дебати, конкурси, гуртки за інтересами, рольові та настільні ігри тощо. Серед нетипових форм роботи виділяємо квести, форум-театри, інтернет-флешмоби тощо.

Наступним шляхом реалізації другої соціально-педагогічної умови, відштовхуючись від особливостей характеру потенційних лідерів є *індивідуальна робота з розвитку лідерського потенціалу для студентського активу*. В основу здійснення індивідуальної соціальної роботи за визначення Р. Вайноли закладено завдання корекція взаємостосунків індивіда із соціальним оточенням і з собою [4, с. 28]. Це дозволяє враховувати особливості розвитку, фізичного і духовного стану, рівень підготовки, інтереси і потреби, життєвий досвід студента

[6, с. 38]. Передбачаємо, що ефективними будуть наступні *форми* індивідуальної роботи: зустріч, інтерв'ювання, консультація, співбесіда, доручення.

Третя педагогічна умова передбачає залучення учасників студентського активу до плідної діяльності з розвитку лідерського потенціалу шляхом стимулювання студентського активу до різних видів суспільно-корисної діяльності. Це може бути реалізовано завдяки *популяризації суспільно-корисної діяльності в університетському середовищі на засадах лідерства-служіння*. При цьому вчені розглядають суспільно-корисну діяльність як організовану системну добровольчу діяльність цивільного характеру, здійснюючи яку, молодь допомагає громаді та навколишньому середовищу і вносить свій позитивний внесок у розвиток суспільства, держави [8]. Під суспільно-корисною діяльністю ми розуміємо доцільну, суспільно необхідну діяльність, спрямовану на виховання позитивного ставлення до суспільства та сприяння вирішенню проблем оточуючого середовища. В межах формувального експерименту планується створення волонтерських бригад, організація соціальних акцій, благодійних ярмарків, соціальних флешмобів тощо.

Важливу роль у реалізації третьої умови відіграє *впровадження різних форм мотивування студентів*. Як відомо з наукової літератури, мотивацію можна визначити як складну, багаторівневу систему потреб, мотивів, інтересів, ідеалів, установок особистості, яка виступає джерелом її активності та спонукачем до певної діяльності [12, с. 125]. Для цього необхідно інформувати студентську громадськість про діяльність студентського активу, проводити рекламні кампанії, створювати сторінки у віртуальному порталі університетів та у соціальних мережах тощо.

З метою розкриття лідерського потенціалу студентського активу необхідно забезпечити *підтримку суспільно-корисних студентських ініціатив*. Найбільший обсяг запланованої роботи в рамках змістово-технологічного забезпечення займає *реалізація студентських соціальних проектів*, завдяки участі у яких кожен учасник або група студентського активу, обираючи конкретний напрям роботи створює власний соціальний проект суспільно корисної спрямованості, покликаний сприяти розвитку лідерського потенціалу студентства університету загалом. У дослідженнях О.Тютюнник соціальний проект – розробка послідовних, системних, цілеспрямованих дій, направлених на вирішення тих чи тих соціальних проблем. Він представляє сконструйоване соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація чи підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, що має просторово-часові та ресурсні обмеження і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням [10, с. 169]. За визначенням О. Безпалько соціально-педагогічний проект – це сконструйоване соціальне нововведення метою якого є вдосконалення педагогічних процесів (розвитку, освіти,

виховання, соціального становлення особистості) у певних соціокультурних умовах [2, с. 127]. Кожний соціальний проект передбачає дотримання певного алгоритму, проведення у кілька етапів, використання певних методів та стратегій. А студентський актив виступає як об'єктом реалізації програми так і «носієм» нової інформації.

Задля обміну досвідом, залучення нових учасників та партнерів, можливості розширення діапазону форм роботи з розвитку лідерського потенціалу студентського активу для виконання третьої педагогічної умови необхідне *налагодження партнерської взаємодії зі студентами інших ВНЗ та членами різних соціальних інституцій*. Це також дасть змогу урізноманітнити роботу з лідерами, зробить її більш ефективною, практичною, створить можливість практичного відпрацювання отриманих знань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можемо дійти висновку, що визначені нами соціально-педагогічні умови завдяки шляхам їх реалізації сприятимуть розвитку лідерського потенціалу студентського активу та будуть корисними на усіх рівнях університетського середовища. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробці змістово-технологічного забезпечення соціально-педагогічних умов розвитку лідерського потенціалу студентського активу.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; Заг. ред. А.Й.Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Безпалько О. В. Соціальне проектування. Навч. посіб. / О. В. Безпалько ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т психології та соц. педагогіки. – К. : [б. в.], 2010. – 127 с.
3. Вайнола Р. Х. Курс лекцій із дисципліни «Технології соціально-педагогічної роботи» для студентів спеціальності 6.010105 «Соціальна педагогіка» денної та заочної форми навчання» / Р. Х. Вайнола. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. – 159 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 , с. 1295
5. Гринлиф Р. К. Слуга в ролі лідера // М.: Изд-во «Рубиновый луч», 1970.
6. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
7. Коленіченко Т. І. Методологія дослідження адаптації особистості в нових умовах життєдіяльності / Т. І. Коленіченко // Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття : проблеми

- теорії і практики : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. – Чернігів, 2009. – С. 55–57.
8. Косенчук О.Г. Методичний посібник. Соціально-педагогічна траєкторія розвитку сучасного лідера-старшокласника. – Кривий Ріг: Діоніс, 2012. – 188 с.
  9. Лідер як суб'єкт формування корпоративної культури / Р. В. Сопівник // Духовність особистості. – 2013. – Вип. 4. – С. 175–182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2013_4_22.pdf. – Назва з екрану.
  10. Методи та технології роботи соціального педагога / Автори-укладачі: С. П. Архипова, Г. Я. Майборода, О. В. Тютюнник. Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім „Слово”, 2011. – 496 с.
  11. Николаев Г. Молодежная общественно полезная деятельность / Г. Николаев, С. Тетерский, Е. Захарова. – М. : Фонд «Созидание», 2005. – 104 с.
  12. Семченко Н. О. Формування лідерських якостей особистості / Методичні рекомендації по формуванню лідерських якостей майбутніх педагогів у позааудиторній діяльності. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. – 125 с.
  13. Соловей М. І. Виховна робота у вищому навчальному закладі / М. І. Соловей, В. С. Демчук. – К. : Ленвіт, 2003. – 257 с.
  14. Як не заблукати у просторі студентського життя або правила виживання для студентів. Збірка рекомендацій. – Запоріжжя: Видавництво РВВ ЗДІА, 2008. – 80 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Aktual'ni problemi social'no-pedagogichnoї roboti (modul'nij kurs distancijnogo navchannja) / A.J.Kaps'ka, O.V.Bezpal'ko, R.H.Vajnola; Zag. red. A.J.Kaps'koї. – К., 2002. – 164 s.
2. Bezpal'ko O. V. Social'ne proektuvannja. Navch. posib. / O. V. Bezpal'ko ; Kiїv. un-t im. V. Grinchenka, In-t psihologii ta soc. Pedagogiki. – К. : [b. v.], 2010. – 127 s.
3. Vajnola R. H. Kurs lekcij iz disciplini «Tehnologii social'no-pedagogichnoї roboti» dlja studentiv special'nosti 6.010105 « Social'na pedagogika » dennoї ta zaochnoї formi navchannja / Vajnola R.H., – К.: КМПУ імені В.Д.Гринченка, 2008. – 159 s.
4. Velikij tлумachnij slovník suchasnoї ukraїns'koї movi / Uklad. i golov. red. V. Busel. – К. : Irpin' : VTF Perun, 2001. – 1440, s. 1295
5. Grinlif R. K. Sluga v roli lidera // М.: Izd-vo «Rubinovyj luch», 1970.
6. Zovac'ka L. M. Tehnologii profesijnoї dijalnosti social'no-pedagogičnogo pedagoga. Navchal'nij posibnik dlja VNZ. – К.: Vidavnichij Dim "Slovo", 2008. – 240 s.
7. Kolenichenko T. I. Metodologija doslidzhennja adaptacii osobistosti v novih

- umovah zhittedijal'nosti / T. I. Kolenichenko // Social'na bezpeka i gumanitarnij zahist v Ukraïni na pochatku HHI stolittja : problemi teorii i praktiki : tezi dopovidej mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Chernigiv, 2009. – S. 55–57.
8. Kosenchuk O. G. Metodichnij posibnik. Social'no-pedagogichna traektorija rozvitku suchasnego lidera-starshoklasnika. – Krivij Rig: Dionis, 2012. – 188 s.
  9. Lider jak sub'ekt formuvannja korporativnoï kul'turi / R. V. Sopivnik // Duhovnist' osobistosti. – 2013. – Vip. 4. – S. 175-182. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/domtp_2013_4_22.pdf)
  10. Metodi ta tehnologii roboti social'nogo pedagoga / Avtori-ukladachi: S. P. Arhipova, G.Ja. Majboroda, O.V. Tju-tjunnik. Navchal'nij posibnik. – K.: Vidavnichij Dim „Slovo“, 2011. – 496 s.
  11. Nikolaev G. Molodezhnaja obshhestvenno poleznaja dejatel'nost' / G. Nikolaev, S. Teterskij, E. Zaharova. – M.: Fond «Sozidanie», 2005. – 104 s.
  12. Semchenko N. O. Formuvannja leaders'kih jakostej osobistosti / Metodichni rekomendacii po formuvannju leaders'kih jakostej majbutnih pedagogiv u pozaauditornij dijial'nosti. – Harkiv: HNU imeni V.N. Karazina, 2004. – 125 s.
  13. Solovej M. I. Vihovna robota u vishhomu navchal'nomu zakladi / M. I. Solovej, V. S. Demchuk. – K. : Lenvit, 2003. – 257 s.
  14. Jak ne zablukati u prostori students'kogo zhittja abo pravila vizhivannja dlja studentiv. Zbirka rekomendacij. – Zaporizhzhja: Vidavnictvo RVV ZDIA, 2008. – 80 s.

Volkivska D. A. The socio-pedagogical conditions of activ student's leadership potential development in the university. The article stresses the need to attract students to socially useful activities. Indicated that this function is primarily implemented by the University active students , development of leadership potential, which is a priority task of the university. The article describes the concept of "social and educational conditions" and modified need for a social and educational conditions of active students' leadership potential, namely profess the values of leadership in the university environment; implementation of a comprehensive program of student leadership potential asset; active students incentives to different types of socially useful activity. The authors also identified ways to implement socio-pedagogical conditions: first - development servant leadership as part of the corporate culture of the university; implementation of various forms of servant leadership of the university environment; partnership cooperation between administration, teachers and students; second - the development and implementation of forms of social and educational work of the leadership different groups of active student; individual work, the leadership for active students; third - promotion of socially useful activities in the university environment based on lservant

leadership; the introduction of various forms of motivating students; support student community service initiatives; students implementation of social projects; establishing of partnership with students of other universities and members of various social institutions. Also outlines directions for further research. The author pays special attention to serving as a leadership-new concept of relations in society.

Key words: conditions, students, leadership potential, active students, activities, servant.

Отримано 1.04.2016

УДК 336.02:330.34

О. В. Грабчак
olga-menuet@ukr.net

КРАУДФАНДИНГ ЯК ІННОВАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Грабчак О. В. Краудфандинг як інноваційна технологія в соціальній роботі. У статті визначені інноваційні характеристики краудфандингу, що роблять його ефективним способом фінансування проектів соціально-економічного розвитку. Висунуто гіпотезу, що найбільш ефективні методи фінансування сучасних інновацій пов'язані із середовищем їх функціонування – сучасним інформаційно-комунікаційним простором, представленим Інтернетом та соціальними мережами.

Серед сучасних бізнес моделей соціального фінансування є мікрокредитування, соціально-відповідальні інвестиції та інвестиції у розвиток соціальних та венчурних підприємств. Значного розвитку набуває також краудфандинг (спільнокошт, від англ. crowd – натовп і funding – фінансування). З появою краудсорсингу у 2006 році, краудфандинг також виявився вдалим способом залучення фінансування від великої кількості людей через Інтернет-платформи. Соціальні мережі сприяють перетворенню соціального капіталу в капітал фінансовий та направленню його на реалізацію культурних, житлових, соціальних проектів, а також фінансування старт-апів (start-ups). Існує декілька форм краудфандингу: пожертвування без винагороди, пожертвування за винагороду (подарунок, продукція / сервіс стартапу чи проекту, поширення інформації про спонсора), народне кредитування – безвідсоткове (Kiva) чи під привабливий для позичальника відсоток

(Zopa, Smava, Babyloan, Lending Club ін. Краудфандинг є вибором соціально свідомого споживача, прикладом для наслідування фінансовим сектором та корпораціями, а також актуальним методом розвитку «Розумної цивілізації».

Ключові слова: фінансування, краудфандинг, інновації, соціально-економічний розвиток, місцева спільнота, соціокультурні процеси, соціальні мережі, народне кредитування.

Грабчак О. В. Краудфандинг как инновационная технология в социальной работе. В статье определены инновационные характеристики краудфандинга, что определяют его как эффективный способ финансирования проектов социально-экономического развития. Выдвинута гипотеза, что наиболее эффективные методы финансирования современных инноваций связаны со средой их функционирования - современным информационно-коммуникационным пространством, представленным Интернетом и социальными сетями.

Во всем мире краудфандинг сейчас в моде — в тренде помогать финансово людям, чьи проекты, идеи, инновации вдохновляют, потому что они направлены на обогащение культуры и общества в целом. В переводе с английского термин «crowdfunding», crowd — «толпа», funding — «финансирование», дословно переводится как народное финансирование. Механизм действует как в пословице «с мира по нитке», когда все желающие финансово помогают, кто сколько может, на реализацию проекта. Переслать деньги можно через специальные краудфандинговые платформы, которые открыты и подотчетны — то есть деньги пойдут только по назначению.

Сейчас краудфандинг — глобальный феномен. Но хоть многие и думают, что это что-то абсолютно новое, на самом деле это не совсем так. Утверждают, что первый пример общественного пожертвования на одну конкретную цель случился в 1949 году, когда комедийный актер Мильтон Берле провел самый первый телемарафон в поддержку Фонда исследования рака имени Деймона Раниона. За 16 часов было собрано более ста тысяч долларов.

В силу полного отсутствия помощи со стороны государства в сфере культуры, заинтересованные в ней люди решили начать помогать тем, кто хочет менять культурную среду в Украине в лучшую сторону. В 2009 году был создан блог, где люди делились своими идеями, — платформа социальных инноваций Big Idea. В марте 2012 «Велика ідея» запустила на своем сайте еще и краудфандинговую платформу Спільнокошт.

Ключевые слова: краудфандинг, информационные технологии, социальные сети, стартапы, социальные инновации, общественные пожертвования, краудфандинговые платформы.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Інформаційна глобалізація та технології з орієнтацією на сталий розвиток суспільства спонукають до створення глобальної системи соціально-економічної взаємодопомоги та взаємозалежності, яка може виступати превентивною мірою неефективного розподілу капіталів і ресурсів в глобальному та локальному контекстах. Значна активізація суспільства завдяки розвитку світової мережі, через міжнародні програми, стипендії, зустрічі та гранти забезпечує соціально-економічну та ментальну мобільність населення. Все це полегшує доступ громадянського суспільства до управління та справедливості, а також модернізує економіку та перерозподіляє відповідальність між усіма членами суспільства. Така можливість мінімізації розриву між громадянським суспільством, бізнесом і державою посилює взаємозалежність та стимулює створення нових бізнес-моделей, які забезпечують інтереси усіх зацікавлених сторін.

У сучасному світі соціально-економічний розвиток як окремих спільнот, так і суспільства в цілому напряму залежить від можливостей залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Стрімкий розвиток інтернет-середовища дав поштовх появі та подальшому функціонуванню не лише нових форм підприємництва (стартапи, мережевий маркетинг та ін.), а й різноманітних форм електронного фандрайзингу. Інноваційні форми фінансування проектів соціально-економічного розвитку починають створювати істотну конкуренцію традиційним формам залучення фінансових коштів, таким як банківські кредити, державні позики чи емісія цінних паперів.

У різних видах спільнот з'являється розуміння, що найшвидший і найефективніший спосіб вирішити проблеми з пошуком ресурсів для власного розвитку – це не пошук дешевих кредитних ресурсів чи лобіювання інтересів у влади, а самофінансування. Тенденції на ринках фінансових ресурсів свідчать про те, що використання сучасних інформаційних технологій перетворює краудфандинг на дієвий інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку в різних сферах життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення сучасного інформаційно-мережевого краудфандингу як нового фінансового інструменту та його використання у фінансових відносинах лише починається. Більшість публікацій хоча й намагається охопити всі аспекти краудфандингового фінансування, проте акцентують увагу на окремих деталях. Аналіз недоліків традиційних методів фінансування проектів соціально-економічного розвитку представлений у праці Дж. Лернера. Ряд досліджень присвячений складностям залучення зовнішнього фінансування на початковій стадії реалізації проектів як за рахунок банківських кредитів, так і власного капіталу [7; 8; 9]. Також потрібно виокремити оглядові публікації, присвячені становленню та

розвитку краудфандингу. Так, у праці Є. Моллік [3] зроблено огляд тенденцій поширення колективного фінансування. Низка публікацій присвячена аналізу різних форм та схем колективного фінансування, таких як купівля цінних паперів, позики, дарування або попереднє замовлення продукту [1; 2]. У частині проаналізованих досліджень розглядаються можливі переваги краудфандингових форматів фінансування. Результати дослідження П. Беллефламме та співавторів [3] вказують на те, що краудфандинг здатен створювати переваги порівняно з традиційним фінансуванням завдяки можливості застосування дискримінації у винагороді при збільшенні результативності проекту. Це може допомогти бізнес-організаціям швидко досягти стратегічних переваг та переміститися на вищий етап траєкторії розвитку. Іншим важливим напрямом досліджень є праці, присвячені зв'язку краудфандингового фінансування проектів соціально-економічного розвитку зі спільнотами, які є бенефіціарами цих проектів. Використовуючи форми колективного фінансування, автори проектів повинні враховувати їх зв'язки зі спільнотою, оскільки вони мають важливіше значення для реалізації проектів, ніж при традиційних формах фінансування. Робота з певною суспільною групою або формування такої спільноти впливає на вибір стратегічних рішень на ранній стадії реалізації проектів. В окремих випадках спільнота бере безпосередню участь в ухваленні рішень щодо змісту проекту та процесу його реалізації. Праця Б. Хелен та К. Сйзенхарт [6] присвячена питанню формування стратегічних зв'язків між організаціями і спільнотами та їх подальшого використання. Аналізуючи публікації про взаємодію фірм та інтернет-спільнот, відзначимо дослідження К. Міллер та співавторів [4], у якому доводиться, що організації здатні отримувати вигоду, зробивши представників спільноти промоутерами своїх проектів. Тенденція пов'язувати розвиток колективних способів фінансування з розвитком інформаційних технологій в умовах глобалізації спостерігається й у дослідженнях українських учених. Серед цих досліджень потрібно виділити праці О.В. Длугопольського, присвячені розвитку суспільного сектору економіки та публічних фінансів у епоху глобальних трансформацій [3; 4].

Незважаючи на досить швидкі темпи поширення краудфандингу в усьому світі, наукове вивчення цього феномену лише починається. Важливим завданням, що потребує наукового вирішення, є дослідження можливостей і характеристик краудфандингу, які б дозволили йому стати більш ефективним інструментом фінансування проектів розвитку, поширити його використання.

Метою статті є характеристика краудфандингу як інноваційного фінансового інструменту та визначення його переваг над традиційними методами фінансування проектів соціального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст поняття

«краудфандинг» (укр. «спільнокошт», від англ. crowdfunding, crowd – «натовп», funding – «фінансування») формувався під впливом концепцій мікрофінансування [5] і краудсорсингу [6], проте сучасний краудфандинг становить власну унікальну категорію фандрайзингу. Як часто буває з новими поняттями сфери суспільних відносин, наукові уявлення про краудфандинг перебувають у стані еволюційного формування, що робить визначення цього явища досить обмеженими. В одному з небагатьох опублікованих оглядів, присвячених цій тематиці, А. Швієнбахер і Б. Ларралде визначають краудфандинг як «відкритий конкурс, переважно через Інтернет, для збору фінансових ресурсів або у вигляді дарування, або в обмін на основі різних форм винагороди та / або підтримки правом голосу ініціатив, спрямованих на досягнення конкретних цілей». Проте навіть це широке визначення потенційно залишає поза увагою науковців такі приклади краудфандингу, як реєг-to-реєг кредитування, фандрайзинг збору коштів фанатами музичних гуртів [5] та ін. На нашу думку, сучасні спроби дати завершене визначення краудфандингу є передчасними, оскільки зміст цього поняття охоплює не лише багато поточних можливостей, а й способи використання колективних фінансів у сферах, які виникнуть у майбутньому. Інформація для залучення цих способів у сьогоднішній аналіз ще не створена. Тому є сенс використовувати вузьке визначення терміна «краудфандинг» залежно від конкретної сфери його використання, залишаючи місце для подальшої еволюції концепції. Наприклад, П. Беллефламме дає таке визначення краудфандингу в підприємницькому контексті: краудфандинг – це зусилля підприємців та їхніх груп щодо фінансування своїх проектів (культурних, соціальних та некомерційних), спираючись на порівняно невеликі внески від порівняно великої кількості осіб, що використовують Інтернет, без стандартних фінансових посередників. У такому формулюванні не розглядаються два аспекти із праці А. Швієнбахер і Б. Ларралде – мета краудфандингу та цілі інвесторів. Обидва аспекти, очевидно, мають велике значення, але вони водночас є такими складовими краудфандингу, які мають багато варіацій. Крім того, у цьому визначенні не враховуються підходи, за допомогою яких індивіди залучаються до краудфандингу або як засновники (культурних, соціальних, комерційних чи некомерційних проектів), або як інвестори. Визначення та характеристика цих підходів є важливими для обґрунтування мотивації участі власників фінансових ресурсів у колективному фінансуванні.

Краудфандинг дозволяє залучати через Інтернет фінансові ресурси великої кількості людей (окремих спільнот, різних груп) для реалізації різноманітних ідей та проектів (здебільшого стартапів). Послуга зазвичай надається через спеціалізовані інтернет-платформи, що допомагають створювати максимально повний опис проекту або потреби у фінансуванні. Як правило, вони дозволяють використовувати вкладення у

вигляді фотографій, посилань на відео, документи (бізнес-план та інше). Тут же зазначається необхідна сума для фінансування, термін, на який залучаються гроші й бажаний відсоток доходу потенційного інвестора. Якщо проект носить соціальний характер, то при пожертвуваннях зазвичай вказується, що це безповоротна фінансова допомога. Нерідко такі портали просувають проекти в популярних соціальних мережах, роблять розсилання в потенційно зацікавлених групах.

Можна виділити такі риси інтернет-краудфандингу, що роблять його ефективним інноваційним способом фінансування проектів. По-перше, краудфандингова платформа має певні переваги порівняно з економічними агентами, що традиційно виділяють та розподіляють кошти за напрямками витрат (фінансовими посередниками або державними установами), і поєднує дві функції – як акумуляцію коштів, так і визначення напрямків витрат. Порівняно з фінансовими посередниками, краудфандинг характеризується більшою гнучкістю й може містити експерименти за напрямками діяльності та проектами. У порівнянні з державними установами проекти краудфандингу мають такі переваги, як швидкість виділення коштів (термін збору коштів чітко визначений), прозорість інформації щодо проекту, підзвітність і відповідальність перед спільнотою. По-друге, використання краудсорсингових технологій дозволяє виробляти і комерційні блага, і так звані локальні суспільні блага, виробленням яких у значних обсягах традиційно займалася лише держава. Зокрема, це проекти локального благоустрою, допомога певним соціальним категоріям населення тощо. Це стає можливим за рахунок використання ринкових практик під час підготовки проекту: оцінки попиту на результати впровадження проекту, просування серед зацікавленої аудиторії, дистрибуція результатів проекту серед краудінвесторів (першочергове надання благ, диференціація залежно від суми вкладу та інше). По-третє, спостерігається зниження трансакційних витрат на організацію фінансування проектів завдяки меншій кількості посередників. Під час отримання фінансування такими посередниками є краудфандингова платформа та банківська установа, що обслуговують вклади. Таким чином, кількість ієрархічних рівнів, на яких ухвалюються рішення щодо особливостей фінансування, істотно скорочується, натомість спектр можливих краудінвесторів надзвичайно розширюється. По-четверте, краудфандинг масово залучає інвесторів, звертаючись не лише до економічних мотивів, а й до спільних соціальних інтересів. Серед великої кількості потенційних краудінвесторів необхідно виділити критерії, що їх об'єднують. Досвід успішного фінансування свідчить, що попитом користуються проекти, пов'язані з інтересами та ідентичністю представників конкретної економічної спільноти. Тому для авторів проектів важливо визначити характеристики спільноти, її склад і в подальшому просувати проект, орієнтуючись на неї [3].

зауважити, що спільноти можуть поєднуватися різними способами. У разі спільноти зі спільними складовими ідентичності (наприклад, професійні групи), ініціатори проекту стикаються з додатковими трансакційними видатками на інформування широкого кола осіб. Натомість під час роботи з проектами розвитку локальних громад, видатки на інформування зацікавленої групи значно скорочуються, оскільки розмір і склад спільноти чітко визначені та збігаються з певними територіальними межами. Додатковою перевагою роботи в територіальних громадах є вищий рівень соціального капіталу, ніж під час роботи з не пов'язаними між собою індивідуумами. Це стає можливим за рахунок тісних та різнобічних зв'язків усередині спільноти. По-п'яте, колективні способи фінансування проектів істотно розширюють перелік способів традиційного інвестування. По-шосте, краудфандингова схема фінансування має істотні переваги для інвестування інноваційних проектів, оскільки знімає ряд істотних обмежень традиційних способів фінансування. Краудфандинг не має недоліків як венчурного фінансування, так і традиційного фінансування досліджень і розробок. При цьому способі фінансування залишається обмеження в розмірі залученої суми інвестицій, і він не підходить для великих проектів, що вимагають істотних вкладень. Однак для більшості інноваційних проектів, яким потрібні незначні разові інвестиції, він цілком підходить.

В Україні інтернет-краудфандинг лише починає розвиватися. Піонерами в цій сфері були «Українська біржа благодійності», запущена Фондом Віктора Пінчука, «X-Ideas» від «Nescafe» та сайт «Велика Ідея». Найбільш популярною українською краудфандинговою платформою є «Спільнокошт» на сайті «Велика ідея». Вона побудована за принципом кікстартера learn and do. Досить характерним є те, що редизайн сайта «Велика ідея», внаслідок якого запрацював інструмент краудфандингу, сам був профінансований шляхом краудфандингу на суму 38260 грн [8]. Офіційний старт «Спільнокошту» відбувся в жовтні 2012 року.

Висновки. Враховуючи постійний розвиток краудфандингу, появу нових цілей і форм фінансування, спроби дати завершене визначення цьому поняттю на сьогодні є передчасними. У найбільш загальному вигляді наразі краудфандинг можна визначити як колективну співпрацю людей, які добровільно об'єднують свої фінансові або інші ресурси разом (переважно за допомогою інтернет-технологій), щоб підтримати зусилля інших людей або організацій. Завдяки інноваційним характеристикам краудфандинг має всі підстави стати в найближчому майбутньому повноцінним гравцем на ринку фінансових ресурсів, потіснивши в конкурентній боротьбі банки та інших фінансових посередників. Проведений аналіз засвідчує, що найбільш ефективні методи фінансування сучасних інновацій пов'язані із самим середовищем їх функціонування – сучасним інформаційним простором, представленим

Інтернетом та соціальними мережами. Через краудфандинг сьогодні все більше і більше фінансуються інноваційні проекти, пов'язані з розвитком інформаційних технологій, так звані стартапи. Перспективи подальших досліджень. Інтернет-платформи надали краудфандингу нового змісту, відмінного від традиційних форм колективного фінансування, що існували раніше. Не лише індивідуальні підприємці, а й цілі територіальні спільноти мають можливість шляхом спільнокошту об'єднати зусилля для вирішення питань свого розвитку. На сьогодні місцеві громади роблять перші кроки у використанні мережевих технологій і краудфандингу для фінансування проектів соціального характеру. Для підвищення ефективності цього процесу необхідні наукові розробки у двох напрямках. Перший із них стосується маркетингу краудфандингу, а другий – формування таких соціально-економічних характеристик спільнот, які б дозволяли їм ефективно застосовувати інструменти колективного фінансування.

Список використаних джерел

1. Артамонов В. Коли в Україні з'явиться краудфандинг? [Електронний ресурс] / В. Артамонов // Сайт журналу «Forbes Україна». – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1334049-kogda-v-ukraine-poyavitsya-kraudfanding>. – Назва з екрану.
2. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли / Б. Гейтс. – 2-е изд., исправленное. – М. : Эксмо, 2007 – 480 с.
3. Долгин А.Б. Как нам стать договоропригодными, или Практическое руководство по коллективным действиям / А.Б. Долгин. – М. : ОГИ, 2013. – 192 с.
4. Длугопольський О.В. Реформування суспільного сектору економіки та нові підходи до управління публічними фінансами : монографія / О.В. Длугопольський. – К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2012. – 278 с.
5. Длугопольський О.В. Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в епоху глобальних трансформацій : монографія / О.В. Длугопольський. – Т.: ТНЕУ, 2011. – 632 с.
6. Окли К. Главные принципы эффективного краудфандинга [Електронний ресурс] / К. Окли // Сайт журналу «Forbes Україна». – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1358237-glavnyye-principy-effektivnogo-kraudfandinga>. – Назва з екрану.
7. Рынок краудфандинга в 2012 году вырос на 81% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crowdsourcing.ru/article/crowdfunding-market-grew-81-in-2012-finds-massolution-industry>. – Назва з екрану.
8. Створення Спільнокошту на Великій Ідеї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biggggidea.com/project/18>. – Назва з екрану.
9. Что такое краудфандинг? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdfunding. 10. Agrawal A. The geography of crowdfunding [Електронний ресурс] / A. Agrawal, C. Catalini, A. Goldfarb. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w16820.pdf>. – Назва з екрану.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Artamonov V. Koli v Ukraïni z'javit'sja kraudfanding? [Elektronnij resurs] / V. Artamonov // Sajt zhurnalu «Forbes Ukraïna». – Rezhim dostupu: <http://forbes.ua/opinions/1334049-kogda-v-ukraine-poyavitsya-kraudfanding>.
2. Gejts B. Biznes so skorost'ju mysli / B. Gejts. – 2-e izd., ispravlennoe. – M. : Jeksmo, 2007 – 480 s.
3. Dolgin A.B. Kak nam stat' dogovoroprigodnymi, ili Prakticheskoe rukovodstvo po kollektivnym dejstvijam / A.B. Dolgin. – M. : OGI, 2013. – 192 s.
4. Dlugopol's'kij O.V. Reformuvannja suspil'nogo sektoru ekonomiki ta novi pidhodi do upravlinnja publichnimi finansami : monografija / O.V. Dlugopol's'kij. – K. : DNNU «Akad. fin. Upravlinnja», 2012. – 278 s.
5. Dlugopol's'kij O.V. Suspil'nij sektor ekonomiki i publichni finansi v epohu global'nih transformacij : monografija / O.V. Dlugopol's'kij. – T. : TNEU, 2011. – 632 s.
6. Okli K. Glavnye principy jeffektivnogo kraudfandinga [Elektronnij resurs] / K. Okli // Sajt zhurnala «Forbes Ukraïna». – Rezhim dostupu: <http://forbes.ua/business/1358237-glavnye-principy-effektivnogo-kraudfandinga>.
7. Rynok kraudfandinga v 2012 godu vyros na 81% [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://crowdsourcing.ru/article/crowdfunding-market-grew-81-in-2012-finds-massolution-industry>. – Nazva z ekranu.
8. Stvorennja Spil'nokoshtu na Velikij Ideï [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://biggggidea.com/project/18>. – Nazva z ekranu.
9. Chto takoe kraudfanding? [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdfunding.
10. Agrawal A. The geography of crowdfunding [Elektronnij resurs] / A. Agrawal, C. Catalini, A. Goldfarb. – Rezhim dostupu: <http://www.nber.org/papers/w16820.pdf>. – Nazva z ekranu.

Hrabchak O. V. Crowdfunding as an innovative technology in social work. In the article the innovative crowdfunding characteristics that make it an effective way of financing projects of socio-economic development. A hypothesis that the most effective methods of the modern innovations related to the environment of operation - modern information and communication space, represented by the Internet and social networks.

Among modern business models of social finance is microcredit, socially responsible investment and investment in social and venture enterprises.

Significant development also becomes crowdfunding (spilnokosht from anhl.crowd - and crowd funding - funding). With the advent of crowdsourcing in 2006, crowdfunding has also been a good way to attract funding from large numbers of people through the Internet platform. Social networks contribute to the transformation of social capital into financial capital and its direction for implementation of cultural, residential, social projects and funding start-ups (start-ups). There are several forms of crowdfunding, donations without remuneration, and sacrifice for the reward (gift, products / service startup or developm th, information about the sponsor), the national credit - bezvid-sotkove (Kiva) or under attractive to the borrower interest (Zopa, Smava, Babyloan, Lending Club al. crowdfunding is socially conscious consumer choice, emulated the financial sector and corporations, as well as the actual method of 'intelligent civilization. "

Key words: funding, crowdfunding, innovation, socio-economic development of the local community, socio-cultural processes, social networks, people's credit.

Отримано 30.03.2016

УДК 613.8:616.839-053.6

В. В. Грубляк
cool.helper@yandex.ua

ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ВЕГЕТОНЕВРОЗІВ У ЮНАКІВ ТА ПІДЛІТКІВ

Грубляк В. В. Шляхи попередження розвитку вегетоневрозів у юнаків та підлітків. Розповсюдженість вегетативної дистонії (ВСД) серед населення за останні роки значно збільшилась. З'ясовано, що ВСД є поліетіологічним захворюванням з дисфункцією лімбіко-ретикулярної системи. Досліджено осіб юнацького та підліткового віку з вегето-судинними та психоневротичними порушеннями. В клінічному перебігу вегетоневрозу виявлено домінування кардіалгічного, гіпертензивного, гіпотензивного, аритмічного та церебрального синдромів. Вегетативні пароксизми приводили до зниження або тимчасової втрати працездатності з розладами нейрогуморальної та метаболічної регуляції серцево-судинної системи. Об'єктивна оцінка проводилась за допомогою функціональних методів дослідження. У всіх обстежених виявлені неврастенічні симптоми різного ступеня вираженості. Прослідкована динаміка клінічних симптомів та основних гемодинамічних показників. З'ясовано, що дотримання здорового способу життя, нормалізація режиму сну, праці та

відпочинку, уникнення стресових ситуацій, збалансоване харчування та санація вогнищ інфекції сприяють стабілізації гемодинаміки та церебральної мікроциркуляції, зменшують вегетативну лабільність і частоту дієнцефальних кризів, покращують психоемоційний стан, підвищують концентрацію уваги, знижують рівень сенситивності та тривожності, сприяють відновленню працездатності та стабілізації клінічних показників, достовірним зниженням САТ і ДАТ переважно в осіб основної групи дослідження. Визначені ефективні способи попередження вегетативних та психастенічних розладів при вегетоневрозах в осіб юнацького віку та підлітків в залежності від кардіодинамічних параметрів.

Ключові слова: вегетоневроз, кардіалгічний синдром, гіпертензивний синдром, гіпотензивний синдром, аритмічний синдром, гемодинамічні показники, психоневротичні порушення.

Грубляк В. В. Пути предупреждения развития вегетоневрозов у юношей и подростков. Распространённость вегетативной дистонии (ВСД) среди населения за последние годы значительно увеличилась. Было выяснено, что ВСД – это полиэтиологическое заболевание с дисфункцией лимбико-ретикулярной системы. Исследованы лица юношеского и подросткового возраста с вегето-сосудистыми и психоневротическими нарушениями. В клиническом течении вегетоневроза выявлено доминирование кардиалгического, гипертензивного, гипотензивного, аритмического и церебрального синдромов. Вегетативные пароксизмы приводили к снижению или временной утрате трудоспособности с расстройствами нейрогуморальной и метаболической регуляции сердечно-сосудистой системы. Объективная оценка проводилась с помощью функциональных методов исследования. Была прослежена динамика клинических симптомов и основных гемодинамических показателей. Выяснено, что соблюдение здорового образа жизни, нормализация режима сна, труда и отдыха, сбалансированное питание и санація очагов инфекции способствуют стабилизации гемодинамики и церебральной микроциркуляции, уменьшают вегетативную лабильность и частоту диэнцефальных кризов, улучшают психоэмоциональное состояние, повышают концентрацию внимания, снижают уровень сенситивности и тревожности, способствуют восстановлению работоспособности и стабилизации клинических показателей, достоверному снижению САД и ДАД преимущественно у лиц основной группы исследования. Определены эффективные способы предупреждения возникновения вегетативных и невротических нарушений в зависимости от кардиодинамических параметров.

Ключевые слова: вегетоневроз, кардиалгический синдром,

гіпертензивний синдром, гипотензивний синдром, аритмічний синдром, гемодинамічні показателі, психоневротичні порушення.

Постановка проблеми. Функціональні розлади здоров'я широко розповсюджені, особливо в осіб молодого віку. Ще 15-20 років тому вегетосудинна дистонія (ВСД) діагностувалась відносно рідко. Сьогодні, згідно зі статистичними даними, більше 70% дорослих жителів планети і до 25% дітей страждають тією або іншою мірою цієї хвороби. Більшість з них не звертаються за медичною допомогою, так як симптоматика синдрому є згладженою, але близько третини хворих потребують комплексного лікування, іноді навіть госпіталізації. ВСД у загальній структурі серцево-судинних хвороб складає 39-65% [3], 32-50% [6]. Гіпертонічна форма дистонії, за даними різних дослідників, зустрічається в юнацькому віці у 10-14,4% випадків, гіпотонічна – 2,3-6,4%, кардіальна – 0,25-0,9%. Зазвичай супутній захворюванню загальний неврастенічний фон послужив причиною позначення даного стану термінами «нейроциркуляторна астенія», «серцево-судинний невроз» або «вегетоневроз» (ВН) [2]. Останній термін, на нашу думку, є найбільш вдалим визначенням тих психоневротичних порушень, які виникають внаслідок вегетативної дисфункції церебральних структур.

У розвитку вегетативної дисрегуляції безумовна роль належить спадково-конституційному чиннику, але дослідження останніх десятиліть молодих осіб з вегетоневрозами виявило, що у їх формуванні беруть участь й інші фактори, насамперед, неліковані субклінічні хронічні запальні процеси верхніх дихальних шляхів (тонзиліт, гайморит), хронічні і гострі психоемоційні та фізичні перенапруження підлітків, гіподинамія, вплив несприятливих факторів зовнішнього середовища. Відомо, що дистонія залежить значною мірою від типу темпераменту. Сангвініки найрідше хворіють на ВН, тому що вони менше схильні до стресів, легше переносять хворобу, швидше видужують. Меланхоліки і холерики найбільше схильні до виникнення і розвитку вегетативних порушень.

Якщо дисфункція вегетативної нервової системи у дітей раннього віку обумовлена обтяженим анамнезом в період внутрішньоутробного розвитку плода або в пологах внаслідок гіпоксії мозку чи родової травми, то у підлітків істотно значення у формуванні вегетоневрозів має ендокринний дисбаланс в період гормональної перебудови, розумові та емоційні перенавантаження, стреси в школі, хронічні інфекційні хвороби. Найбільш критичним для підлітків є період 11-16 років [1; 6; 7], коли виникає невідповідність фізичного розвитку і зрілості нервової системи. Крім того, сучасні підлітки, як правило, зазнають великих навантажень в школі, а також нерідко у них виникають проблеми у стосунках з батьками й однолітками, що є однією з передумов до виникнення вегетоневрозу. Також слід взяти до уваги і спосіб життя. На теперішній час багато

підлітків ведуть малоактивний спосіб життя, а безсонні ночі за комп'ютером збивають фазу сну і неспанья, що негативно позначається на нервовій системі [1; 4].

Вегетативні розлади, що виникають як у підлітків, так і у дорослих, відносять до групи неврозів або неврастенії і проявляються наступними клінічними синдромами:

1) вазомоторний – з мігренозним головним болем, стрибками та падіннями артеріального тиску, раптовими запамороченнями і нудотою;

2) вегетативно-суглобовий, що супроводжується біллю у суглобах та м'язах кінцівок;

3) вегетативно-шкірний – з підвищеною чутливістю шкіри та її мармуровим кольором або ціанозом, свербіжем, сухістю або її надмірною вологістю;

4) вегетативно-трофічний – у вигляді порушення трофіки м'язів, нігтів, волосся, атрофією м'язів, ерозіями та трофічними виразками;

5) вегето-вісцеральний – з відчуттям нестачі повітря, гіперестезією шкіри, псевдостенокардією, біллю навколо пупка, порушенням ковтання, розладом стільця чи роботи сечового міхура, порушенням обміну речовин;

6) вегетативно-алергічний, що проявляється набряком Квінке, харчовою алергією, кропив'янкою, алергічним ринітом.

Усі психовегетативні симптоми пов'язують, перш за все, з порушенням функції лімбіко-ретикулярного комплексу, який контролює роботу вегетативної нервової системи [2; 6; 7].

Таким чином, вегетоневроз не є самостійною нозологічною одиницею, швидше він розвивається як вторинна синдромальна реакція у відповідь на стійкі, хронічні захворювання або на тривалі стресові ситуації ззовні. Крім того, вегетативні пароксизми часто приводять до зниження та часткової втрати працездатності осіб молодого віку, і в подальшому створюють передумови до розладів нейрогуморальної та метаболічної регуляції серцево-судинної системи та розвитку ішемічної хвороби серця і гіпертонічної хвороби, що підкреслює соціальне значення дослідження.

Мета дослідження. Визначити ефективні способи попередження вегетативних та психастенічних розладів при вегетоневрозах в осіб юнацького віку та підлітків.

Об'єкт і методи дослідження. Протягом трьох місяців нами було проведено спостереження за 134 особами з ВН віком 12-19 років (71 хлопець, 63 дівчат): I група – 39 осіб з кардіалгічним синдромом, II група – 27 з гіпертонічним, III група – 14 з гіпотонічним, IV група – 13 з аритмічним, V – 23 з церебральним. В контрольну групу увійшли 18 осіб. У всіх обстежених з ВН виявили неврастенічні симптоми різного ступеня вираженості, синдром «дратівливої слабкості», стійке порушення сну та

зниження працездатності.

При наявності хронічних захворювань верхніх дихальних шляхів (тонзиліт, гайморит) пацієнти направлялись на лікування та санацію хронічних вогнищ інфекції. Але перевага надавалась немедикаментозним методам профілактики і корекції вегетативних та психоемоційних порушень.

Перш за все, всім досліджуваним було запропоновано дотримуватись здорового способу життя, нормалізацію режиму сну, відпочинку і харчування. Рекомендовано було дотримання тривалості сну не менше 8-9 годин на добу з вентиляцією приміщення перед сном; снування на напівжорсткій поверхні для надання природнього фізіологічного положення тіла під час сну, по можливості – на ортопедичних матрацах.

Особливу увагу приділяли режиму праці і відпочинку. Були протипоказані надмірні фізичні і розумові навантаження, обмеження перебування перед комп'ютером і телевізором (не більше 2 годин на день). Рекомендувалось уникати стресових ситуацій, весь період дослідження дивитись позитивні фільми, слухати приємну, не гучну музику, читати позитивну інформацію, не перейматись негативною; відмовитись від відвідування галасливих заходів. Наполегливо було рекомендовано відмовитися від речовин, які токсично впливають на вегетативну нервову систему, перш за все нікотин та кофеїн, не зловживати спиртним.

Всім досліджуваним було запропоновано змінити режим харчування. Наприклад, особам II групи рекомендували вживати квасолю, сир, шпинат, ячмінну крупу, які знижують судинний тонус, з відмовою від кави, міцного чаю, гіркого шоколаду, спиртного, солінь. В III групі, навпаки, запропоновано чай, каву, кефір, що допомагало підвищити тонус судин. Всім особам рекомендували контролювати надходження в організм кальцію, магнію і калію, що в достатній місті містяться в горосі, родзинках, куразі, чорносливці, шипшині, сої, моркві, горіхах, баклажанах, гречаній і вівсяній кашах.

При дотриманні і виконанні всіх попередніх рекомендацій досліджуваним було запропоновано активізувати спосіб життя, а саме: обов'язково включити в програму дня прогулянки на свіжому повітрі або краще – велопогулянки, плавання хоча б один раз на тиждень, туризм, катання на лижах, загартовуючі процедури, дозований фітнес. Категорично були заборонені силові і статичні вправи та вправи на тренажерах, коли голова знаходиться нижче рівня грудей – такі дії надають велике навантаження на серцево-судинну систему. Перевага надавалась ігровим видам спорту для отримання задоволення, а не результату.

За показаннями призначались гіпотензивні та седативні засоби,

кардіотонічні та судинні препарати, ноотропи, вітаміни групи В. Дозування підбирав лікар виходячи з результатів діагностики. Для покращення мікроциркуляції та обміну речовин за призначенням лікаря застосовували фізіотерапевтичні процедури, які стимулюють нервову систему: електрофорез, електросон, гідромасаж, магнітотерапію або фонофорез з лікарськими розчинами на шийний відділ хребта, аплікації парафіну на шийно-потиличну ділянку; голкорексфлексотерапію та масаж.

В контрольну групу (n=18) входили особи віком 13-19 років з ознаками вегетоневрозу, які отримували тільки аналогічне медикаментозне і фізіотерапевтичне лікування. При цьому вони не змінювали своєї повсякденної рухової активності, способу життя та умов харчування.

За кількісними характеристиками основних клінічних проявів, в I групі (39 осіб) визначили 4 підгрупи: в залежності від інтенсивності больового синдрому (29 – з неінтенсивним болем в ділянці серця, 10 – з інтенсивним болем) і за тривалістю (31 – з болем до 10 хв., 8 – з болем до 2 годин).

В II групі – 2 підгрупи: у 19 осіб на фоні підвищення систолічного артеріального тиску (САТ) вище 130 мм рт.ст. напади головного болю спостерігались 2 рази на тиждень, у 8 – 5 разів; за тривалістю, у 21 – до 40 хв., у 6 – до 2 годин на добу.

В III групі на фоні зниження САТ нижче 100 мм рт.ст. напади цефалгій спостерігались у 12 осіб двічі на тиждень, у 2 осіб – 3-5 разів на тиждень; за тривалістю: у 9 осіб – до 40 хв., у 5 – до 2 год. на добу. При цьому напад головного болю нерідко був спровокований голодом і виникав разом з м'язовою слабкістю та раптовою стомлюваністю, іноді – непритомністю, блідістю шкіри, похолоданням кистей рук, гіпергідрозом долоней.

В IV групі екстрасистолії та відчуття перебоїв в ділянці серця відзначалися у 8 осіб, прискорене серцебиття – у 5, іноді з відчуттям нестачі повітря (гіпервентиляційним синдромом).

В V групі у 16 осіб відмічались церебральні кризи на фоні нормального САТ у вигляді нападopodobного головного болю, тремтіння тіла, шуму в вухах і голові, припливів жару до голови, порушення рівноваги, нудоти і блювоти, непритомності. Психоемоційні розлади у вигляді зниження концентрації уваги, підвищеного рівня тривожності, плаксивості, порушення сну спостерігались у 17 осіб; гіпотімія – у 11, відчуття страху і паніки, нав'язливі фобії – у 6.

Об'єктивна оцінка проводилась за допомогою функціональних методів дослідження: порівнювальний аналіз ЕКГ, ЕКГ з навантаженням; вивчення динаміки АТ, показників середніх значень систолічного (САТ) і діастолічного (ДАТ) артеріального тиску в мм рт.ст. в окремі періоди (8.00-18.00) та варіабельності стандартного відхилення (СВ), поряд із

фіксацією вегето-судинних пароксизмів та дослідженням клінічних симптомів в умовах індивідуально-звичайного життя та самопостереження. При оцінці рівня артеріального тиску підлітків і юнаків у віці 12-19 років підвищеним ми рахували тиск, що перевищує САТ >130 рт.ст. і ДАТ > 75 мм рт.ст., а для віку 12-14 років – що перевищує 120 і 65 мм рт. ст., відповідно. Середній гемодинамічний тиск вище 85 мм рт. ст. у підлітків 12-19 років ми теж розглядали як підвищений. Статистична обробка показників здійснювалась за методом варіаційної статистики з використанням t-критерія Ст'юдента.

Результати та їх обговорення. Після проведеного дослідження осіб з ВН в I групі скоротився час і інтенсивність болю в ділянці серця (2 спостереження), у 37 осіб (95%) зникли напади кардіалгій. У 4-х осіб II групи головний біль виникав лише 1-2 рази на тиждень, у 24 осіб (88%) цефалгії не турбували; в III групі 3 і 11 осіб (79%), відповідно. Покращився стан хворих і в IV групі: у 7 осіб визначався регрес порушень серцевого ритму до зникнення екстрасистолій, в 3 осіб (23%) – відчуття перебоїв чи прискорення серцебиття не було. В V групі на фоні зменшення цефалгій у 17 випадках (74%) відмічалось зменшення психоемоційних розладів, підвищення концентрації уваги, зниження тривожності, покращення сну та настрою (16 осіб – 94%), регресія панічних атак та obsesивно-фобічних проявів – у 5 осіб (83%) (таб.1, 2). Покращилось загальне самопочуття: зникла слабкість, втомленість, дратівливість, покращився настрій, збільшились емоційна та фізична активність, зросла працездатність.

Таблиця 1

Динаміка основних клінічних симптомів в осіб з ВН.

	Групи та основні симптоми	Кількість нападів до лікування (p<0,01)	Кількість нападів після лікування (p<0,01)
1	I група (n=39)		
	Кардіалгії: помірної інтенсивності	29,2±1,4	2,1±0,8
	інтенсивні	9,8±0,2	
1	Тривалість болю: до 10 хвилин	31,3±1,2	2,5±1,2
	до 3 годин	8,0±0,6	–
	Контрольна група (n=18)	19,3±0,8	9,2±1,7
2	II група (n=27)		
	Підвищення АТ з нападами цефалгій: до 2 р/тиждень	21,4±0,9	4,0±0,3
	до 5 р/тиждень	6,2±0,3	–
	Контрольна група (n=18)	8,3±1,2	6,0±0,4

3	III група (n=14) Зниження АТ з нападами цефалгій: до 2р/тиждень до 5 р/тиждень	12,1±0,7 2,3±0,6	4,2±0,5 –
	Контрольна група (n=18)	6,3±1,2	4,3±0,8
	IV група (n=13) екстрасистолії, відчуття перебоїв, тахікардія	8,1±1,2 5,2±0,2	3,2±0,5 1,2±0,7
	Контрольна група (n=18)	7,3±1,5	3,5±0,4
5	V група (n=23) шум в вухах, головокружіння, непритомність психоемоційні розлади	16,4±1,1 17,2±0,6	4,5±1,2 6,2±0,9
	Контрольна група (n=18)	16,3±1,2	11,8±0,7

В контрольній групі (18 осіб) зниження вегетативної лабільності та регресія діенцефальних кризів спостерігалось тільки у 7 випадках. На фоні прийому антиаритмічних засобів (β-блокаторів) відмічалась позитивна динаміка ЕКГ-показників (таб.2).

Аналіз показників добового АТ в основних групах на початку і в кінці дослідження визначив достовірне зниження САТ і ДАТ. Так, САТ в 8.00 змінювався від 125,5±5,3 мм рт.ст. до 110,2±3,1 мм рт.ст., в 18.00 – від 135,3±3,8 мм рт.ст. до 115,5±2,1 мм рт.ст.; ДАТ змінився в 8.00 – від 75,5±3,2 мм рт.ст. до 60,3±1,81 мм рт.ст., в 18.00 – від 80,6±5,2 мм рт.ст. до 65,1±2,3 мм рт.ст (таб.3).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика динаміки показників ЕКГ осіб контрольної і IV групи з ВН.

Порушення серцевого ритму (p<0,01)	IV група (n=116)		Контрольна група (n=18)	
	на початку дослідження	в кінці дослідження	на початку дослідження	в кінці дослідження
Передсердні екстрасистолії	288,0±12,5	42,5±5,8	38,2±3,8	19,4±4,6
Шлуночкові екстрасистолії	136,6±11,3	19,8±3,5	26,1±2,6	14,3±3,2
Ранні екстрасистолії	48,4±5,2	11,2±4,3	6,7±2,7	5,6±2,3
Бігеменія	28,8±6,1	5,3±2,1	3,2±2,4	2,6±1,9

Розглянуті вище гемодинамічні розлади, а також вегетативні дисфункції і порушення нейро-гуморальної регуляції не є перешкодою для призначення активного рухового режиму і зайняття фізичною культурою при відповідному лікарському контролі, які сприяють нормалізації як нейрон-вегетативних, так і судинних порушень, що добре підтверджується незмінним зниженням ДАТ у відповідь на навантаження в I і II групах досліджених.

Динаміка показників добового АТ в осіб з ВН

Показники АТ (в мм рт.ст.)	на початку дослідження (p<0,01)		в кінці дослідження (p<0,01)	
	8.00	18.00	8.00	18.00
САТ основна група	125,5±5,3	135,3±3,8	110,2±3,1	115,5±2,2
ДАТ основна група	75,5±3,2	80,6±5,2	60,3±1,8	65,8±1,3
САТ контрольна група	124,6±4,8	132,8±4,1	117,6±2,7	123,6±3,7
ДАТ контрольна група	76,8±2,9	81,4±4,9	70,4±2,9	73,7±2,1

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що дотримання здорового способу життя, нормалізація режиму сну, праці та відпочинку, збалансоване харчування з санацією тонзилогенних вогнищ інфекції та медикаментозною корекцією, при потребі, сприяють стабілізації гемодинаміки та церебральної мікроциркуляції зі зменшенням вегетативної лабільності, частоти діенцефальних кризів, наслідком чого є покращення психоемоційного стану, працездатності, а також клінічних показників, що найбільш було виражено в осіб з ВН основної групи, а саме: зникнення кардіалгій (95%), цефалгій (88%), достовірне зниження САТ і ДАТ, регрес аритмічних серцевих розладів до повного їх зникнення.

Список використаних джерел

1. Аббакумов С. А. Нейроциркуляторная дистония: особенности клинической симптоматики, диагностика и лечение / С.А. Аббакумов // Дисс. докт.мед.наук. – М.,1987.–34 с.
2. Вейн А. М. Вегетативные расстройства: клиника, лечение, диагностика / А. М. Вейн, Т. Г. Вознесенская, В. Л. Голубев. – М: Медицинское информационное агентство (МИА). – 2010. – 642 с.
3. Грубляк В. Т. Сполучена церебральна та кардіальна патологія у хворих гіпертонічною хворобою/ В. Т. Грубляк // Монографія, Харків. – 1999. – 364 с.
4. Лильин Е. Т. Комплексная реабилитация детей и подростков с артериальными гипертониями и гипотониями / Е. Т. Лильин, А. П. Королев, О.С. Цека. – М.: ОАО «Издательство «Медицина»», 2007. – 144 с.
5. Маколкин В.И. Нейроциркуляторная дистония в терапевтической практике / В. И. Маколкин, С. А. Абакумов . – М.: Медицина, 2005. – 192 с.
6. Огороков А. Н. Нейроциркуляторная дистония / А. Н.Огороков, Н.П.Базеко.– М.: Медицинская литература. – 2004. – 192 с.
7. Сидоренко Г. И. Нейроциркуляторная дистония / Г. И. Сидоренко. – Международный медицинский журнал. – 2003. – №1. – С. 22–27.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Abbakumov S. A. Nejrocirkuljatornaja distonija: osobennosti klinicheskoj

- simptomatiki, diagnostika i lechenie / S. A. Abbakumov // Diss. dokt.med.nauk. – M.,1987.–34 s.
2. Vejn A. M. Vegetativnye rasstrojstva: klinika, lechenie, diagnostika / A. M. Vejn, T. G. Voznesenskaja, V. L. Golubev. – M: Medicinskoe informacionnoe agentstvo (MIA). – 2010. – 642 s.
  3. Grubljak V. T. Spoluchena cerebral'na ta kardial'na patologija u hvorih gipertonichnoju hvoroboju / V. T. Grubljak // Monografija, Harkiv. – 1999. – 364 s.
  4. Lil'in E. T Kompleksnaja rehabilitacija detej i podroستkov s arterial'nymi gipertonijami i gipotonijami / E. T. Lil'in, A. P. Korolev, O. S. Ceka. – M.: OAO «Izdatel'stvo «Medicina»», 2007. – 144 s.
  5. Makolkin V.I. Nejrocirkuljatornaja distonija v terapevticheskoj praktike / V. I. Makolkin, S. A. Abakumov. – M.: Medicina, 2005. – 192 s.
  6. Okorokov A. N. Nejrocirkuljatornaja distonija / A. N.Okorokov, N.P.Bazeko.– M.: Medicinskaja literatura. – 2004. – 192 s.
  7. Sidorenko G. I. Nejrocirkuljatornaja distonija / G. I. Sidorenko. – Mezhdunarodnyj medicinskij zhurnal. – 2003. – №1. – S. 22–27.

Hrubliak V. V. Ways to prevent the development vegetative neurotic disorders in young people and adolescents. The prevalence of vegetative dystonia (VD) in the population in recent years has increased significantly. It was found that VD is polietiological disease with dysfunction of the limbic-reticular system. Investigated persons of youthful age children and teenagers with vegetative vascular and psychoneurotic disorders. In the clinical course of the vegetative neurosis revealed the dominance of cardiac, hypertensive, hypotensive, cerebral and arrhythmic syndromes. Vegetative paroxysms led to reduction or temporary disability with disorders of neuro-humoral and metabolic regulation of the cardiovascular system. Objective assessment was carried out by means of functional methods of research. All surveyed identified neurasthenic symptoms varying severity. Dynamics of clinical symptoms and basic hemodynamic parameters were followed. It was found that adherence to a healthy lifestyle, normalization of sleep, work and rest, balanced nutrition and sanitation foci of infection, contribute to the stabilization of hemodynamics and cerebral microcirculation, reduces vegetative lability and the frequency of diencephalic crises, improve psycho-emotional state, increase concentration, reduce the level of sensitivity and anxiety, promote recovery and stabilization of clinical metrics, a significant decrease in SBP and DBP mainly in patients of the main group of the study. Determined effective ways to prevent the emergence of neurotic and vegetative disorders depending on cardiac dynamic parameters.

Key words: vegetative neurosis, cardiac syndrome, hypertensive syndrome, hypotensive syndrome, arrhythmic syndrome, hemodynamic indicators, psychoneurotic disorders.

Отримано 15.04.2016

МІЖСЕКТОРАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВНОГО ТА НЕДЕРЖАВНОГО СЕКТОРІВ В СФЕРІ НАДАННЯ ХОСПІСНИХ ТА ПАЛІАТИВНИХ ПОСЛУГ: ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ

Данилюк К. В. Міжсекторальне співробітництво державного та недержавного секторів в сфері надання хоспісних та паліативних послуг: європейські моделі. Здійсненим у статті аналізом виявлено, що міжсекторальне співробітництво між організаціями державного та недержавного секторів є ефективним механізмом, який широко застосовується в країнах Європи для управління в сфері надання паліативних та хоспісних соціальних послуг. Досліджено, що державно-громадське міжсекторальне співробітництво щодо надання паліативних та хоспісних соціальних послуг є невід'ємною компонентою, важливим державно-управлінським механізмом, який на практиці дає змогу реалізовувати закріплені в ст. 3 закону [3] принципи надання паліативних та хоспісних соціальних послуг. Зокрема такі, як максимальну ефективність використання коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги, соціальну справедливість, адресність та індивідуальний підхід, доступність та відкритість.

З'ясовано, що реалізація цього механізму в Україні має такі недоліки, як нерівноправність та дискримінація недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги. Виокремлено та охарактеризовано такі європейські моделі міжсекторального співробітництва в сфері надання соціальних послуг, як соціал-демократична (скандинавська), ліберальна (англосаксонська), корпораційна (континентальна) та перехідні (в країнах ЦСЄ та Середземномор'я). Визначено переваги механізму співробітництва у форматі «держава-недержавні організації».

Ключові слова: міжсекторальне співробітництво, партнерство, державне управління, механізми, паліативні та хоспісні соціальні послуги, європейський досвід, моделі співробітництва.

Данилюк К. В. Межсекторальное сотрудничество государственного и негосударственного секторов в сфере предоставления паллиативных и хосписных социальных услуг: европейские модели. Осуществленным в статье анализом выяснено, что межсекторальное сотрудничество между организациями

государственного и негосударственного секторов является эффективным механизмом, который широко применяется в странах Европы для управления в сфере предоставления паллиативных и хосписных социальных услуг. Исследование показало, что государственно-общественное сотрудничество относительно предоставления паллиативных и хосписных социальных услуг есть неотъемлемым компонентом, важным государственно-управленческим механизмом, который на практике дает возможность реализовать определенные в ст.3 закона [3] принципы предоставления паллиативных и хосписных социальных услуг. В частности: максимальную эффективность использования средств субъектами, которые предоставляют социальные услуги, социальную справедливость, адресность и индивидуальный подход, доступность и открытость.

Выяснено, что реализация этого механизма в Украине имеет такие недостатки, как неравноправие и дискриминация негосударственных субъектов, предоставляющих социальные услуги. Выделены и охарактеризованы такие европейские модели межсекторального сотрудничества в сфере предоставления социальных услуг, как социал-демократическая (скандинавская), либеральная (англосаксонская), корпорационного (континентальная) и переходные (в странах ЦВЕ и Средиземноморья). Определены преимущества механизма межсекторального сотрудничества в формате «государственно-негосударственные организации».

Ключевые слова: межсекторальное сотрудничество, партнерство, государственное управление, механизмы, социальные услуги, европейский опыт, модели сотрудничества.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Надання якісних паліативних та хоспісних соціальних послуг є актуальним питанням в Україні, які має вирішуватися в контексті здійснюваних в соціальній сфері країни реформ модернізації. Сьогодні стає очевидним, що держава неспроможна забезпечити гідний рівень соціальної підтримки громадян, які її потребують, а якість та ефективність надання паліативних та хоспісних соціальних послуг є критично низькими. Зрозуміло, що партнерство державного та недержавного секторів є, певною мірою, нововведенням у вітчизняній сфері надання соціальних послуг. А відтак, такий державно-управлінський механізм, перш ніж впровадити його в практику, має бути ґрунтовно вивченим на науковому рівні. З огляду на викладене вище обґрунтовується теоретична та практична значущість тематики, обраної для проведення дослідження в межах даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано

розв'язання даної проблеми. Написанню даної статті передувало ґрунтовне вивчення наукових праць і публікацій, у яких через призму різних галузей науки ґрунтовно вивчалися вітчизняна система соціального захисту населення, різні аспекти сфери паліативних та хоспісних соціальних послуг, таких вітчизняних учених і дослідників, як Н. Болотіна, Н. Борецька, К. Ващенко, Н. Власенко, О. Власюк, І. Гнибіденко, С. Горбунової-Рубан, О. Макарова, М. Мокляк, О. Новікова, О. Петроє, О. Піщуліна, О. Савченко, Ю. Саєнко, Т. Семигіна, Б. Сташків, І. Ярошенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Останні десять років питання співробітництва між різними суспільними секторами, такими як державний (центральні та місцеві органи державної влади), приватний (підприємницький) та громадський (або так званий «третій»), у різних сферах суспільного життя активно обговорюються та висвітлюються вченими, дослідниками в багатьох наукових виданнях і працях. Разом з тим питання діалогу, співробітництва державного та недержавного суспільних секторів в організації надання паліативних і хоспісних соціальних послуг залишаються недостатньо дослідженими на науковому рівні та врегульованими правовими актами в Україні.

Метою і завданням дослідження статті є визначення та обґрунтування міжсекторального співробітництва державного та недержавного секторів як механізму управління у сфері надання хоспісних та паліативних соціальних послуг базуючись на європейських моделях співпраці державного та недержавного суспільних секторів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Однією з основних функцій держави є забезпечення соціальних стандартів і належних умов життя її громадян. Важливим показником спроможності держави виконувати соціальну функцію є надання якісних паліативних та хоспісних соціальних послуг особам, що перебувають у складних життєвих обставинах. Зарубіжна практика свідчить, що для вирішення соціальних проблем і надання соціальних послуг у багатьох країнах Європи використовуються партнерства організацій державного та недержавного секторів.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» [3] сфера надання соціальних послуг, яка складається з *державного та недержавного секторів*, заснована на використанні всіх форм власності. До державного сектору відносять суб'єкти, що надають соціальні послуги і знаходяться в державній власності, а управління ними здійснюється центральними органами виконавчої влади. До недержавного сектору відносяться громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг. Управління цим

сектором здійснюється у визначеному законодавством і відповідними статутами порядку. Виділяють також і комунальний сектор, який включає установи і заклади комунальної власності, що надають соціальні послуги і знаходяться в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування.

Державно-громадське міжсекторальне співробітництво щодо надання паліативних та хоспісних соціальних послуг є невід'ємною компонентою, важливим державно-управлінським механізмом, який на практиці дає змогу реалізовувати закріплені в ст. 3 закону [3] принципи надання паліативних та хоспісних соціальних послуг. Зокрема такі, як максимальної ефективності використання коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги, соціальної справедливості, адресності та індивідуального підходу, доступності та відкритості.

В Україні де-юре та де-факто державні інститути недооцінюють наразі можливості неприбуткових організації та не сприймають їх як рівноправного партнера в організації надання паліативних та хоспісних соціальних послуг. А відтак, таке державно-громадське співробітництво є певною мірою спотвореним, викривленим і неповноцінним, що в кінцевому результаті не дає змогу надавати більш якісні та ефективні соціальні послуги.

Прикладом порушення рівності в міжсекторальному співробітництві, свідченням диспаритету і дискримінацію НПО в наданні соціальних послуг в Україні є той факт, що в державному і місцевих бюджетах не запроваджено дотепер механізмів фінансування соціальних послуг, які могли б надавати НПО. Так ст. 89 п. 4 (а) Бюджетного кодексу України [1] визначено, що бюджетні видатки на надання соціальних послуг можуть виділятися через державні програми соціального забезпечення тільки для державних установ. Разом з тим, у Бюджетному кодексі не передбачена можливість спрямування цих коштів до позабюджетних установ, зокрема до НПО, які є суб'єктами надання таких послуг.

Напрацьований у багатьох зарубіжних країнах досвід щодо надання соціальних послуг переконливо свідчить, що співпраця між державним і недержавним («третім») суспільними секторами є потенційно взаємовигідною. Важливу роль в співробітництві з питань планування та організації надання соціальних послуг відведена громадським об'єднанням громадян.

Незалежні міжнародні експерти стверджують, співробітництво щодо надання паліативних та хоспісних соціальних послуг між державним і недержавним суспільними секторами створює ситуацію, в якій «виграють усі»: як держава, так і кінцевий бенефіціар – отримувач паліативної та хоспісної соціальної послуги. Втім, конструктивним таке співробітництво є тоді, коли обидві сторони мають рівні права та налаштовані на створення і підтримку взаємовигідних стосунків щодо

забезпечення надання якісних соціальних послуг, а не на конфронтацію. Міжсекторальне співробітництво є особливо виправданим у випадках, коли відповідні інститути держави неспроможні належним чином виконувати покладені на них функції та повноваження з таких причин: нестачі коштів та інших ресурсів; браку кваліфікованих фахівців; інституційної та структурної слабкості; політичної нестабільності та ін. Державно-громадське співробітництво щодо надання соціальних послуг може здійснюватися як на *центральному*, так і на *місцевому* рівнях. Важливою перевагою та потенціалом розвитку такого співробітництва є те, що вони сприяють кращому розумінню місцевих потреб у соціальних послугах, визначенню проблем їх надання та шляхів вирішення [4, с. 220-221].

Під *державно-громадським міжсекторальним співробітництвом* (партнерством) *щодо надання паліативних та хоспісних соціальних послуг* розуміють визначену нормативно-правовим актом відповідну систему співробітництва, яка базується на: зобов'язаннях, які мають юридичну силу; неформально досягнутих угодах; робочих відносинах співробітництва; планах дій, узгоджених низкою організацій. У рамках партнерств укладаються угоди щодо визначених політики і завдань програми надання соціальних послуг, розподілу відповідальності, ресурсів, ризиків і прибутків на визначений період часу. Партнерства між державними та недержавними організаціями в сфері паліативних та хоспісних соціальних послуг включають широкий спектр угод про співпрацю, які формально закріплені в правових документах. Партнерство може також існувати між самими НДО без залучення держави, здебільше на регіональному та місцевому рівнях [2, с. 37].

Перш ніж визначити й охарактеризувати застосовувані в європейських країнах моделі співробітництва між державними і недержавними організаціями в сфері надання паліативних та хоспісних соціальних послуг, варто встановити відповідні критерії їх оцінки. Міжнародні експерти, які вивчали в багатьох країнах Європи роль НДО в державно-громадському співробітництві, у своїй роботі [5, с. 27-30, 45-62], пропонують здійснювати аналіз та оцінку партнерських взаємозв'язків і відносин між державними і недержавними організаціями через призму двох критеріїв: інституціоналізація та самостійність НДО. Розглянемо докладно сутність кожного з вказаних критеріїв.

Інституціоналізація означає спроможність НДО реалізовувати делеговані державою завдання щодо надання якісних соціальних послуг, тобто їх потенціал у цій сфері, рівноправність і надійність їх як партнера в процесі державно-громадського співробітництва, підзвітність і відповідальність відповідним інститутам держави за надання соціальних послуг. Інституціоналізація вимірюється такими показниками, як

кількість зареєстрованих НДО, що надають соціальні послуги, середні показники доходної частини бюджетів НДО, частка НДО до державних суб'єктів, надають соціальні послуги, показники фізичної інфраструктури НДО, показники їх фінансових та інших ресурсів тощо.

Самостійність означає спроможність НПО функціонувати незалежно від держави (або інші установ, наприклад, міжнародних донорів, політичних партій, благодійних фондів, церкви та ін.). Іншими словами, самостійність – це потенціал, можливості неприбуткових організацій не тільки для рівного з державою партнерства, але й для ставлення державним і недержавним інститутам викликів щодо формування і здійснення політики надання соціальних послуг. Основними показниками оцінки рівня самостійності НДО є загальні показники фінансування державою «третього сектору», види механізмів надання недержавними суб'єктами соціальних послуг, механізми захисту прав та звернення отримувачів соціальних послуг, зокрема такі як адвокація (advocacy), інформування, пропаганда, представлення інтересів та ін.

Відповідно до вказаних вище двох критеріїв оцінки, вимірів (осей), а саме інституціоналізації та самостійності, можна виокремити такі 4 базові європейські моделі співробітництва між державним і недержавним суспільними секторами щодо організації надання соціальних послуг (далі – моделі), які подано на *Рис. 1* :

- 1) *соціал-демократична* (скандинавська);
- 2) *ліберальна* (англосаксонська);
- 3) *перехідні* (в країнах Центрально-Східної Європи та Середземномор'я);
- 4) *корпораційна* (континентальна).

Рис. 1. Двовісна діаграма моделей співробітництва між державним і недержавним суспільними секторами щодо організації надання соціальних послуг у країнах Європи [5, с. 30]

Охарактеризуємо більш ґрунтовно подані на Рис. 1 моделі.

Соціал-демократична (скандинавська або автономна) *модель* притаманна скандинавським країнам. Основним суб'єктом, що надає соціальні послуги є держава. НДО не беруть, як правило, участі в наданні соціальних послуг, а виконують так звані «експресивні» функції, які пов'язані з організацією та проведенням фізкультурно-спортивних, культурних і дозвільних заходів, що задовольняють, передусім, інтереси та хобі членів ГОГ територіальних громад. Попри те, що майже всі соціальні послуги фінансуються і надаються державою, таку модель, що базується на концепції «держави загального добробуту» ('welfare state'), відносять до категорії універсалістської або інституціональної.

Відсоток державного фінансування у валових доходах НДО є низьким (25-35%), оскільки НДО спроможні самостійно забезпечити себе необхідними ресурсами шляхом волонтерства, членських внесків, генерування доходів, пожертвувань тощо. Незважаючи на це, НПО і громадськість широко та безпосередньо беруть участь у розробленні політики щодо надання соціальних послуг на місцевому та центральному рівнях управління державою (здебільше за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і широкого використання соціального середовища).

Ліберальна (англосаксонська або партнерська) *модель* є типовою в країнах Європи, передусім у Великобританії, а також у Канаді, хоча окремі її елементи, особливо засади контракування соціальних послуг поширилися на інші країни європейського континенту, наприклад, на Нідерланди. В цій моделі НДО також беруть активну участь у наданні соціальних послуг, але вони є більш автономними, а їхнє функціонування менше залежить від держави. Відсоток державного фінансування у валових доходах НДО складає 35-55%. Втім, навіть якщо НДО отримують фінансування на контрактній основі, вони мають тісні зв'язки з громадами, власні кошти, а також благодійні та власні джерела доходів. *Перехідні* моделі притаманні країнам басейну Середземного моря (зокрема, Греція, Кіпр, Португалія), а також більшості країн Центральної та Східної Європи. Відносини між державою та ГОГ у сфері надання соціальних послуг, вироблення відповідної політики перебувають на стадії еволюції. Перехідна модель характеризується низьким рівнем державного фінансування з причин нехтування значимості ГОГ, поширення таких взаємовідносин залежності та негативних соціальних явищ, як непотизм, політичне покровительство та протегування у фінансуванні, в залученні ГОГ до надання соціальних послуг. Такі моделі надання соціальних послуг є, як правило, залишковими або знаходяться в рудиментарному стані.

Корпораційна (континентальна або регулятивна) *модель*, в якій ГОГ не тільки беруть активну участь у наданні соціальних послуг, але можуть

бути навіть основними суб'єктами надання соціальних послуг. Наприклад, у Німеччині забезпечується *дотримання принципу субсидіарності*, відповідно до якого надання соціальних послуг та управління ними мають бути децентралізованими, надаватися на найближчому для їх отримувача рівні, як правило на рівні територіальної громади. Втручання держави в процес надання таких послуг має бути мінімальним.

Узагальнюючи викладене вище, слід відмітити, що нині в європейських країнах має місце спільна тенденція до зближення систем соціальних послуг.

Важливого значення в реформуванні паліативних та хоспісних соціальних послуг надається такому державно-управлінському механізму, як співробітництво держави з приватними та громадськими організаціями. Її з можна пояснити цілою низкою причин, перевагами, найбільш важливими з яких є те, що НДО [4, с. 222; 5, с. 9]:

краще обізнані з потребами отримувачами паліативних та хоспісних соціальних послуг, їх проблемами, знають шляхи їх задоволення і вирішення, оскільки НДО створюються і функціонують за ініціативою «знизу», перебуваючи у тісному та постійному контакті з ними;

швидше реагують на потреби отримувачів паліативних та хоспісних соціальних послуг і більш гнучкіше їх надають; сфера надання паліативних та хоспісних соціальних послуг є досить складною та проблемною, але НДО, застосовуючи гнучку тактику, справляються з цими труднощами та значно швидше, порівняно з державними установами, реагують на задоволення потреб отримувачів соціальних послуг; гнучкість НДО в наданні соціальних послуг проявляється у формі раціонального й ефективного поєднання наявних і наданих ресурсів для вирішення соціальних проблем, застосування індивідуального підходу до задоволення потреб окремого отримувача соціальних послуг, НДО також успішно функціонують в умовах, які постійно змінюються, знаходять і приймають рішення, які є найбільш адекватні в конкретній ситуації;

незабюрократизовані в роботі, незаангажовані номенклатурою, інструкціями та спроможні виносити на розгляд органів державної влади та органів місцевого самоврядування важливі політичні питання, пов'язаних з наданням соціальних послуг;

можуть привносити додаткові ресурси, генерувати альтернативні джерела фінансування, поєднувати державне фінансування з благодійними фондами та здійснювати моніторинг та контроль за використаними коштами;

мають значний потенціал для інновацій.

Результати, які отримано в ході проведеного вище дослідження європейських моделей співпраці державного та недержавного суспільних

секторів у наданні паліативних та хоспісних соціальних послуг, дали автору змогу зробити такі **висновки**.

1. Встановлено, що в сучасних реаліях суспільного розвитку в країнах Європи широко використовують співробітництво організацій державного та недержавного секторів, як ефективний державно-управлінський механізм у сфері надання паліативних та хоспісних соціальних послуг.

2. Аналіз зарубіжних джерел дав автору змогу виявити та виокремити такі моделі співробітництва між державними та недержавними організаціями в сфері надання соціальних послуг у країнах Європи З'ясовано, що європейські моделі співпраці державних і недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг відрізняють за такими параметрами, як : активність НДО та часткою фінансування державою НДО, що надають соціальні послуги. На даний час в країнах ЄС спостерігається тенденція до створення рівних умов і змішаного ринку для державних і недержавних суб'єктів надання таких послуг та посилення ролі останніх такому ринку.

3. Встановлено, що запровадження в сферу паліативних та хоспісних надання соціальних послуг механізму співробітництва у форматі «держава-недержавні організації» має такі переваги, як : краща поінформованість про потреби отримувачів соціальних послуг та проблеми їх надання; більш швидше, гнучкіше та адекватне задоволення потреб отримувачів в якісних соціальних послугах; зменшення бюрократичних проявів у наданні соціальних послуг; створення можливостей для інновацій та їх впровадження у даній сфері.

Перспективним напрямом подальших досліджень є: вивчення моделей співробітництва між державним і недержавним суспільними секторами розвинутих країн Заходу; оцінка можливостей впровадження елементів зарубіжного досвіду, передової практики застосування даного механізму, прийнятних для запровадження в сферу паліативних та хоспісних соціальних послуг в Україні.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України : [Кодекс, Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI (із змінами, внесеними згідно із 27 Законами України в 2010-2015 рр.)] // Офіц. вісн. України. – 2010. – 3 серп. (№ 59). – С. 9. – Ст. 2047.

2. Положительный опыт предоставления социальных услуг в странах Юго-Восточной Европы / Ред. И. Фулц, М. Трейси. – М. : Международная организация труда, 2008. – 124 с.

3. Про соціальні послуги : [Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV (із змінами, внесен. згідно із 8 Законами в 2004-2012 рр.)] // Офіц. вісн. України. – 2003. – 1 серп. (№ 29). – С. 52. – Ст. 1435.

4. Тофтисова-Матерон Р. Соціальні послуги : як побудувати українську модель на європейських підходах / Р. Тофтисова-Матерон, М. Дімітрова, К. Ньюмен. – К. : Проект ТАСІС «Посилення рег. соц. послуг в Україні», 2006. – 225 с.

5. Bullain N. A Handbook on Non-State Social Service Delivery Models. A guide for policy makers and practitioners in the CIS region / Nilda Bullain, Luben Panov. – the UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS, 2012. – 123 p.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Bjudzhetnij kodeks Ukraïni : [Kodeks, Zakon Ukraïni vid 8 lip. 2010 r. № 2456-VI (iz zminami, vnesenimi zgidno iz 27 Zakonami Ukraïni v 2010-2015 rr.)] // Ofic. visn. Ukraïni. – 2010. – 3 serp. (№ 59). – S. 9. – St. 2047.

2. Polozhitel'nyj opyt predostavlenija social'nyh uslug v stranah Jugo-Vostochnoj Evropy / Red. I. Fulc, M. Trejsi. – M. : Mezhdunarodnaja organizacija truda, 2008. – 124 s.

3. Pro social'ni poslugi : – Zakon Ukraïni vid 19 cherv. 2003 r. № 966-IV (iz zminami, vnesen. zgidno iz 8 Zakonami v 2004-2012 rr.) // Ofic. visn. Ukraïni. – 2003. – 1 serp. (№ 29). – S. 52. – St. 1435.

4. Toftisova-Materon R. Social'ni poslugi : jak pobuduvati ukraïns'ku model' na evropejs'kih pidhodah / R. Toftisova-Materon, M. Dimitrova, K. N'jumen. – K. : Proekt TASIC «Posilennja reg. soc. poslug v Ukraïni», 2006. – 225 s.

5. Bullain N. A Handbook on Non-State Social Service Delivery Models. A guide for policy makers and practitioners in the CIS region / Nilda Bullain, Luben Panov. – the UNDP Regional Bureau for Europe and the CIS, 2012. – 123 r.

Daniluk K. V. Intersectional collaboration public and private sectors in the provision of palliative and hospice social services: the European model. Implementation of the article analyzes found that the cross-sectoral cooperation between public and private sectors is an effective mechanism, which is widely used in Europe for the management in the provision of palliative and hospice social services.

Investigated that public-public cooperation on cross-sectoral palliative and hospice social services are an integral component of an important public-management mechanism that allows in practice to implement enshrined in Art. 3 [3] law principles of palliative and hospice social services. In particular such as maximum efficiency of the use of agents that provide social services, social

justice, targeted and personalized approach, accessibility and openness.

It was found that the implementation of this mechanism in Ukraine has disadvantages such as inequality and discrimination against non-state actors, social service providers. Isolate and characterize such European models of intersectional cooperation in the provision of social services such as social-democratic (Nordic), liberal (Anglo-Saxon), korporatsionnogo (continental) and transient (in CEE and Mediterranean). The advantages of intersectional cooperation mechanism in the format "State non-governmental organizations."

Key words: cross-sectoral collaboration, partnership, governance, mechanisms, palliative and hospice social services, European practices, models of cooperation.

Отримано 15.04.2016

УДК 351.84 : 364.442

К. В. Дубич
kdubych@ukr.net

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНОЮ ПІДГОТОВКОЮ ФАХІВЦІВ В УДОСКОНАЛЕННІ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Дубич К. В. Роль освітнього механізму державного управління професійною підготовкою фахівців в удосконаленні системи надання соціальних послуг. У статті розкрито сутність терміну «освітній механізм державного управління в системі надання соціальних послуг», виокремлено та охарактеризовано ключові аспекти і недоліки професійної підготовки фахівців для системи соціального захисту населення з надання соціальних послуг. Висвітлено вектори професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників закладів, організацій, установ і соціальних служб системи соціального захисту населення. Проаналізовано сучасний стан навчально-методичного забезпечення професійної підготовки спеціальності «соціальна робота». Визначено проблеми, що заважають студентам з перетворення теоретичних знань в практичні навички. Здійснений аналіз наукових джерел дав підстави визначити ключові проблеми що супроводжують організацію та проведення професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та атестацію фахівців для системи соціальних послуг, серед яких: відсутній стандарт з ліцензування спеціальності

«соціальна робота»; розірвані зв'язки між навчальними закладами та структурними підрозділами міністерства соціальної політики з проведення практичної підготовки студентів; відсутня взаємодія міністерства науки і освіти та міністерства соціальної політики, щодо розроблення і запровадження інноваційних технологій в систему надання соціальних послуг для трансформування їх в підручники; не забезпечена фінансова мотивація працівників структурних підрозділів міністерства соціальної політики щодо організації та проведення якісної практичної підготовки студентів; відсутнє державне фінансування з розроблення навально-методичного забезпечення спеціальності «Соціальна робота».

Ключові слова: освітній механізм державного управління, система соціального захисту, професійна підготовка, підвищення кваліфікації, напрям знань, навчальні плани, система надання соціальних послуг.

Дубич К. В. Роль образовательного механизма государственного управления профессиональной подготовкой специалистов в усовершенствовании системы предоставления социальных услуг. В статье раскрыто сущность понятия «образовательный механизм государственного управления в системе предоставления социальных услуг», выделено и охарактеризовано ключевые аспекты и недостатки профессиональной подготовки специалистов для системы социальной защиты населения с предоставления социальных услуг. Определены векторы профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников заведений, организаций, учреждений и социальных служб системы социальной защиты населения. Проанализировано современное состояние учебно-методического обеспечения профессиональной подготовки «социальная работа». Определены проблемы, которые мешают студентам претворению теоретических знаний в практические навыки. Проведенный анализ научных источников сделал возможным определить ключевые проблемы, которые сопровождают организацию и проведение профессиональной подготовки, переподготовки, повышение квалификации и аттестации специалистов для системы социальных услуг, среди которых: отсутствие стандарта лицензирования специальности «социальная работа»; разорванные связи между учебными заведениями и структурными подразделениями министерства социальной политики с проведения практической подготовки студентов; отсутствие взаимодействия между министерством науки и образования и министерством социальной политики относительно разработки и внедрения инновационных технологий в систему предоставления социальных услуг и трансформирования их в ученики; не обеспечена финансовая мотивация

работников структурных подразделений министерства социальной политики относительно организации и проведения качественной практической подготовки студентов; отсутствие государственного финансирования относительно разработки учебно-методического обеспечения специальности «Социальная работа».

Ключевые слова: образовательный механизм государственного управления, система социальной защиты, профессиональная подготовка, повышение квалификации, направление знаний, учебные планы, система предоставления социальных услуг.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Незважаючи на те, що в 2003 р. було прийнято Закон України «Про соціальні послуги» сучасна система надання соціальних послуг залишається недостатньо ефективною. Норми вказаного закону в повній мірі неможливо впровадити із-за недосконалості або відсутності механізмів з його реалізації. Кілька статей закону ґрунтуються на професійній складовій тих, хто безпосередньо повинен надавати соціальні послуги. Саме недостатній рівень професіоналізму, підготовки і кваліфікації працівників соціальних служб, установ, закладів, департаментів зумовлює неефективність використання матеріальних та фінансових ресурсів і ускладнює впровадження реформ в систему соціального захисту України.

Першопричиною такого становища є недосконалість освітньої професійної підготовки перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для системи соціального захисту населення України. Проведення дослідження щодо ефективності освітньої професійної підготовки для системи соціальних послуг є актуальним питанням, яке має теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Джерельною базою написання даної статті стала низка наукових праць, публікацій вітчизняних вчених і дослідників, які через призму різних галузей науки в тій чи іншій мірі досліджували аспекти професійної підготовки фахівців для системи надання соціальних послуг населенню. Термінологічний апарат дослідження, концептуальні засади та теоретичні проблеми розвитку професійної підготовки соціальних працівників, в розрізі державно-управлінської та педагогічної науки вивчалися автором в енциклопедичних виданнях з державного управління, педагогіки та соціальної роботи авторами яких є українські вчені В. Бакуменко, М. Білинська, І. Грицяк, В. Загорський, Ю. Ковбасюк, В. Князев, А. Михненко, П. Надолішній, І. Розпутенко, Ю. Сурмін, В.Кремь, І.Мигович, К. Астахова, І.Зверева, Т.Семигіна, Н.Кривоконь, Л.Міщик

В.Поліщук та ін.

Кращому розумінню спектру професійної підготовки соціальних працівників, питань розроблення навчальних планів та реалізації професійної підготовки в Україні сприяли роботи Л.Тюпті, І.Іванової, Т.Семигіної, Н.Кабаченко, А.Ярошенко, Т.Шаповалової, В.Васильєва, М.Головатого та ін.

Интерес автора викликали ідеї щодо вдосконалення навчального процесу за Болонською системою, які викладено в працях В.Кременя, Г.Шевченко, С.Боллобаша, С.Ніколаєнка та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на існування цілої низки наукових праць і публікацій, в яких розкриваються різні аспекти професійної підготовки фахівців галузі знань 13 «Соціальна робота» для системи соціального захисту населення, до якої відносяться і соціальні послуги, питання розроблення в державно-управлінській науці освітнього механізму державного управління в цій сфері залишається на узбіччі проведення наукових досліджень. Більшість науковців в галузі державного управління схиляється до думки, що професійна підготовка це суто педагогічна проблема, з цим можна було б погодитися, якби вона не переростала в державну проблему із-за невідповідного професійного рівня підготовки фахівців для системи соціального захисту населення, що в свою чергу тягне за собою неефективне використання матеріальних та фінансових ресурсів і низьку якість соціальних послуг, що надаються населенню. З огляду на викладене вище обґрунтовується вибір автором теми статті та актуалізується потреба в проведенні відповідного дослідження.

Метою дослідження є аналіз ролі освітнього механізму державного управління професійною підготовкою фахівців в удосконаленні системи надання соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Професійна підготовка фахівців є виключно важливою для будь-якої галузі народного господарства тому що, саме рівень професіоналізму працівників дозволяє ефективно управляти нею та виконувати покладені функціональні обов'язки, а отже професійна підготовка працівників для системи соціального захисту населення з надання соціальних послуг не є виключенням в цьому процесі.

В системі соціального захисту населення працює більш ніж 148 тисяч працівників, з яких лише 16,5 тисяч мають відповідну професійну підготовку [8]. На сучасному етапі реформування системи соціального захисту галузеве міністерство відчуває колосальну нестачу професійних кадрів різних рівнів підготовки та профілів.

В Україні професійну підготовку галузі знань 13 «Соціальна

робота» проводить 56 навчальних закладів I-IV рівнів акредитації освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр [8].

Провідними вищими навчальними закладами (ВНЗ) України, що здійснюють підготовку галузі знань є: Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Східноукраїнський національний університет імені В. Даля, Донецький державний університет ім. Лесі Українки, Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, Львівський державний університет «Львівська політехніка», Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» тощо [5].

Головним недоліком професійної підготовки фахівців з надання соціальних послуг є те, що у ВНЗ немає єдиних стандартів ліцензування напряму підготовки «соціальна робота» галузі знань 13 «Соціальна робота» на підставі яких розробляються навчальні плани з тих дисциплін вивчення яких і забезпечує рівень професійної підготовки. На вирішення цієї ситуації Міністерством освіти і науки України створена науково-методична комісія з розроблення єдиного стандарту з ліцензування та акредитації напряму підготовки «соціальна робота», але це процес дуже кропіткий і на даний час ВНЗ розробляють навчальні програми галузі 13 «Соціальна робота» через призму свого бачення і вносять туди дисципліни орієнтуючись на тих науковців яких вони мають в своєму арсеналі(соціологів, психологів, педагогів, юристів тощо) [5].

Автор вважає за доцільне при підготовці соціальних працівників навчальним закладам зважати на те, в які соціальні служби, установи, департаменти системи соціального захисту є державне замовлення (якщо випускники підуть працювати в соціальну службу сім'ї, дітей та молоді, то повинна бути врахована навчальними дисциплінами специфіка роботи саме з цією категорією і тут може домінувати соціальна психологія, соціальна педагогіка тощо, якщо це департамент з надання соціальних послуг, то майбутній випускник повинен вміти скласти план, зробити економічні розрахунки та обґрунтування соціальних послуг, заповнити звітну документацію тощо і дисципліни повинні відповідати функціональним обов'язкам що будуть покладені на нього).

Навчальний план складається з нормативної та варіативної частини і завкафедрою навчального закладу має можливість регулювати перелік необхідних дисциплін з орієнтацією на державне замовлення та сферу діяльності куди підуть випускники працювати.

Ще однією вадою на думку автора є той факт, що заклади системи соціального захисту управляються державою, а дисциплін з методів державного управління цими закладами в навчальних планах немає, власне як і підручників. Випускники ВНЗ погано орієнтуються в ієрархії

підпорядкування на рівні центральних та регіональних органів управління.

На державні экзамені виносяться дисципліни, що націлені на соціологію, психологію, так наприклад випускники Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» складають іспит з соціології і захищають дипломну роботу, у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини «Україна» захищають диплому роботу та складають державні іспити з соціології, соціальної психології та соціальної роботи [5].

Зважаючи на наведені факти необхідно при акредитації напряму підготовки «соціальна робота» посилити контроль за наповненням навчальних планів дисциплінами, що виносяться на державні іспити та ввести в нормативну частину плану дисципліни з державного управління системою соціального захисту населення.

Особливого значення в професійній підготовці соціальних працівників в системі надання соціальних послуг набуває спеціальність та спеціалізація.

Спеціальність – сукупність знань, умінь і навичок, надбаних в результаті навчання, що забезпечують виконання певного виду професійної діяльності відповідно до кваліфікації, що присвоюється [3, с. 868].

Спеціалізація – 1) категорія професійної освіти, що характеризується відмінностями у засобах праці, продукті праці чи умовами діяльності в рамках спеціалізації; 2) ид занять для набуття здатності виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціалізації [3, с. 868].

Станом на сьогодні відсутня професійна спеціалізація за напрямами підготовки «соціальна робота» освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст та магістр і тому у студентів присутні знання про систему соціального захисту в цілому, але недостатньо набуті з конкретного напряму професійної діяльності, наприклад: з надання паліативної та хоспісної допомоги, з соціальної роботи в середовищі наркозалежних, соціальної роботи вдома, соціально-трудова адаптації, соціально-фізичної реабілітації тощо.

В зв'язку з підписанням Україною Болонської Декларації та перехід на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр-магістр, з'явилися певні прогалини, тому що в цьому переліку випадає два освітньо-кваліфікаційні рівні підготовки, що існували в старій моделі освіти: *молодший спеціаліст* та *спеціаліст*, але система соціального захисту потребує соціальних робітників з надання соціальних послуг, тому, що соціальні послуги надаються за трьома рівнями:

вищий рівень – планування, координація та контроль за наданням соціальних послуг(магістри) ;

середній рівень – обґрунтування, економічні обрахунки соціальних послуг, документальний супровід(бакалаври, спеціалісти);

нижній рівень – безпосереднє обслуговування та надання соціальних послуг(молодші спеціалісти – соціальні робітники).

При трансформації освітньо-кваліфікаційних рівнів за стандартами Болонської системи соціальні робітники випадають з цього переліку, що вимагає додаткових змін та перепрофілювання тих закладів які цю підготовку здійснювали і запровадження змін нормативно-правового характеру в освітньо-кваліфікаційних рівнях.

Слід акцентувати увагу і на тому, що Болонська система освіти націлена на практичну складову підготовки фахівців, тоді як успадкована Україною від СРСР система професійної освіти базувалася на двох складових: теоретично-методологічній та практичній, а спеціалізація професії передбачає перш за все науково-педагогічну та науково-дослідну підготовку. І калькування зарубіжних освітніх технологій без врахування набутого позитивного досвіду минулого може призвести до втрати теоретично-методологічної складової навчального процесу, що знизить рівень професійності фахівця системи соціального захисту населення [3].

Важливу роль в професійній підготовці соціальних працівників як надавачів соціальних послуг відіграє практика. Аналіз навчальних планів ВНЗ показав, що години виділені на практичну підготовку дуже різняться між собою і складають розрив від 10 до 30% навчального часу [5]. Такий розрив неприпустимий, а тому необхідно обґрунтовано, за єдиним показником, встановити відсоток який необхідно виділяти на практичну підготовку студентів. Ще одним негативним фактором практичної підготовки студентів є те, що економічна криза та незбалансовані реформи в освіті та системі соціального захисту вплинули на перетворення теоретичних знань в практичні навички. Розірвані зв'язки ВНЗ з системою соціального захисту та її організаціями, установами, закладами, соціальними службами, що надають соціальні послуги знизили рівень професійної підготовки студентів, які отримавши теоретичні знання не можуть їх перевести в практичну площину із-за наступних причин:

відсутності фінансування від держави тих, хто в організаціях, установах, закладах, соціальних службах системи соціального захисту повинен забезпечити практичне навчання студентів, а звідси і не зацікавленість в додатковому навантаженні та відповідальності працівників за тих кого необхідно навчати;

відірваності теорії від реалій практичної діяльності системи соціального захисту, коли соціальні заклади за допомогою міжнародних донорських проектів впроваджують в соціальне обслуговування населення інноваційні технології з надання соціальних послуг, а на основі їх не створюються підручники та не вносяться корективи в уже існуючі;

високої інтенсивності роботи соціальних працівників, без внесення відповідних змін в робочий процес, не дозволяє їм брати на практику студентів, які в цьому випадку можуть завадити вчасному виконанню професійних обов'язків.

Враховуючи вищезазначене на думку автора Міністерству соціальної політики та Міністерству освіти і науки необхідно відновити розірвані зв'язки та спільно розробити організаційно-адміністративну структуру практичної підготовки студентів ВНЗ з визначенням рівня матеріальної мотивації працівників системи соціального захисту та забезпечення відповідного контролю зі сторони ВНЗ щодо проходження практики студентів в організаціях, установах, закладах та соціальних службах з акцентуванням уваги на якості її проведення.

Потребує державного регулювання та фінансової підтримки навчально-методичне забезпечення навчального процесу на пряму підготовки «соціальна робота» Підручники з 1996 року (з часу запровадження професійної підготовки соціальних працівників) розроблялися під галузь знань 0402 «Соціологія», з 2007 року її змінено на галузь знань 1301 «Соціальне забезпечення», а з 2014 р. замінено на галузь знань 13 «Соціальна робота» і методичне забезпечення навчального процесу має відбуватися з врахуванням цих змін. Переформатування підручників під нову галузь знань відбувається вкрай повільно, розроблення підручників, посібників з специфіки та технологій надання соціальних послуг, профілактики соціально-економічних явищ серед маргінальних груп, впровадження інноваційних підходів соціальної роботи тощо, які успішно діють в країнах ЄС, створення пакетів навчально-методичних комплексів на сьогодні державою не фінансується, а відповідно це погіршує рівень професійної підготовки спеціалістів для системи соціального захисту населення, що безпосередньо впливає на якість надання соціальних послуг.

Одним з важливих аспектів успішного функціонування системи соціальних послуг є підвищення кваліфікації та перепідготовка працівників з врахуванням тих реформ та інноваційних підходів що відбуваються. Адже вище викладені факти, коли із 146 тис. працівників системи соціального захисту тільки 16, 5 тис. мають профільну освіту[8] говорить про те, що необхідно вжити невідкладних заходів щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки тих, хто працює в системі без відповідної освіти, тому що це пряме порушення ст.17 Закону України «Про соціальна послуги» про кадрове забезпечення надання соціальних послуг [7].

Як показав аналіз навчальних планів та проведених технологічних змін в процесі соціального обслуговування, тут також присутній розрив між теорією і практикою. Нерідко підвищення кваліфікації працівників системи соціального захисту відбувається без врахування реформ та

інновацій або носить формальний характер.

В зв'язку з відсутністю спеціалізацій напряму підготовки «соціальна робота» на перехідному етапі, на думку автора, вирішення проблеми наповнення установ, закладів та соціальних служб фахівцями відповідного профілю роботи (соціальна робота вдома, соціальна робота з паліативної та хоспісної допомоги тощо) можливе за рахунок атестації соціальних працівників, фахівців що надають соціальні послуги на підставі набутого досвіду та реальних навиків роботи з різними категоріями клієнтів з надання соціальних послуг.

Потребує проведення аналізу освітньо-кваліфікаційна характеристика галузі знань 13 «Соціальна робота» системи надання соціальних послуг, що дасть можливість розробити відповідні спеціалізації щодо категорій клієнтів соціальних служб, установ, закладів тощо.

Зважаючи на викладене вище, *освітній механізм державного управління в системі надання соціальних послуг* це – принципи, форми та методи за допомогою яких здійснюється організація та вплив на професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації та атестацію фахівців для системи соціального захисту населення.

Базується освітній механізм державного управління в системі надання соціальних послуг на взаємодії Міністерства освіти і науки з його структурними підрозділами (навчальними закладами) та Міністерства соціальної політики та його структурних підрозділів (управлінь, закладів, установ, соціальних служб тощо).

Проаналізовані проблеми, що існують в професійній підготовці фахівців для системи соціального захисту населення в т.ч. і соціальних послуг, на думку автора, можна усунути через удосконалення освітнього механізму державного управління системою надання соціальних послуг, який забезпечить через напрям професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та атестації працівників формувати кадровий потенціал Міністерства соціальної політики і його структурних підрозділів на виконання Закону «Про соціальні послуги» та зняття суспільної напруги, щодо забезпечення якісними соціальними послугами людей, що опинились в складних життєвих обставинах.

Результати проведеного дослідження освітнього механізму державного управління в системі надання соціальних послуг та його ролі в її удосконаленні дають змогу сформулювати такі **висновки**:

Базуючись на термінологічному аналізі, запропоновано визначення поняття «*освітній механізм державного управління в системі надання соціальних послуг населенню*», під яким автор пропонує розуміти принципи, форми та методи за допомогою яких здійснюється організація і вплив на професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації та атестацію фахівців для системи надання соціальних

послуг.

Здійснений аналіз наукових джерел та набутий автором емпіричний досвід дали підстави визначити проблеми що супроводжують організацію та проведення професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації та атестацію фахівців для системи соціальних послуг, серед яких:

відсутній стандарт з ліцензування спеціальності «соціальна робота»;

розірвані зв'язки між навчальними закладами та структурними підрозділами міністерства соціальної політики з проведення практичної підготовки студентів;

відсутня взаємодія міністерства науки і освіти та міністерства соціальної політики, щодо розроблення і запровадження інноваційних технологій в систему надання соціальних послуг для трансформування їх в підручники;

не забезпечена фінансова мотивація працівників структурних підрозділів міністерства соціальної політики щодо організації та проведення якісної практичної підготовки студентів;

відсутнє державне фінансування щодо розроблення навально-методичного забезпечення спеціальності «Соціальна робота».

До **перспективних напрямів подальших досліджень** слід віднести:

пошук ефективних інструментів освітнього механізму державного управління з впливу на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців для системи соціальних послуг;

проведення наукових досліджень щодо розроблення спеціалізацій галузі знань 13 «соціальна робота».

Список використаних джерел

1. Васильєв В. В.Формування професійного потенціалу державних службовців системи соціального захисту населення:[Монографія]. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2011. – 372 с.
2. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – 692 с.
3. Енциклопедія освіти/Акад.пед.наук України ред. В.Г. Кремінь. – К.:Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Іляш О. Щодо перспективних напрямів підвищення якості соціальних послуг в Україні. Аналітична доповідь : [Електронний ресурс] / О. Іляш // Національний інститут стратегічних досліджень: веб-сайт. – 2012. – Режим доступу:

<http://www.niss.gov.ua/articles/763>. – Назва з екрану.

5. Матеріали науково-методичної комісії МОН України. – К.: 2013. – 275 с.
6. Мигрович І. Соціальна робота: наука і професія / І. Мигрович // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – Вип. 1 (9). – С. 32-48.
7. Про соціальні послуги : [Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV (із змінами, внесен. згідно із 8 Законами в 2004-2012 рр.)] // Офіц. вісн. України. – 2003. – 1 серп. (№ 29). – С. 52. – Ст. 1435.
8. Проект ПРООН «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». – [Звіт за результатами аналізу діяльності надавачів соціальних послуг] – 2012. – 185 с.

Spisok vikoristаниh dzherel

1. Vasil'ev V. V. Formuvannja profesijnogo potencialu derzhavnih sluzhbovciv sistemi social'nogo zahistu naseleння : [Monografija]. – D.: Vid-vo Dnipropetr. nac. un-tu, 2011. – 372 s.
2. Enciklopedija derzhavnogo upravlinnja : u 8 t. / T. 2 : Metodologija derzhavnogo upravlinnja / nauk.-red. kolegija : Ju. P. Surmin (spivgolova), P. I. Nadolishnij (spivgolova) ta in. – K. : NADU, 2011. – 692 s.
3. Enciklopedija osviti/Akad.ped.nauk Ukraїni red. V.G. Kremin'. – K.:Jurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
4. Iljash O. Shhodo perspektivnih naprjamiv pidvishhennja jakosti social'nih poslug v Ukraїni. Analitichna dopovid' : Elektronnij resurs / O. Iljash // Nacional'nij institut strategichnih doslidzhen': veb-sajt. – 2012. – Rezhim dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/763>.
5. Materiali nauково-методичної комісії МОН України. – К.: 2013. – 275 с.
6. Мигрович І. Соціальна робота: наука і професія / І. Мигрович // Соціальна політика і соціальна робота. – 1999. – Вип. 1 (9). – С. 32-48.
7. Про соціальні послуги : – Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV (із змінами, внесен. згідно із 8 Законами в 2004-2012 рр.) // Офіц. вісн. України. – 2003. – 1 серп. (№ 29). – С. 52. – Ст. 1435.
8. Проект ПРООН «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». – [Звіт за результатами аналізу діяльності надавачів соціальних послуг] – 2012. – 185 с.

Dubych K. V. The role of educational governance mechanism for training specialists in the improvement of the system of social services. The article reveals the essence of the term "educational governance mechanism in the system of social services," singled out and described key aspects and lacks professional training for the social welfare system of providing social services. Deals vectors training, retraining and qualification institutions, organizations, institutions and social services system of social protection. The current state of teaching of training specialty "social work". The problems that hinder students

to transform theoretical knowledge into practical skills. The analysis of scientific sources gave reason to identify the key issues that accompany the organization and conduct of training, retraining, training and certification of professionals for social services, among which there is no standard licensing the specialty "social work"; broken links between educational institutions and Departments of the Ministry of Social Policy to conduct practical training of students; No interaction Ministry of Education and Science and the Ministry of Social Policy, for the development and implementation of innovative technologies in the provision of social services to transform them into books; provided no financial motivation of employees of structural divisions of the Ministry of Social Policy for the organization and quality of practical training of students; no government funding to develop a slapdash and methodological support specialty "Social work".

Key words: educational governance mechanism, the system of social protection, vocational training, skills, knowledge direction, curricula, the system of social services.

Отримано 04.04.2016 р.

УДК 37. 013. 42: 371.13

Р. В. Зозуляк-Случик
zozulyak_roksolyana@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДИТЯЧОЇ ДЕЗАДАПТОВАНOSTI

Зозуляк-Случик Р. В. Особливості соціальної профілактики дитячої дезадаптованості. У статті розкрито зміст профілактичної роботи соціальних працівників з дезадаптованими дітьми. Проаналізовано основні напрями діяльності соціальних працівників із запобігання дитячої дезадаптації, а саме: безпосередня допомога дитині в подоланні дезадаптованих якостей і формуванні здатності вирішувати проблеми самостійно; профілактична робота з сім'ями задля запобігання і виправлення сімейного неблагополуччя як одного з основних чинників дитячої дезадаптованості.

При роботі безпосередньо з дитиною соціальним працівникам слід:

1. Оволодіти знаннями про соціально-біологічну природу особистості, особливості її розвитку; про зміст соціально-значущих функцій, які дитина повинна виконувати; орієнтація їх на загальнолюдські цінності.

2. Поважати і розуміти дітей; адекватно оцінювати конкретні

ситуації, в яких вони знаходяться; уміти змінювати форми та методи свого впливу залежно від їхніх обставин життя; оцінювати ролі дитини в сім'ї.

3. Оволодіти методиками і технологіями соціальної роботи з дезадаптованими дітьми.

4. Оперувати діагностичним інструментарієм, що дозволить соціальному працівнику визначити чинники, які зумовлюють дезадаптовану поведінку в дітей; глибоке розуміння фахівцем впливу факторів на соціалізацію дитини, дозволить спеціалісту скласти цілісну картину соціальної ситуації, побудувати «соціальний діагноз» і розробити план корекційно-реабілітаційної роботи та адаптаційні програми для кожного конкретного випадку.

Другий напрям профілактичної роботи соціальних працівників з сім'єю має включати наступні положення: дотримання принципів соціальної роботи з сім'єю: клієнтоцентризму, варіативності; системності, конфіденційності, комплексності, партнерства; знання нормативно-правової бази діяльності соціального працівника, спрямованої на сім'ю; оволодіння методиками і технологіями соціальної роботи з сім'єю (технологіями соціальної діагностики, корекції, реабілітації, профілактики, соціальної просвіти, соціального супроводу і патронажу, консультування, соціально-правового захисту сім'ї); оволодіння діагностичними технологіями дозволить фахівцеві визначити характер зв'язків, які вивчаються, специфіку сімейної ситуації виховання і розвитку дитини, сімейну проблематику.

Ключові слова: дезадаптовані діти, соціальна профілактика, соціальний працівник, сім'я, реабілітація.

Зозуляк-Слущик Р. В. Особенности социальной профилактики детской дезадаптации. В статье раскрыто содержание профилактической работы социальных работников с дезадаптированными детьми. Проанализированы основные направления деятельности социальных работников по предупреждению детской дезадаптации, а именно: непосредственная помощь ребенку в преодолении дезадаптированных качеств и формировании способности решать проблемы самостоятельно; профилактическая работа с семьями для предотвращения и исправления семейного неблагополучия как одного из основных факторов детской дезадаптации.

При работе с ребенком социальным работникам необходимо:

1. Овладеть знаниями о социально-биологической природе личности, особенности ее развития; о содержании социально-значимых функций, которые ребенок должен выполнять; ориентация его на общечеловеческие ценности.

2. Уважать и понимать детей; адекватно оценивать конкретные ситуации, в которых они находятся; уметь менять формы и методы своего влияния в зависимости от их условий жизни; оценивать роли ребенка в семье.

3. Овладеть методиками и технологиями социальной работы с дезадаптированными детьми.

4. Оперировать диагностическим инструментарием, который позволит социальному работнику определить факторы, которые обуславливают дезадаптированное поведение у детей; глубокое понимание специалистом влияния факторов на социализацию ребенка, позволит ему составить целостную картину социальной ситуации, построить «социальный диагноз» и разработать план коррекционно-реабилитационной работы и адаптационную программу для каждого конкретного случая.

Второе направление – профилактическая работа социальных работников с семьей должно включать следующие положения: соблюдения принципов социальной работы с семьей: клиентоцентризму, вариативности; системности, конфиденциальности, комплексности, партнерства; знание нормативно-правовой базы деятельности социального работника, направленной на семью; овладение методиками и технологиями социальной работы с семьей (технологиями социальной диагностики, коррекции, реабилитации, профилактики, социального просвещения, социального сопровождения и патронажа, консультирование, социально-правовой защиты семьи); овладение диагностическими технологиями позволит специалисту определить характер связей изучаемых, специфику семейной ситуации воспитания и развития ребенка, семейную проблематику.

Ключевые слова: дезадаптированные дети, социальная профилактика, социальный работник, семья, реабилитация.

Постановка проблеми. Економічні, політичні, соціокультурні зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві з одного боку, сприяють самоствердженню і самовизначенню особистості, з іншого – виявляють дефіцит милосердя та добра у взаємовідносинах людей, які належать до різних соціальних груп населення. На сьогоднішній день гостро постають проблеми дезадаптованості, бездоглядності дітей, зростання рівня правопорушень серед неповнолітніх. Це вказує, що в нашому суспільстві існує проблема виховання морально здорової особистості. Вона простежується вже у дітей дошкільного віку. Водночас, за свідченням педагогів-дослідників, проблема дезадаптованості учнів молодшого шкільного віку зумовлює появу значних відхилень у поведінці в підлітковому і молодіжному середовищі.

Означене зумовлює необхідність здійснення соціально-профілактичної роботи з дезадаптованими дітьми. Відомо, що профілактична робота передбачає науково обґрунтовані та своєчасні заходи, спрямовані на запобігання і корекцію життєвих криз у дітей, збереження, підтримку і їх захист. Водночас головною метою діяльності соціального працівника є попередження та усунення тих чинників, які зумовлюють дитячу дезадаптацію, а також стимулювання дитини до активної життєдіяльності.

У зв'язку з цим потрібно формувати таких фахівців, які здатні зосереджувати зусилля на залученні дітей до загальнолюдських цінностей, попередженні дезадаптованості, особливо у тих, які перебувають у несприятливих умовах виховання, забезпечуючи, таким чином, у роботі з особистістю та конкретною сім'єю попередження і корекцію соціальних та моральних відхилень.

Аналіз останніх досліджень. Саме тому актуальності набуває соціально-профілактична робота з дезадаптованими дітьми. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлювали: М. Алексеєнко, І. Зверєва, Г. Лактіонова, В. Постовий та інші – окреслили теоретичні та практичні аспекти виховання дітей у неблагополучних сім'ях; В. Альфімова, М. Босенко, Н. Никало, В. Оржеховська, В. Приходько та інші – розглядали особливості превентивної діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів.

Метою статті є виокремлення змісту соціально-профілактичної роботи з дезадаптованими дітьми.

Виклад основного матеріалу. До факторів ризику, які обумовлюють дезадаптованість дітей відносять несприятливий вплив середовища та неправильне виховання сім'ї та школи. Отже, умови життя й виховання таких дітей у сім'ї є фактором, що безпосередньо впливає на формування їхньої особистості. Адже моральна поведінка, психологічний розвиток, спілкування, життєві цінності – все це формується в сім'ї.

Попередні дослідження показали, що одним із головних чинників дитячої дезадаптованості виступає девальвація цінності цілісності й моральності родини як головної інституції виховання. Вона зумовлює зростання рівня дезадаптації у дітей молодшого шкільного віку, що в подальшому спричинює появу різноманітних девіацій у середовищі підлітків і молоді [2, с. 23].

Тому соціальні працівники здійснювати профілактичну роботу з дезадаптованими дітьми повинні у двох напрямках:

- безпосередньої допомоги дитині в подоланні дезадаптованих якостей і формуванні здатності вирішувати проблеми самостійно;
- профілактичної роботи з сім'ями задля запобігання і виправлення сімейного неблагополуччя як одного з основних чинників

дитячої дезадаптованості.

Щодо першого напрямку, концепція діяльності фахівця з дезадаптованими дітьми повинна включати:

1. Оволодіння знаннями про соціально-біологічну природу особистості, особливості її розвитку; про зміст соціально-значущих функцій, які вона повинна виконувати: усвідомлення дітьми соціальної відповідальності за свої вчинки; орієнтація на загальнолюдські цінності; спрямованість зусиль на майбутнє, відповідно до яких ставляться вимоги до дітей щодо їхнього подальшого життя; вміння ставити соціально-виховні завдання, що адекватні віку дитини і сприяння їх виконанню.

2. Повага і розуміння дітей; адекватна оцінка конкретних ситуацій, в яких вони знаходяться; вміння змінювати форми та методи свого впливу залежно від їхніх обставин життя; оцінка ролі дитини в сім'ї.

3. Оволодіння методиками і технологіями соціальної роботи з дезадаптованими дітьми.

4. Оперування діагностичним інструментарієм дозволить соціальному працівнику визначити чинники, що зумовлюють дезадаптовану поведінку в дітей; глибоке розуміння фахівцем впливу факторів на соціалізацію дитини, дозволить спеціалісту скласти цілісну картину соціальної ситуації, побудувати «соціальний діагноз» і розробити план корекційно-реабілітаційної роботи та адаптаційні програми для кожного конкретного випадку.

Діагностичний рівень профілактичної роботи з дезадаптованими дітьми складається з таких етапів: збір інформації, її аналіз і постановка «соціального діагнозу». Він потребує дотримання принципів: об'єктивності, достовірності, клієнтоцентризму, конфіденційності, невтручання в особисте життя.

Дослідники пропонують, використовувати наступні методи: бесіда, анкетування, тестування, методики шкалування, ранжування, карткові методики, проєктивні, експресивні, аналіз і вивчення документації, автобіографічний метод. Традиційними методами соціальної діагностики, які використовуються у процесі профілактичної діяльності є: соціометричні методики і складання соціального паспорту сім'ї «групи ризику». Безперечно, першочерговим завданням соціального працівника в роботі з дітьми є вирішення кризових ситуацій, але слід звертати увагу і на їх своєчасне попередження та нейтралізацію.

Головною метою в роботі з дезадаптованими дітьми стає мобілізація їх внутрішніх сил на подолання кризи. З поставленої мети витікають наступні завдання: аналіз проблеми, консультація зі спеціалістами, визначення шляхів виходу з кризи.

Профілактичний рівень роботи представляє собою комплекс превентивних заходів, які проводяться різними способами. Одним із важливих способів може бути спеціальна просвітня програма, яка б

сприяла налагодженню і відновленню повноцінного функціонування особистості та вирішенню її проблем.

Реабілітаційний рівень є важливим в системі роботи з дезадаптованими дітьми. Реабілітація являє собою систему заходів, що мають за мету швидке і найбільш повне відновлення повноцінного функціонування особи. Соціальна реабілітація дезадаптованих дітей включає в себе такі етапи: знайомство, оцінка проблеми; планування роботи; реалізація намічених дій; аналіз результатів і підведення підсумків.

Реабілітаційний рівень складається з трьох підрівнів: індивідуального, групового, масового.

На індивідуальному рівні реабілітаційної роботи з дезадаптованими дітьми використовуються консультативні технології, телефонне консультування, листування, соціальний патронаж та інші. На груповому рівні робота здійснюється з групою людей, поєднаних спільною проблемою, спільними інтересами, діяльністю, місцем проживання тощо. Методами групової реабілітації є бесіда, лекція, диспут, дискусія, збори, тренінг та інші. Значення цих форм роботи в тому, що вони допомагають виявити проблеми, сприяють їх вирішенню, розвивають комунікативні навички клієнта. Метою роботи на масовому рівні є анімація, пожвавлення життєвого простору людей. Просвітня робота активізує зусилля людей і спрямовує їх на вирішення своїх спільних проблем, дозволяє покращити умови життя. Серед методів масової роботи називають: лекції, дискусії, бесіди, масові акції, волонтерська робота [3, с. 48].

Стосовно другого напрямку профілактичної роботи соціальних працівників з сім'єю, він має включати наступні положення:

1. Дотримання принципів соціальної роботи з сім'єю: клієнтоцентризму, варіативності; системності, конфіденційності, комплексності, партнерства.

2. Знання нормативно-правової бази діяльності соціального працівника, спрямованої на сім'ю.

3. Оволодіння методиками і технологіями соціальної роботи з сім'єю (технологіями соціальної діагностики, корекції, реабілітації, профілактики, соціальної просвіти, соціального супроводу і патронажу, консультування, соціально-правового захисту сім'ї).

4. Оволодіння діагностичними технологіями дозволить фахівцеві визначити характер зв'язків, які вивчаються, специфіку сімейної ситуації виховання і розвитку дитини, сімейну проблематику [3, с. 135].

За допомогою експериментальних досліджень було виявлено три групи детермінант, які впливають на дитину в сім'ї: соціальне середовище, діяльність, сімейне виховання. Знання суті визначених компонентів впливає на взаємодію соціального працівника з сім'єю.

Форми та методи роботи з сім'єю можуть бути різноманітними, їх вибір залежить від типу, структури, потреб сім'ї, від того, як розподіляються ролі в сім'ї, як вона адаптується до зміни умов.

Робота з сім'єю починається з вивчення внутрішніх відносин в сім'ї, їх обговорення допоможуть зрозуміти положення дитини в сім'ї, характер взаємовідносин подружжя і стиль спілкування батьків з дитиною. В допомозі соціальному працівнику може стати алгоритм вивчення сім'ї, який містить відомості про: її склад, побутові умови; матеріальне забезпечення; виховний потенціал (педагогічно компетентні батьки, сім'ї з неузгодженістю виховних впливів на дитину, сім'ї сильні у вихованні, зі стійкими, нестійкими вимогами до дитини, зі слабким контролем над дитиною, з частковою або повною втратою контролю над дитиною, слабкі сім'ї з агресивно-негативною атмосферою, маргінальні сім'ї (з алкогольною, сексуальною, наркотичною залежністю), з низьким рівнем моральності батьків (аморальність батьків), психічно хворі батьки тощо); відомості про характер взаємовідносин між усіма членами родини (гармонійна сім'ї, компромісна, нестійка, конфліктна) і спрямованість сім'ї (на діяльність, на спілкування, на самозадоволення і т. ін.); визначення рівня соціально-правової стійкості сім'ї (соціально-стійка, соціально-нестійка, асоціальна, криміногенна). Соціальні працівники можуть визначати особливості сімей за типом неблагополуччя і, на основі цього, створювати можливості та шукати шляхи роботи з конкретною сім'єю.

Спостереження і аналіз допоможуть доповнити відомості про сім'ю: діагностувати проблему і «соціальну симптоматику»; визначити характер взаємовідносин, побачити рівень зацікавленості і активності кожного з членів сім'ї у розв'язанні кризової ситуації, спрогнозувати характер розгортання взаємодії з сім'єю; виробити план подальших дій.

Соціальний працівник має бути готовим до виконання посередницької ролі між сім'єю та іншими соціальними інститутами, різними організаціями, окремими людьми щодо вирішення медичних, соціальних, економічних, психологічних завдань.

Існують такі етапи допомоги сім'ї:

- консультування сім'ї з питань одержання різних соціальних пільг;
- допомога у збільшенні доходів сім'ї, в одержанні кредиту і т.д.;
- консультування з питань труднощів у спілкуванні, проблем у вихованні тощо;
- допомога у гармонізації сімейного мікроклімату;
- посередницька допомога у направленні та оформленні дітей у спеціальні заклади [1, с. 85].

Важливими у профілактичній роботі з сім'єю можуть бути програми різної тематики в залежності від проблем сім'ї (тренінг

батьківської компетентності, домашнє насилля і його наслідки, батьківський авторитет і шляхи його завоювання, батьківський приклад і його виховне значення, дезадаптованість дітей, соціальні ролі у сім'ї, гармонізація стосунків у подружжі та інші). Проблема насилля може стати окремою темою програми. Програми соціально-профілактичної просвіти складаються з врахуванням: необізнаності батьків, подальшим її використанням на практиці.

Просвітні програми характеризують ненасильство у вихованні, пояснення суті методів виховання, таких як бесіда, співробітництво, сумісне прийняття рішень, виправлення дитиною неправильного вчинку.

Успішно можна використовувати в роботі з сім'єю: тематичні зустрічі, вечори відпочинку, в ході яких слід використовувати сумісну діяльність батьків і дітей, вдаватися до тактичної форми визначення проблеми, викликати взаємний інтерес, краще пізнати одне одного [3, с. 110].

Для роботи на всіх рівнях спеціаліст повинен мати організаторсько-демонстративні здібності, комунікативні навички, спрямувати діяльність вміння групи людей в єдине русло, володіти інформацією, бути щирим і налаштованим на успіх.

При здійсненні соціальної профілактики соціальні працівники надають такі види послуг:

I. Психолого-педагогічна робота з родиною:

- психологічна підтримка, психологічне консультування з питань сімейних стосунків та потреб дитини;
- навчання батьків навичкам догляду за дитиною;
- посередництво у конфлікті.

II. Сприяння навчанню та розвитку дитини:

- влаштування дитини в дитячий садок, на професійне навчання;
- проведення різноманітних дозвілєвих заходів.

III. Представництво інтересів та захист прав дитини:

- представлення інтересів дитини перед адміністрацією школи, перед органами державної та місцевої влади, перед органами опіки і піклування;
- залучення дільничного інспектора з метою припинення насилля або п'янства в сім'ї.

Специфіка соціально-профілактичної роботи з дезадаптованими дітьми полягає в тому, що постійно змінюються і оновлюються методи і форми соціальної роботи. Отже, фахівці, повинні не тільки відшліфувати вміння володіння тими чи іншими прийомами, техніками, методами роботи, а розвивати гнучкість мислення, мобільність, швидкість реагування, вміння легко засвоювати нові методики і технології роботи з дітьми, сім'єю.

Висновки. Резюмуючи означене вище, можемо констатувати, що

соціальна профілактика дитячої дезадаптації, подолання її наслідків, попередження виходу дитини із сім'ї – основні напрями роботи соціальних працівників. Від ефективності здійснення цієї роботи в цілому залежить соціальне благополуччя української молоді. Безперечною потребою сьогодення є впровадження ефективних соціальних технологій роботи з дезадаптованими дітьми, їх сім'ями. Такі технології можуть мати успіх, за умов вдосконалення теоретичної і практичної підготовки соціальних працівників. Причому, формування професійних знань, умінь і навичок, навчання використанню базових і спеціальних технологій і оволодіння традиційними і сучасними інтерактивними методиками роботи виступають основою підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з дезадаптованими дітьми.

Список використаних джерел

1. Василькова Ю. Социальная педагогика : Курс лекций. – М., 2001. – 345 с.
2. Зозуляк Р. Сімейні деструкції як чинник важковиховуваності дітей молодшого шкільного віку / Р. Зозуляк // Обрії. – 2009. – № 1. – С. 22–24.
3. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія та практика) [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Лукашевич, Т. В. Семігіна. – К. : Каравела, 2011. – 367 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Vasil'kova Y. U. Social'naya pedagogika : Kurs lekcij. – M., 2001. – 345 s.
2. Zozulyak R. Simejni destrukcii yak chinnik vazhkovihovuvanosti ditej molodshogo shkil'nogo viku / R. Zozulyak // Obrii. – 2009. – № 1. – С. 22–24.
3. Lukashevich M. P. Social'na robota (teoriya ta praktika) [Tekst] : pidruch. dlya stud. vishch. navch. zakl. / M. P. Lukashevich, T. V. Semigina. – K. : Karavela, 2011. – 367 s.

Zozulyak-Sluchy R. V. Features of social prevention of child unadaptability. The article deals with the content of preventive work of social workers with unadaptivated children. The basic directions of social workers to prevent child maladjustment, namely direct assistance in overcoming maladjusted child characteristics and formation ability to solve problems independently; preventive work with families to prevent family problems and fixes as one of the main factors of child unadaptation.

An important role in the social prevention of child plays directly unadaptive diagnosis. It consists of the following stages: consists of the following stages: information gathering, analysis and formulation of "social diagnosis". When setting social diagnosis can use the following methods:

interviews, questionnaires, tests, scale procedures, ranking, card techniques, projective, expressive, analysis and study documentation, autobiographical method. Traditional methods of social diagnostics are used in the prophylactic are: sociometric techniques and preparation of family's social passport "at risk".

An important system to work with children is a disadapted rehabilitation level. Rehabilitation is a system of measures that are aimed at the most rapid and complete restoration of full functioning person. Social rehabilitation of maladjusted children includes the following stages: awareness, evaluation of the problem; planning; implementation of the planned actions; Analysis of results and summarizing.

Rehabilitation level consists of three sub-levels: individual, group and mass.

At the individual level of disadapted rehabilitation of children use technology consultation, phone consultation, correspondence, social welfare and others. In mass level the work is carried out with a group of people connected common problem shared interests, activities, place of residence and so on. Group method of rehabilitation is conversation, lecture, debate, meetings, training and others. The value of these forms is that they help to identify problems, help solve them, develop client communication skills.

Key words: non-adapted children, social prevention, social worker, family rehabilitation.

Отримано 30.03.2016

УДК 378:37.02+304

С. Ю. Ілїніч, Н. О. Ляшкова
ilinichsvitlana@ukr.net
nataly.70@mail.ru

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Ілїніч С. Ю., Ляшкова Н. О. Професійна компетентність фахівців соціальної сфери як соціодидактична проблема. У статті проаналізовано систему професійної підготовки майбутніх працівників соціальних служб України, зокрема формування готовності фахівця до надання кваліфікованої допомоги клієнтам з інвалідністю.

З'ясовано основні умови успішної діяльності майбутнього фахівця

соціальної сфери з погляду змісту освіти та базового психолого-педагогічного інструментарію. Наголошено, що система підготовки соціального працівника підпорядкована завданню сформуванню базових компетентностей, що включають як загальнотеоретичну та практичну підготовку, так і вміння рефлексивно та критично оцінювати свою діяльність і генерувати теорію з власного досвіду, бути відкритим для інноваційних форм роботи.

Визначено компетентність соціального працівника як здатність адекватно реагувати на потреби, вирішувати дилеми, які виникають у процесі роботи, використовуючи свої вміння та знання. Виділено найважливіші складники компетентності соціального працівника: вміння чітко визначати соціальну проблему; розробляти і впроваджувати програми соціальної роботи; застосувати відповідні технології професійного втручання; соціальний захист та представництво інтересів клієнта; розробляти, адаптувати і впроваджувати інноваційні технології соціальної роботи; організовувати і проводити навчальні семінари та пошукову роботу; розробляти і впроваджувати соціальну рекламу; організовувати і проводити заходи соціальної профілактичної роботи; впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми; організувати медичну, психолого-педагогічну, юридичну та соціальну допомогу вразливим верствам населення; розробляти і впроваджувати соціально-реабілітаційні програми; сприяти організації діяльності груп самопомогі; підтримувати діяльність громадських організацій соціальної сфери.

Схарактеризовано основні проблеми сучасної системи підготовки соціальних працівників в Україні та запропоновано ефективні способи їх розв'язання на прикладі досвіду підготовки фахівців Вінницького інституту Університету «Україна». Описано основний психолого-педагогічний та методичний інструментарій формування у майбутніх соціальних працівників знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної взаємодії із особами з інвалідністю.

Стаття орієнтована на науковців та науково-педагогічних працівників, що працюють у системі підготовки та підвищення кваліфікації соціальних працівників у вищій школі України.

Ключові слова: соціальна робота, спеціаліст соціальної сфери, фахівець з соціальної роботи, працівник соціальних служб, професійна компетентність, структура професійної підготовки, освітньо-професійна програма, особи з інвалідністю, люди з особливими потребами.

Илинич С. Ю., Ляшкова Н. А. Профессиональная компетентность специалистов социальной сферы как социодидактическая проблема. В статье проанализирована система

профессиональной подготовки будущих работников социальных служб Украины, в частности формирование готовности специалиста к оказанию квалифицированной помощи клиентам с инвалидностью.

Выявлены основные условия успешной деятельности будущего специалиста социальной сферы с точки зрения содержания образования и базового психолого-педагогического инструментария. Отмечено, что система подготовки социального работника подчинена задаче сформировать базовые компетентности, включающих как общетеоретическую и практическую подготовку, так и умение рефлексивно и критически оценивать свою деятельность и генерировать теорию на собственном опыте, быть открытым для инновационных форм работы.

Определена компетентность социального работника как способность адекватно реагировать на потребности, решать дилеммы, возникающие в процессе работы, используя свои умения и знания. Выделены важнейшие составляющие компетентности социального работника: умение четко определять социальную проблему; разрабатывать и внедрять программы социальной работы; применить соответствующие технологии профессионального вмешательства; социальная защита и представительство интересов клиента; разрабатывать, адаптировать и внедрять инновационные технологии социальной работы; организовывать и проводить семинары и поисковую работу; разрабатывать и внедрять социальную рекламу; организовывать и проводить мероприятия социальной профилактической работы; внедрять информационно-просветительские программы; организовать медицинскую, психолого-педагогическую, юридическую и социальную помощь уязвимым слоям населения; разрабатывать и внедрять социально-реабилитационные программы; способствовать организации деятельности групп самопомощи; поддерживать деятельность общественных организаций социальной сферы.

Охарактеризованы основные проблемы современной системы подготовки социальных работников в Украине и предложены эффективные способы их решения на примере опыта подготовки специалистов Винницкого института Университета «Украина». Описаны основной психолого-педагогический и методический инструментарий формирования у будущих социальных работников знаний, умений и навыков, необходимых для эффективного взаимодействия с лицами с инвалидностью.

Статья ориентирована на научных и научно-педагогических работников, работающих в системе подготовки и повышения квалификации социальных работников в высшей школе Украины.

Ключевые слова: социальная работа, специалист социальной

сфери, спеціаліст по соціальній роботі, працівник соціальних служб, професійна компетентність, структура професійної підготовки, освітньо-професійна програма, люди з інвалідністю, люди з особливими потребами.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку суспільства питання підготовки компетентних фахівців соціальної сфери, які змогли б працювати не лише в соціальних службах, але й безпосередньо з людьми різних категорій, значно зростає. Актуальність проблеми підготовки висококваліфікованих, конкурентоздатних спеціалістів соціальної сфери, які можуть надавати різним групам клієнтів, зокрема й людям з інвалідністю, кваліфіковану допомогу у вирішенні різноманітних проблем, здійснювати соціально-педагогічну підтримку особистості, створювати сприятливі умови для їх соціалізації, зумовлює підвищення уваги з боку суспільства до питання покращення якості життя, забезпечення прав та рівних можливостей молоді з обмеженнями у психо-фізичному розвитку.

Особливої актуальності проблеми соціального захисту людей з інвалідністю набувають у зв'язку з постійним зростанням їхньої чисельності в державі. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я – приблизно 10 відсотків населення світу живе з інвалідністю. Інвалідність є поширеним соціальним явищем і для України. За даними Державного комітету статистики, в Україні мешкає 2,67 млн. людей з обмеженими можливостями. Це означає, що в Україні кожен 18-й громадянин – є особою з інвалідністю, тобто людиною, яка потребує допомоги та підтримки від держави не лише в грошовому еквіваленті, а й особливого планування житла, облаштування під'їздів, публічних об'єктів, громадського транспорту, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення, сприяння у здобутті освіти, професійних знань, працевлаштування, медичних і культурних послуг, соціальної та моральної захищеності. А допомогти їм в соціалізації мають кваліфіковані фахівці з соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Оскільки проблема підготовки працівників соціальної сфери реалізується в Україні не так давно, велике значення для нас має досвід з цієї проблеми зарубіжних країн (Е. Енвал, Р. Гарбера, М. Грей, А. Келли, Д. Кокоса, Д. Максвелл, Е. Уілкінсон, Е. Уолша).

Важливе місце у вивченні проблеми підготовки майбутніх працівників соціальної сфери займають праці українських науковців О. В. Безпалько, І. Д. Звереві, З. П. Кияниці, В. О. Кузьмінського, І.П. Григи, А.Й. Капської, Л.І. Міщик, В.М. Оржеховської, В.А. Поліщук, Г.В. Троцько, С.Я. Харченко); російських дослідників В.Г. Бочарової,

А.Я. Варги, А.Н. Дашкіної, А.В. Мудрика, В.Н. Келасова, Є.І. Холостової, Н.Б. Шмельової та ін.); білоруських учених Г.А. Бутрим, Л.С. Барисік, Т.І. Бразовської, Н.Н. Полешук.

Метою статті є аналіз системи професійної підготовки майбутніх працівників соціальних служб України у наданні кваліфікованої допомоги клієнтам з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна робота – це науково-практична, інтегративно-комплексна діяльність, яка, за своїм змістом, не може бути автоматично зведеною до соціології, психології, педагогіки чи будь-якої іншої науки. Кваліфікована робота соціального працівника ґрунтується не лише на засвоєнні певних дисциплін, а й умінні поєднувати різні знання, рефлексувати над їх змістом.

Особливістю соціальної роботи є прагнення постійно переглядати стереотипи, які формуються в суспільстві, дотримання яких може суттєво знизити якість професійної практики, та може нести загрозу інтересам клієнтів та соціальних працівників. Тому, перед системою освіти в сфері соціальної роботи стоїть завдання підготувати працівників, які не лише зможуть гарно знати теорію та застосовувати її на практиці, а й рефлексивно оцінювати свою практику і генерувати теорію з власного досвіду, критично оцінювати власні знання, щоб бути відкритим для нових підходів.

Професія «соціальна робота» сприяє реалізації соціальних змін в суспільстві, вирішенню проблем і укріпленню свободи людини та її права на гідне життя. Використовуючи різноманітні теорії соціальний працівник включається в процес на етапі, коли люди взаємодіють з середовищем. Принципи збереження прав людини і соціальної справедливості є фундаментальними для соціальної роботи.

За визначенням, прийнятим Міжнародною федерацією соціальних працівників, «соціальна робота» – це взаємопов'язана система цінностей, теорії та практики [2]. Місією соціального працівника є надання можливості людям реалізувати себе в повній мірі, збагатити своє життя та попередити його руйнування.

Професійно підготовлений працівник має бути спеціалістом не лише в індивідуальній чи груповій роботі з клієнтами, він повинен уміти організувати та планувати свою практику та роботу усєї організації. А для цього професіонал має уміти оцінювати потреби вже відомих клієнтів та виявляти потенційних.

Соціальна робота як наука, практична діяльність та академічна дисципліна розвивається в Україні з початку 1990-х років. Підготовку соціальних працівників здійснюють понад 50 навчальних закладів I-IV рівня акредитації.

За цей час створена вагома навчально-методична база та накопичено значний досвід навчання кваліфікованих спеціалістів.

Натомість в Україні відсутні освітні загальноприйняті стандарти формування навчальних планів зі спеціальності «Соціальна робота». Це призводить до того, що викладацький склад окремого навчального закладу самостійно відповідає за формування змісту навчальних програм підготовки фахівців з соціальної роботи, згідно власної базової освіти. В Україні ж академічна спільнота у цій сфері не скоординована, більшість викладачів не мають базової освіти з соціальної роботи. Відсутня професійна організація, яка б опікувалася національними стандартами з освіти у сфері соціальної роботи [1, с. 90].

Підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах має широкий спектр функцій, які розподіляють за об'єктом діяльності (організація соціального захисту населення; соціально-економічна підтримка населення, соціально-правова підтримка населення, соціальна реабілітація людей з обмеженими можливостями, соціально-педагогічна робота з сім'єю та дітьми» тощо) та за галузеву ознакою (соціальна робота в закладах охорони здоров'я, закладах освіти, службі зайнятості, у службі міграції, у пенітенціарних закладах, соціальна робота на виробництві і з військовослужбовцями).

На думку американських вчених А. Минохана та А. Пінкуса, соціальний працівник повинен уміти вдосконалювати можливості кожної людини самостійно вирішувати свої проблеми, бути компетентним, щоб надати достатню інформацію клієнтам та допомагати їм у зверненнях до офіційних осіб та неофіційних джерел, сприяти підвищенню якості цих джерел, надавати допомогу та усіляко сприяти розвитку соціальної політики держави.

Він має бути компетентним починаючи від психолого-соціальних процесів людини і закінчуючи соціальною політикою, плануванням та розвитком соціальної роботи. Важливою умовою професійної діяльності є наявний рівень сформованих компетентностей. За визначенням комісії Ради Європи «компетентності – загальні, ключові, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, кроснавчальні вміння або навички, ключові уявлення, опори, або опорні знання» [2]. Компетентність соціального працівника проявляється в його практиці, при взаємодії з клієнтами, іншими співробітниками, як здатність адекватно реагувати на потреби, вирішувати дилеми, які виникають у процесі роботи, використовуючи свої вміння та знання.

Як показує аналіз літератури, в Україні важливими компетентностями соціального працівника вважаються: чітко визначати соціальну проблему; розробляти і впроваджувати програми соціальної роботи; застосувати відповідні технології професійного втручання; соціальний захист та представництво інтересів клієнта; уміти розробляти, адаптувати і впроваджувати інноваційні технології соціальної роботи; уміти організувати і проводити навчальні семінари та пошукову роботу;

розробляти і впроваджувати соціальну рекламу; організовувати і проводити заходи соціальної профілактичної роботи; впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми; організувати медичну, психолого-педагогічну, юридичну та соціальну допомогу вразливим верствам населення; розробляти і впроваджувати соціально-реабілітаційні програми; сприяти організації діяльності груп самопомоги; підтримувати діяльність громадських організацій соціальної сфери.

Дослідники Л.Т. Тюптя та І.Б. Іванова зазначають: «фахівець із соціальної роботи» – це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері [6, с. 60]. Адже саме цими якостями та досвідом роботи визначається рівень професіоналізму соціального працівника.

У довіднику кваліфікаційних характеристик професій випускників вищих навчальних закладів МОН України зазначено близько двадцяти умінь, котрими має володіти фахівець у сфері соціальної роботи. Серед найголовніших:

1. Виявлення та допомога людям, які потребують соціальної, медичною юридичної, психологічної, педагогічної, матеріальної та іншої допомоги;

2. Організація піклування, опіки, догляду;

3. Координація роботи державних, приватних підприємств, громадських організацій та благодійних фондів з метою надання соціальної допомоги та захисту сім'ям та особам, які того потребують;

4. Проведення психологічних та педагогічних консультацій, надання юридичних порад;

5. Забезпечення професійного рівня роботи соціальних працівників та соціальних робітників.

Компетентність соціального працівника стимулює його професійний ріст, здатність розвиватися та вирішувати складні завдання, стимулює до постійного підвищення рівня своїх знань, навичок практичної роботи, глибшого розуміння цінностей соціальної роботи, а також оволодіння новими методами роботи та дослідження соціальної сфери.

Проте, незважаючи на різноманітні підходи та погляди на функції соціального працівника, є базові характеристики якими має бути наділений соціальний працівник. Тому, щоб бути кваліфікованим фахівцем потрібно:

1) мати необхідний рівень знань - базова вища освіта, повна вища освіта;

2) позитивну налаштованість на сприйняття інших людей, емпатійність;

3) досягати бажаних результатів та цілей;

- 4) використовувати оптимальні, сучасні ефективні методи, прийоми та техніки роботи з клієнтами;
- 5) виконувати норми, стандарти, еталони професії;
- 6) мати необхідний рівень професійних та особистих якостей, знань, умінь;
- 7) знати та використовувати етичний кодекс;
- 8) постійно підвищувати свою кваліфікацію шляхом самоосвіти, а також, вивчати досвід вітчизняних та зарубіжних вчених.

Отже, соціальна робота – це науково-практична, інтегративно-комплексна сфера діяльності, яка потребує цілого комплексу умінь, навичок та знань з психології, медицини, соціології, політології, права, етики, педагогіки. Соціальний працівник, також повинен мати ряд особистісних якостей – сформований світогляд, принципи, етику поведінки, повагу до інших, бути емпатійним, для ефективної роботи та кваліфікованої допомоги клієнтові.

Підготовка соціальних працівників в Україні регламентується Державним освітнім стандартом вищої освіти, вимогами до обов'язкового мінімуму змісту і рівня підготовки бакалавра, спеціаліста та магістра за напрямком “Соціальна робота”. Цим документом закріплено ідею професійної підготовки фахівців і курс на фундаменталізацію змісту з поєднанням теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців, принципи відбору загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, вимоги до змісту предметів спеціалізації.

В Україні професійна підготовка соціальних працівників здійснюється у навчальних закладах за спеціальними програмами. Таку підготовку здійснюють у кілька етапів: бакалаврат, спеціалітет, магістратура.

Єдиної моделі підготовки соціальних працівників в Україні не має. Також не має єдиного підходу до класифікації існуючих моделей в різних університетах. Так, академічна модель передбачає здобування освіти у вищих навчальних закладах за типовою для України схемою із затвердженими навчальними планами і проходженням відповідних кваліфікаційних рівнів. На противагу цьому, базована на досвіді модель передбачає підготовку фахівців із соціальної роботи, які прийшли із інших спеціальностей, але мають досвід роботи в соціальній сфері.

Основними принципами підготовки соціальних працівників у системі вищої освіти України є: широка гуманітарна та загальнокультурна підготовка студентів; активне використання в навчальних планах і програмах даних соціології, психології, культурології, економіки, інших наук, зарубіжного досвіду; систематичний розвиток у студентів навичок аналізу й оцінювання соціальних процесів і суспільних проблем; залучення на всіх етапах навчання у практичну професійну діяльність; організація навчального процесу з використанням традиційних та

інноваційних технологій навчання [3, с. 7].

З огляду на це теоретична складова програми бакалаврату Вінницького соціально-екогномічного інституту Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» за спеціальністю «Соціальна робота» включає в себе дві частини – нормативну та вибірккову. Нормативна частина містить три цикли підготовки: цикл соціально-гуманітарної підготовки, цикл фундаментальної природничо-наукової, математичної та загальноекономічної підготовки, цикл професійної та практичної підготовки. Вибіркова частина містить дисципліни вільного вибору здобувача.

Цикл професійної та практичної підготовки містить дисципліни професійного спрямування соціального працівника: історія та теорія соціальної роботи, галузеве законодавство та правове регулювання соціальних конфліктів, соціологія, система організації соціальної сфери, методика і технології соціальної роботи, соціальна робота з різними групами клієнтів, соціальна педагогіка та психологія, консультування у соціальній роботі, технології соціальної роботи в зарубіжних країнах, менеджмент соціального забезпечення, спеціалізовані служби в соціальній сфері, соціальна робота з людьми похилого віку, соціальна робота з сім'єю, дітьми та молоддю. На вивчення дисциплін даного циклу відводиться 3015 годин.

Серед дисциплін вільного вибору здобувача зазначено 15 предметів, всього на 1500 годин: персонологія та соціалізація особистості, соціальна діагностика та профілактика, соціальна політика, прикладні методики в соціальній роботі, соціально-правовий захист дитинства, соціальне забезпечення та адресні соціальні допомоги, соціальна робота в сфері зайнятості населення та соціальна робота з інвалідами.

Також особлива увага при підготовці соціальних працівників приділяється психології: загальна психологія, вікова психологія, соціальна психологія, конфліктологія, консультування, а також багато іншого є обов'язковими при підготовці соціальних працівників.

Для програми підготовки соціальних працівників України характерною є велика кількість предметів та мала кількість часу, яка відводиться на опанування однієї дисципліни. Так, серед дисциплін, які спрямовані на соціальну роботу з різними категоріями клієнтів, лише соціальна робота з інвалідами віднесена до дисциплін вільного вибору здобувача. Для вивчення цієї дисципліни відводиться 120 годин, 80 з яких – час для самостійної роботи здобувача.

Так як спеціаліст із соціальної роботи має бути готовим до розв'язання широкого кола проблем різних категорій клієнтів соціальної сфери, зокрема, інвалідів різних нозологій, загальних теоретичних понять суті інвалідності виявляється недостатньо. Важливо бути істинним

професіоналом своєї справи, так як у соціальній роботі професіонал працює з конкретною людиною, яка за участю соціального працівника сподівається ефективніше вирішувати свої життєві проблеми. Потрібно сформувати адекватне ставлення майбутніх спеціалістів до осіб з вадами психофізичного розвитку, забезпечити їх готовність професійно здійснювати правильний супровід осіб, що потребують корекції психофізичного розвитку.

Організація соціальної допомоги дітям та молоді, які позбавлені вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного або психічного розвитку, потребує, в першу чергу, зміни ставлення суспільства до інваліда та проблеми інвалідності в Україні взагалі. До недавніх часів ця проблема певною мірою стосувалася лише самої людини, яка має інвалідність, та її сім'ї. І лише в останні роки перед суспільством постало питання: інвалідність – це нещастя однієї людини чи суспільний феномен?

Внаслідок обмежень у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за своєю поведінкою розвиток цих особистостей значною мірою залежить від задоволення їх потреб іншими людьми, що складає багатогранний процес соціальної роботи. Протягом багатьох років державна підтримка дітей і молоді з вадами розвитку зводилась до певного матеріального забезпечення (пенсійні виплати), надання медичних послуг (діагностика, лікування) та початкова освіта у спеціалізованих навчальних закладах. Поряд з цим більшість інвалідів, маючи обмеження в пересуванні, були ізольовані від навколишнього світу. Сьогодні ситуація фактично не змінилась. В сучасних умовах економічної нестабільності інваліди виявились однією з найбільш соціально незахищених верств населення.

Головною проблемою, яка потребує негайного вирішення, є подолання соціальної ізоляції інвалідів, обмеженості можливості їх спілкування, організація їх дозвілля, навчання, пошуку можливого заробітку. Діти-інваліди та молоді інваліди потребують не тільки матеріальної підтримки та заходів медичної, професійної та соціально-побутової реабілітації, а й створення належних умов для актуалізації власних здібностей, розвитку особистих рис і задоволення потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні.

Головною метою соціальної роботи з людьми із вадами здоров'я є створення умов для їх соціальної адаптації та самореалізації. Соціальна робота передбачає взаємодію двох пріоритетних аспектів діяльності: з одного боку – це діяльність соціальних інститутів, спрямована на розкриття творчого потенціалу інвалідів, а з іншого – це надання різноманітних видів соціальної допомоги різним категоріям людей з вадами здоров'я.

Тому завданням соціальної роботи з людьми, що мають

функціональні обмеження, є вирішення проблем інвалідів шляхом теоретичного дослідження, узагальнення практичного досвіду роботи, побудова конкретних соціальних моделей інвалідності, прогнозів щодо застосування розробок в цій галузі на практиці, адміністративних новацій та інше.

Аналіз методологічних та теоретичних основ досліджуваної проблеми показав, що специфіка соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження, була у центрі уваги педагогів, психологів, соціальних працівників.

Проте доводиться констатувати, що спеціальних досліджень з проблем соціальної роботи з людьми, що мають функціональні обмеження, як цілісного інтегративного соціально-педагогічного явища не було виявлено. Доказом цього є і те, що для вивчення дисципліни «Соціальна робота з інвалідами» не створено ні спеціального підручника, ні посібника, а лише окремі розділи в навчальних посібниках А.Й. Капської, Н.І. Кривоконь, М.П. Лукашевич та Т.В. Семигіної, М.П. Лукашевич та І.І. Мигович, В.М. Шахрай, Л.Т. Тютті та І.Б. Іванової.

Та лише створення такого підручника для здобувачів спеціальності «Соціальна робота» також не вирішить даної проблеми. Потрібно вводити в початкові плани вивчення дисциплін, які сприятимуть розширенню знань про нозології інвалідності та технології соціальної роботи з кожною з них. А також спеціальні курси з вивчення жестової мови та шрифту Брайля для майбутнього подолання бар'єрів у спілкуванні з клієнтами соціальної роботи, які мають порушення слухової або зорової функції.

Висновки. Отже, відповідно до актуальності окреслених проблем, урахувавши їх практичну значущість і недостатню розробленість у педагогічній науці, перед вищою освітою в Україні постає завдання збалансувати складну ситуацію сьогодення. І саме тут навчання, яке буде спеціально спрямоване на індивідуальні особливості суб'єктів соціальної роботи повинно відігравати провідну роль.

Список використаних джерел

1. Boyko, O., Kabachenko, N. (2011). Social work as an academic discipline in Ukraine. *Social Work and Social Policy in Transition Journal*. – 2(1), – P. 79-104.
2. Звіт за результатами аналізу діяльності надавачів соціальних послуг (персоналу) [Електронний ресурс]. – Режим перегляду: http://www.undp.org.ua/files/ua_1704Звіт_за_результатами_аналізу_на_давачів_соціальних_послуг.pdf. – Заголовок з титул. екрану.
3. Основы социальной работы : учебник / [отв. ред. П. Д. Павленок]. – М.: ИПФРА-М, 2003. – 395 с.
4. Романовська Л.І. Підготовка фахівців з соціальної роботи за кордоном на прикладі розвинених країн [Електронний ресурс]. /

- Л.І. Романовська // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2013. – Випуск 3 : Педагогічні науки. – Режим перегляду: <http://uk.xlibx.com/4istoriya/1342392-1-sistema-pidgotovki-fahivciv-socialnoi-roboti-kordonom-prikladi-rozvinenih-krain-statti-rozglyadayutsya-pitannya.php>. – Заголовок з титул. екрану.
5. Соціальна робота: технологічний аспект : навчальний посібник / за ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
  6. Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Л.Т. Тюптя, І.Б. Іванова – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
  7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / В.М. Шахрай ; М-во освіти і науки України, Білоцерків. ін-т економіки та упр. Відкритого міжнар. ун-ту розвитку людини "Україна". – К.: Центр навч. л-ри, 2006. – 466, [1] с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Boyko, O., Kabachenko, N. (2011). Social work as an academic discipline in Ukraine. *Social Work and Social Policy in Transition Journal*. – 2(1), – P. 79-104.
2. Zvit za rezul'tatamy analizu diyal'nosti nadavachiv sotsial'nykh posluh (personalu) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym perehlyadu: http://www.undp.org.ua/files/ua_1704Zvit_za_rezul'tatamy_analizu_nadavachiv_sotsial'nykh_posluh.pdf. – Zaholovok z tytul. ekranu.
3. Основы социальной работы : учебник / [отв. ред. П. Д. Павленок]. – М.: УПФРА-М, 2003. – 395 с.
4. Romanovs'ka L.I. Pidhotovka fakhivtsiv z sotsial'noyi roboty za kordonom na prykladi rozvynenykh krayin [Elektronnyy resurs]. / L.I. Romanovs'ka // Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny, 2013. – Vypusk 3 : Pedagogichni nauky. – Rezhym perehlyadu: <http://uk.xlibx.com/4istoriya/1342392-1-sistema-pidgotovki-fahivciv-socialnoi-roboti-kordonom-prikladi-rozvinenih-krain-statti-rozglyadayutsya-pitannya.php>. – Zaholovok z tytul. ekranu.
5. Sotsial'na robota: tekhnolohichnyy aspekt : navchal'nyy posibnyk / za red. prof. A. Y. Kaps'koyi. – K.: Tsentr navchal'noyi literatury, 2004. – 352 s.
6. Tyuptya L.T., Ivanova I.B. Sotsial'na robota: teoriya i praktyka : navch. posib. / L.T. Tyuptya, I.B. Ivanova – 2-he vyd., pererob. i dop. – K.: Znannya, 2008. – 574 s.
7. Shakhray V.M. Tekhnolohiyi sotsial'noyi roboty : navch. posib. dlya studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv / V.M. Shakhray ; M-vo osvity i nauky Ukrayiny, Bilotserkiv. in-t ekonomiky ta upr. Vidkrytoho

mizhnar. un-tu rozvytku lyudyny "Ukrayina". – K.: Tsentr navch. l-ry, 2006. – 466, [1] s.

Ilinich S., Lyashkova N. The professional competence of social experts as socio-didactic problem. The article analyzes the system of professional training of future social service`s employees in Ukraine, in particular the formation of professional readiness to provide qualified assistance to clients with disabilities.

It is found out the basic conditions of successful activity of future specialist of social sphere in terms of educational content and basic psychological and pedagogical tools. It was emphasized that the system of training of social worker is subordinated to the task of forming basic competencies, including both general theoretical and practical training and skills of reflexive and critically evaluation of their activities and generate theory from experience, to be opened for innovative forms of work.

Social worker`s competence is defined as the ability to adequately respond to the needs and solve the dilemmas that arise in the process of using their skills and knowledge. The most important components of social worker competence are highlighted: the ability to clearly identify a social problem; to develop and implement programs of social work; to apply appropriate technology professional intervention; social protection and representation of clients; to develop, adapt and implement innovative technologies of social work; organize and conduct training workshops and job search; to develop and implement social advertising; organize and carry out social prevention activities; implement awareness-raising programs; to organize medical, psychological, educational, legal and social assistance to vulnerable groups; to develop and implement social and rehabilitation programs; to promote the organization of self-help groups; support the activities of public organizations of social sphere.

The main problems of modern system of training of social workers in Ukraine and effective ways to of their solution based on the experience of training specialists Vinnytsia Institute of the University "Ukraine" are suggested. The basic psycho-pedagogical and methodological tools in the formation of future social workers the knowledge and skills necessary for effective interaction with persons with disabilities are described.

The article is focused on the academics and teaching staff working in the system of training and professional development of social workers in higher school in Ukraine.

Key words: social work, social services specialist, an expert on social work, social worker, professional competence, structure of training, education and professional program, persons with disabilities, people with special needs.

Отримано 04.04.2016

СУСПІЛЬНА ОПІКА ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ НА БУКОВИНІ У КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Кобилянська Л. І., Марчук М. В. Суспільна опіка дітей та молоді на Буковині у кінці ХІХ – першій третині ХХ століття у контексті розвитку соціальної роботи в Україні. У статті здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку суспільної опіки дітей та молоді на Буковині у кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. Автори розглядають суспільну опіку дітей та молоді як державно-громадський механізм, опікунсько-виховну систему, яка здійснюється в опікунсько-виховних закладах – установах для утримання, догляду, опіки, виховання, перевиховання та освіти соціально вразливих категорій дітей, підлітків та молоді.

На основі запропонованої періодизації висвітлено особливості розвитку теорії і практики суспільної опіки дітей та молоді в опікунсько-виховних закладах краю (органічне поєднання державної, релігійної та громадсько-приватної форм опіки; законодавча підтримка діяльності опікунсько-виховних закладів; диференційований характер комплектування й функціонування опікунських установ та ін.). Визначено, що основними типами опікунсько-виховних установ були захоронки, дитячі садки (для дітей дошкільного віку); притулки, сиротинці (для природних та соціальних сиріт); бурси, інтернати, пансіони, конвікти, гуртожитки (для шкільної та працюючої молоді); спеціальна школа-інтернат (для сліпих та глухонімих дітей); виправний заклад корекційно-педагогічного спрямування (для підлітків з девіантною поведінкою).

З'ясовано, що основні напрями опікунсько-виховної роботи, змістові та організаційні засади функціонування сиротинців, притулків, виправних та спеціальних установ, які працювали на Буковині у досліджуваній період, засвідчили якісні зміни у розвитку суспільної опіки дітей та молоді. Національні, релігійні громади і товариства ініціювали відкриття й утримання опікунсько-виховних закладів, сприяли залученню громадськості до участі у різних видах опіки дітей та молоді (збір коштів, організація просвітницьких й розважальних заходів). Визначено, що педагогічні засади функціонування опікунсько-виховних закладів Буковини досліджуваного періоду реалізовувались у таких

напрямах діяльності: опікунсько-доглядальницький, організаційно-опікунський, виховний, культурно-просвітницький та освітній. Форми, методи та засоби роботи залежали від мети та завдань опікунсько-виховного закладу, контингенту вихованців тощо.

Ключові слова: суспільна опіка дітей та молоді, опікунсько-виховні заклади, притулки, сиротинці, громадська та приватна ініціатива, Буковина, державне шкільництво.

Кобылянская Л. И., Марчук М. В. Общественная опека детей и молодежи на Буковине в конце XIX – первой трети XX столетия в контексте развития социальной работы в Украине. В статье осуществлен историко-педагогический анализ развития общественной опеки детей и молодежи на Буковине в конце XIX – первой трети XX века. Авторами предложена периодизация и освещены особенности развития теории и практики общественной опеки различных категорий детей и молодежи в попечительско-воспитательных заведениях края (единство государственной, религиозной, общественной и частной форм опеки; законодательная поддержка деятельности попечительско-воспитательных учреждений; дифференцированный характер комплектования и функционирования попечительских заведений и т.д.). Проанализированы основные направления попечительско-воспитательной работы, содержание и организационные основы функционирования детских домов, приютов, исправительных и специальных учреждений, особенности опеки в системе государственного образования края, влияние деятельности общественных, национально-культурных и религиозных объединений на развитие общественной опеки детей и молодежи в крае.

На основе анализа архивных источников авторы обозначили главные черты каждого этапа развития общественной опеки детей и молодежи на Буковине в конце XIX – первой трети XX века. I этап (1896–1914 гг.) – становление теории и практики общественной опеки; II этап (1914–1924 гг.) – усовершенствование теоретических разработок и практики деятельности попечительско-воспитательных учреждений; III этап (1924–1940 гг.) – стабильное развитие системы общественной опеки детей и молодежи на Буковине. Каждый из них характеризуется функционированием опекуноско-воспитательных учреждений разных типов, в которых обеспечивались соответствующие условия для физического развития, обучения и воспитания детей-сирот и лишенных родительской опеки, начиная с раннего и дошкольного возраста (санитарный и врачебный уход, необходимое лечение; общее образование).

Подчеркивается, что в развитии общественной опеки детей и молодежи на Буковине в конце XIX – первой трети XX века важную роль

сыграли национально-культурные и религиозные общества, которые основывали приюты, сиротские дома, общежития для трудящейся молодежи, предоставляли значительную финансовую помощь разным категориям детей и молодежи, которые в ней нуждались.

Ключевые слова: общественная опека детей и молодежи, попечительско-воспитательные заведения, приюты, детские дома, общественная и частная инициатива, Буковина, государственное образование.

Постановка проблеми. В сучасній Україні у зв'язку з об'єктивними суспільними реаліями відбувається активне реформування системи опіки дітей та молоді на засадах нормативно-правової бази захисту дитинства і юності, відображеній у державних документах і програмах (Національна програма «Діти України», Національна стратегія профілактики соціального сирітства, закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та ін.). Переорієнтація інтернатної системи на сімейні форми організації життя дітей-сиріт й позбавлених батьківського піклування, увага до попередження соціального сирітства, профілактики проявів девіантної поведінки у дитячому і молодіжному середовищі – лише декілька якісних ознак цього процесу. Разом з тим, окремі негативні тенденції продовжують зберігатися, а теоретичні розробки концепції опіки різних категорій дітей і підлітків напрацьовуються й апробуються досить повільно.

Водночас, історія опіки дітей та молоді в Україні упродовж століть накопичила зразки функціонування опікунсько-виховних систем державного, громадського, благодійницького спрямування. Особливе місце проблематика суспільної опіки дітей та молоді займала у кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. – переломному періоді української історії, позначеному змінами соціально-політичного устрою, освітньо-культурного розвитку. Буковина, яка у ці роки була складовою спочатку Австро-Угорщини, а згодом Румунії, накопичила досвід опіки соціально незахищених дітей і молоді, який необхідно вивчити, узагальнити, адаптувати й творчо використати у нових соціальних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Узагальнення й систематизація наукових пошуків учених з проблематики суспільної опіки дітей та молоді дають змогу стверджувати, що ці проблеми розглядаються у контексті педагогічної, історико-педагогічної, соціально-педагогічної, психологічної наук. Йдеться про праці українських і зарубіжних науковців, у яких розкрито питання освітньої підтримки, соціально-педагогічної допомоги дітям та молоді (О. Безпалько, І. Зверева, 100

А. Капська, О. Карпенко, Ж. Петрочко, В. Поліщук та ін.), проблема соціального сирітства, захисту дитинства в Україні, теорії і практики опіки та піклування (Л. Артюшкіна, О. Карпенко, І. Пеша, А. Полянничко та ін.), зокрема й у контексті опікунської педагогіки (С. Бадора, І. Курляк, Д.-К. Мажец, Б. Ступарик).

Історико-педагогічний аспект суспільної опіки дітей та молоді розкрито у дослідженнях, присвячених аналізу досвіду державної, громадської, церковної й приватної опіки в Галичині (Р. Воляннюк, Д. Герцюк, Х. Дзюбинська, Т. Завгородня, І. Комар, З. Нагачевська, Л. Фуштей, М. Чепіль та ін.), Наддніпрянській Україні (І. Голубочка, С. Заєць, Л. Штефан, Л. Фуштей, Т. Янченко та ін.) в другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. У працях В. Звоздецької, Л. Кобилянської, І. Ковальчук, О. Пенішкевич, І. Петрюк, Л. Платаш, Г. Постевки, І. Руснака, Л. Тимчук, І. Червінської, Т. Шоліної та ін. здійснено аналіз генези шкільництва й педагогічної думки краю у кінці ХVІІІ – першій третині ХХ ст., діяльності національно-культурних товариств, зокрема й у напрямі освітньо-виховної підтримки дітей-сиріт та молоді, що потребувала опіки. Констатуємо значення даних наукових досліджень, зазначимо, що суспільна опіка дітей та молоді на Буковині у кінці ХІХ – першій третині ХХ століття ще не стала предметом окремого наукового аналізу.

Формулювання мети статті. З огляду на вищезазначене метою публікації визначено здійснення історико-педагогічного аналізу процесу розвитку суспільної опіки дітей та молоді на Буковині у кінці ХІХ – першій третині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо, що суспільна опіка дітей і молоді – це, з одного боку, феномен соціально-політичної сфери, ознака функціонування держави, який має соціогенетичну обумовленість, тобто представлений власною історією і генезою, має діяльнісні (матеріальні) форми, базується на звичаєвих (моральних) та правових (юридичних) засадах, економічних законах і принципах, закріплений у законодавстві, а з іншого – явище, процес й феномен культурно-освітнього розвитку суспільства, тобто система відповідних дій державних, громадських інституцій, окремих громадян, спрямованих в основному на дітей, які втратили батьків або знаходяться в ситуації відсутності такої опіки у власній родині, в умовах бездоглядності чи безпритульності. На кожному історичному етапі йому притаманні визначені об'єкти й суб'єкти, «ідеологія», базована на парадигмі допомоги та взаємодопомоги, він знаходить відображення й інтерпретацію у масовій свідомості, що стимулює явище добродійності. Суспільна опіка дітей та молоді як явище соціального життя, культурно-освітньої сфери будь-якого суспільства передбачає цілеспрямовану, організовану діяльність державних інституцій, церкви, громадських

об'єднань, окремих осіб, націлену на забезпечення реалізації життєвих потреб громадян незахищених категорій, перш за все – дітей та молоді, захист їх прав та інтересів. Якщо йдеться про категорії «діти» та «молодь», то опікунська робота має яскраво виражений освітньо-виховний характер. Зміст, напрями, види, форми та методи опікунської діяльності історично змінні, національно забарвлені у відповідності до традицій певного народу, залежать від рівня соціально-економічного, політико-культурного та соціально-освітнього розвитку конкретного соціуму, держави.

Суспільна опіка дітей та молоді стосується дітей, підлітків та молоді природних та (чи) соціальних сиріт, дітей з особливими потребами, а також бездоглядних, безпритульних, «дітей вулиці», «дітей у складних життєвих обставинах». Діяльнісною основою функціонування суспільної опіки є ідея про важливість координації роботи державних інституцій, бізнесу, громадських організацій, окремих осіб (добровольців, меценатів) у вирішенні соціальних, освітніх, виховних та інших проблем конкретної особистості. Суспільна опіка як державно-громадський механізм є опікунсько-виховною системою, у структурі якої основне місце займають опікунсько-виховні заклади – установи для утримання, догляду, опіки, виховання та освіти кризових категорій дітей, підлітків та молоді (сиріт, позбавлених піклування, бездоглядних, безпритульних). Вони можуть мати державний, громадський, приватний, конфесійний, благодійницький характер заснування та функціонування, серед основних напрямів їх роботи – піклування та догляд за дітьми; виховання і освіта.

Відзначимо, що в кінці XIX – першій третині XX століття суспільна опіка дітей та молоді в Україні трансформувалась від державно-релігійної та приватно-благодійницької форм (до 1917 року) до кардинального переходу до суспільних (інтернатних) форм опіки дітей та шкільної молоді у радянські часи [6, с. 210-305]. Відповідно на Буковині суспільна опіка дітей та молоді у досліджуваній період розвивалась у соціально-економічних та культурно-освітніх умовах двох різних державних утворень (Австро-Угорщини та Румунії), що відображали, з одного боку, об'єктивні процеси капіталізації суспільства, господарства і пов'язані з ними політичні (війна, окупація), соціальні (складні умови життя більшості громадян, неможливість батьками виконувати свої виховні функції повною мірою), освітні (збільшення потреби в освічених громадянах, розвиток шкільництва, діяльність учителів, громадськості), культурно-просвітницькі (функціонування національно-культурних, просвітницьких, товариств) явища, а з іншого боку, конкретно-історичні риси буковинського суспільства кінця XIX – першої третини XX ст. (поліетнічність, полікультурність та поліконфесійність краю, відносно сталий та однорідний соціальний склад населення, консолідаційні

процеси як умова збереження розвитку краю).

З огляду на вище зазначене, суспільна опіка дітей та молоді на Буковині у кінці XIX – першій третині XX століття як історико-педагогічне явище пройшла у своєму розвитку декілька етапів, виокремлення яких здійснено нами на основі системи критеріїв: історичного, який передбачає розгляд суспільної опіки в краї у загальному контексті суспільно-історичних подій; організаційного, який відображає еволюцію системи опікунсько-виховних закладів краю; науково-теоретичного, що визначається розвитком проблематики суспільної опіки дітей та молоді у педагогічній думці краю; громадсько-благодійницького, який окреслений визначенням ролі у розвитку суспільної опіки дітей і молоді національно-культурних товариств, громадських організацій, конфесійних общин, окремих громадян.

Відповідно до вище названих критеріїв виокремлюємо послідовні етапи розвитку суспільної опіки дітей та молоді на Буковині у кінці XIX – першій третині XX століття: I – 1896–1914 рр. – етап становлення теорії і практики суспільної опіки на Буковині; II – 1914–1924 рр. – етап удосконалення теоретичних засад та практики опікунсько-виховної роботи у краї, III – 1924 – 1940 рр. – етап сталого розвитку системи суспільної опіки дітей та молоді на Буковині.

На основі аналізу архівних документів визначено, що I етап відбувався у соціокультурних обставинах розвитку краю як складової частини Австро-Угорщини і характеризувався активною діяльністю з організації системи опікунсько-виховних установ, яка набула цілісності та сталих ознак. Основними типами опікунсько-виховних установ у краї були захоронки, дитячі садки – для дітей дошкільного віку; притулки, сиротинці – для природних та соціальних сиріт; бурси, інтернати, пансіони, конвікти, гуртожитки – для шкільної та працюючої молоді; спеціальна школа-інтернат – для сліпих та глухонімих дітей; виправний заклад корекційно-педагогічного спрямування – для підлітків з девіантною поведінкою.

З'ясування кількісної характеристики розвитку опікунсько-виховних закладів на першому етапі можливо здійснити шляхом аналізу звітів Крайової шкільної ради, які містилися у часописах краю. Так, у 1904/1905 н. р., свідчить допис в газеті «Буковина», «Публичних приютів в Чернівцях немає, зате є приватні»: один сирітський католицький притулок, утримуваний добродійним товариством, при якому працювала однокласова школа, і виховувалось 24 дівчинки; єврейський сирітський притулок приватної фундації цісаря Франца-Йосипа, в якому утримувалось 20 хлопчиків і 17 дівчаток; 2 приватні «конвікти» (гуртожитки, заклади інтернатного типу – Л. К., М. М. – прим.) дівочі, які утримували Гертруда Бергер і Ольга Волянська. У місті працювало 3 «діточі огородці»: один при учительській семінарії з 60 дітьми, і два

приватні – А. Вест з 26 дітьми і монастирський сестер ім. Родини Марії, де жило 16 дітей [5, с. 1-2]. Таким чином, в Чернівцях працювало 7 опікунсько-виховних закладів різних типів.

Перша захоронка, заснована зусиллями Товариства «Мироносиці» 1896 р., активізувала роботу з налагодження опіки дітей дошкільного віку. Рух із відкриття захоронок відіграв подвійну роль, з одного боку, розвивалась система освіти з усіма ланками, передбаченими законодавством, а з іншого, здійснювались реальні кроки із суспільної опіки дітей-дошкільників бідних міських родин. Дитячі захоронки перед війною утримували: «Мироносиці» (1896–1897 рр.; 1910 р.; 1911 р.); «Жіноча Громада» (1907 р., 1910 р.); «Товариство православних русинок» (1908 р.); «Кружок Жіночої Громади» (1912 р.) [3, а. 1-2].

На 1 етапі розвивались інші форми суспільної опіки: шкільні об'єднання допомоги бідним учням; повітові сирітські каси; фундація стипендій приватними особами та об'єднаннями; державні виплати на підтримку осіб, що брали під опіку дітей-сиріт тощо. Відбувалась розробка законодавства у галузі опіки дітей та молоді, встановлювались партнерські стосунки у фундації та підтримці закладів опіки дітей та молоді між державою та громадськими, релігійними товариствами, церквою. У ці ж роки започатковано основні напрями теоретичних розробок проблем суспільної опіки дітей та молоді буковинськими освітянами та громадськими діячами І. Герасимовичем, І. Карбулицьким, О. Поповичем та ін.

Виокремлення II етапу пов'язане у зв'язку із розширенням категорій знедолених дітей та підлітків, що потребували опіки (діти війни, безпритульні, воєнні сироти та ін.) й необхідністю забезпечити їх життєві та освітньо-виховні потреби у діючих опікунсько-виховних закладах краю. Зміна державного підпорядкування Буковини (окупація її території Румунією) сприяла включенню опікунсько-виховних установ до системи державного шкільництва і соціального захисту дітей та молоді.

Архівні документи підтверджують, що окремі опікунсько-виховні заклади продовжували свою роботу і в період воєнних дій. Так, звіт начальниці притулку у районі Чернівців Монастирсько Аурелії Малікієвич за 1917 р. свідчить, що нею були отримані незначні (140 Корон) кошти на підтримання життєдіяльності закладу [2, арк. 5]. У письмовому звіті вона зазначає, що особливо складно було працювати під час третьої російської окупації, однак притулок не занепавав [2, арк. 6]. У період війни у ньому були не тільки сироти, а й школярі народної школи району Монастирсько Чернівців. Національні сиротинці – державні, конфесійні, приватні – були основною формою опікунсько-виховних закладів на цих етапах [1].

Удосконалення правових засад опіки активізувало діяльність національно-культурних та релігійних товариств, які відновили свою

роботу в умовах війни і у повоєнні роки, розширили її у напрямі культурно-просвітницької та виховної опіки дітей та молоді. Варто підкреслити, що діяльність українських товариств знаходилася під особливим контролем. Зокрема, Державний секретаріат праці, промисловості і соціальної опіки у серпні 1919 р. у звіті про їх діяльність у роки війни згадує про роботу інтернату і будинку сиріт в Чернівцях; товариства «Буковинська українська православна шляхта», а також подає список українських благодійних товариств, інтернатів і сиротинців в Чернівцях станом на 1 серпня 1919 р. Відповідно до нього у краї діяли: Товариство «Буковинська українська православна шляхта», засноване 10.07.1906 р. з метою збереження культурних і економічних інтересів української шляхти, яке утримувало дівочий інтернат; «Товариство православних русинок на Буковині», засноване 1908 р. з метою плекання національної свідомості греко-католицьких українців і заснування дівочого інтернату, який і утримує; Товариство «Жіноча Громада» на Буковині, засноване у 1906 р. з метою плекання національної свідомості, культури; засновувало захоронки в місті і в повітах; Кружок товариства «Жіноча Громада» на Буковині, заснований у 1906 р., мета і діяльність аналогічні власне товариству; «Поміч в Чернівцях», засноване у 1903 р., яке опікунських закладів не утримувало [4, арк. 15].

У списку загадані товариства «Шкільна поміч» (1902 р.), інтернат для хлопчиків («Українська бурса», заснований товариством «Народний дім»), хлопчачий інтернат, дівочий інтернат і український сирітський будинок (заснований під час російської окупації «Кружком українських жінок»). У звіті йшлося про дівочий інтернат «Товариства православних русинок на Буковині», в якому виховувалося 60 дівчаток, дитячий притулок з 30 сиротами, яких підтримували під час війни [4, арк. 16]. Подано список дітей Чернівецького сиротинця станом на вересень 1917 р., у ньому виховувалось 23 дитини у віці від 2 до 12 р. [4, арк. 20]. Український жіночий комітет під час війни утримував 2 притулки, в яких в різні роки окупації виховувалось від 20 до 60 дітей [4, арк. 23–24].

Сталий розвиток системи суспільної опіки дітей та молоді на Буковині відбувався на III етапі і характеризувався стабільним функціонуванням основних типів опікунсько-виховних установ, інших форм підтримки дітей та молоді. Наявність відповідної нормативно-правової бази, дієвий державний контроль за роботою опікунських закладів, їх фінансова підтримка забезпечили: створення належних умов для догляду, фізичного розвитку, навчання й виховання дітей-сиріт та позбавлених піклування батьків; поліпшення матеріальних умов життя й навчання малозабезпечених школярів; підтримку дітей з проблемами у фізичному й особистісному розвитку. Опікунсько-виховні установи у кінці XIX– першій третині XX ст. на Буковині диференціювались за наступними критеріями: за віровизнанням дітей; за статтю; відповідно до

того, хто був їх фундатором (держава, приватні особи, церква, національно-культурні товариства); за категоріями дітей, які знаходились у них (для сиріт, безпритульних та бездоглядних дітей; дітей з особливими потребами; новонароджених, яких покинули матері; незаконно народжених, підкинутих (знайдених); дітей війни, дітей біженців, дітей загиблих вояків).

Дослідженням встановлено, що Чернівецький дитячий будинок (дослівно з румунської «Центр для охорони дітей Чернівців») відкритий у 1937 р. згідно закону «Про захист прав матері та дитини» від 30.06.1937 р. У ньому здійснювалася «робота по вихованню та нагляду за незаконнонародженими дітьми, дітьми з найбільш бідних сімей, сиротами та за тими, що потрапляли в будинок з дитячих колоній повітів Буковини», тобто це був опікунський заклад краювого значення. Архівні документи свідчать, що впродовж 1937–1940 р. у ньому перебувало більш ніж 150 вихованців, відомо, що 12 дітей було передано на виховання мешканцям краю.

Національні, релігійні громади і товариства не лише ініціювали відкриття й утримання опікунсько-виховних закладів, а й сприяли залученню громадськості до участі у різних видах опіки дітей та молоді (збір коштів, організація просвітницьких й розважальних заходів). Окрім того, активізувались науково-теоретичні розробки проблем суспільної опіки дітей та молоді педагогами та учасницями жіночого руху у краї (Л. Буковинка, М. Левицька, В. Лукашевич, М. Максимів, К. Малицька та ін.).

Педагогічні засади функціонування опікунсько-виховних закладів Буковини досліджуваного періоду реалізовувались у таких напрямках діяльності: опікунсько-доглядальницький (організація догляду, гігієнічно-медичного обслуговування), організаційно-опікунський (створення необхідних побутово-господарських й матеріальних умов життя, сприяння влаштуванню у родини), виховний (морально-релігійне, національно-патріотичне, трудове, гігієнічне, естетичне, корекційно-профілактичне виховання, формування основ правової поведінки), культурно-просвітницький (засвоєння норм колективного співжиття, правил поведінки, умінь встановлювати й підтримувати товариські стосунки; залучення до громадського життя, добродійної діяльності), освітній (забезпечення здобуття початкової та основ професійної освіти задля соціальної адаптації, подальшого самостійного життя; сприяння працевлаштуванню).

Форми, методи та засоби роботи залежали від мети та завдань опікунсько-виховного закладу, контингенту вихованців тощо. Організація спільної навчально-виховної та трудової діяльності, участь у релігійних обрядах і народних святах, загартувально-профілактичних заходах, залучення до самообслуговування, чергування, сільськогосподарської,

ручної праці та роботи у майстернях тощо були основними організаційними формами діяльності опікунсько-виховних закладів, а розповсюдженими методами роботи з вихованцями – бесіда, привчання, демонстрування, доручення, педагогічна вимога, метод прикладу, інструктаж, громадська думка тощо. Серед засобів опікунсько-виховної роботи перевага надавалася молитві, релігійному співу, грі, прогулянкам, фізичним вправам, загартуванню, важливе значення мали побут, природа, дитяча книжка, казка, колискова тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на Буковині упродовж кінця ХІХ – першої третини ХХ століття суспільна опіка дітей та молоді розвивалась у конкретних соціально-політичних умовах; сформувалась система опікунсько-виховних закладів, інших форм опіки кризових категорій. Упродовж трьох виокремлених етапів відбувались кількісні та якісні зміни, удосконалювався педагогічний інструментарій опікунської діяльності. Дослідження не вичерпує усіх аспектів аналізованої проблеми, подальшої розробки потребують питання розвитку сімейного опікунства у краї, підготовки фахівців для роботи в опікунсько-виховних закладах, внеску окремих освітян та громадських діячів у розвиток суспільної опіки дітей та молоді наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст. та ін.

Список використаних джерел

1. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Ф. 2 – Оп. 1. – Спр. 276. Закон и доклады исполнительного комитета ландтага Буковины и его отделов о финансовом состоянии дома сирот (1896 г. – 1902 г.), 174 л.
2. ДАЧО. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 619. Отчет начальницы детского приюта в г. Черновцах о финансовой деятельности приюта во время войны (30.04. 1920 г. – 22.03. 1922 г.), 6 л.
3. ДАЧО. – Ф. 211. – Оп. 1. – Спр. 11790. Сообщение Черновицкому городскому школьному совету о переводе детского дома г. Черновцы из ведения украинского общества «Товарищество Мироносиц» в ведение общества «Жіноча громада» (1911 г.), 2 л.
4. ДАЧО. – Ф. 310. – Оп. 3. – Спр. 3. Дело о выделении денежных субсидий обществам и интернатам по оказанию помощи украинцам. Список детей украинских домов-сирот (1919 г.), 24 л.
5. Мійське шкільництво в Чернівцях // Буковина. – 1906. – № 45. – С. 1–2.
6. Янкович О. І. Історія соціальної педагогіки/соціальної роботи: навч.-метод. посібник /О. І. Янкович, В. А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – 394 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Derzhavnyj arhiv Chernivec'koi' oblasti (DAChO). F. 2 – Op. 1. – Spr. 276. Zakon y doklady uspolnytel'nogo komyteta landtaga Bukovyny y ego

- otdelov o fynansovom sostojanny doma syrot (1896 g. – 1902 g.), 174 l.
2. DACHO. – F. 43. – Op. 1. – Spr. 619. Otchet nachal'nycy detskogo pryjuta v g. Chernovcah o fynansovoj dejatel'nosti pryjuta vo vremja vojny (30.04. 1920 g. – 22.03. 1922 g.), 6 l.
  3. DACHO. – F. 211. – Op. 1. – Spr. 11790. Soobshhenye Chernovyckomu gorodskomu shkol'nomu sovetu o perevode detskogo doma g. Chernovcy uz vedenija ukrajnskogo obshhestva «Tovaryshhestvo Myronosyc» v vedenye obshhestva «Zhinocha gromada» (1911 g.), 2 l.
  4. DACHO. – F. 310. – Op. 3. – Spr. 3. Delo o vydelenyy denezhnyh subsidyj obshhestvam y ynternatam po okazanyju pomoshhy ukrajncam. Spysok detej ukrajnskyh domov-syrot (1919 g.), 24 l.
  5. Mijs'ke shkil'nyctvo v Chernivcjah // Bukovyna. – 1906. – № 45. – S. 1–2.
  6. Jankovych O. I. Istorija social'noi' pedagogiky/social'noi' roboty: navch.-metod. posibnyk /O. I. Jankovych, V. A. Polishhuk. – Ternopil' : TNPU, 2004. – 394 s.

Kobylanska L., Marchuk M. The social care of children and youth in Bukovina at the end of XIX – the first third of the twentieth century in the context of social work in Ukraine. The paper presents a historical and pedagogical analysis of social care for children and youth in Bukovina at the end of XIX – the first third of the XX century. A periodization and the peculiarities of the theory and practice of different categories of social care for children and youth in educational institutions, trustees edge. The peculiarities of development of the theory and practice of social care for children and youth in the Trustees and educational institutions of the region (the organic combination of state, religious and public-private forms of care, legislative support of tutorial and educational institutions, the differentiated nature of acquisition and operation of custodial institutions etc.) were highlighted on the base of proposed periodization. The authors identified the following consecutive stages of development of social care of children and youth in Bukovina at the end of XIX - the first third of the twentieth century: I – 1896–1914 – Phase of development of the theory and practice of social care in Bukovina; II – 1914–1924 – Stage of improvement of theoretical principles and practice of trustees and educational work in the region, III – 1924–1940 – Stage of sustainable development system of social care of children and youth in Bukovina.

It was determined that the main types of guardians and educational institutions were children's wards, kindergartens (for preschoolers); shelters for children (for natural and social orphans); bursa, boarding schools, hostels, convicts, dormitories (for school and working youth); special boarding school (for blind and deaf children); reformatory with correctional and pedagogical direction (for teens with deviant behavior). It was found that the main directions of tutorial and educational work, content and organizational

principles of functioning of orphanages, shelters, correctional and specialized agencies working in Bukovina in the study period showed qualitative changes in the development of social care for children and youth.

Key words: social care of children and youth, children-orphanes, trustees and educational institutions, shelters, orphanages, public and private initiative, Bukovina, public schooling.

Отримано 30.03.2016

УДК 36:[37/015/3:170221]

І. В. Ковальчук
martinn195@mail.ru

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ДІТЕЙ

Ковальчук І. В. Технології соціальної роботи з формування патріотизму дітей. У статті підкреслена актуальність проблеми патріотичного виховання дітей. Починаючи від освіти Стародавньої Греції і до наших днів народ дбав про самозбереження, примноження національних багатств. Для українців переломними періодами у формуванні патріотизму стали період Козаччини та злам XIX – XX століття, коли територія України була поділена між різними державами в результаті військових подій. Автор статті прагне підкреслити, що незважаючи на територіальну роз'єднаність українці завжди прагнули до єдиної держави, ревно плекали українську мову, культуру, традиції і це допомогло зберегти націю. На сьогодні основні завдання виховання підростаючого покоління визначено в основних документах про виховання. Концепції наголошують на необхідності формування у молодого покоління громадянської позиції, національної свідомості, планетарного мислення. Автор визначає особливості формування патріотизму на кожному віковому етапі розвитку дитини. Окрім того названо і коротко схарактеризовано основні технології соціальної роботи, що можуть бути застосовані у формуванні патріотизму не лише дітей, але й дорослого населення країни: соціальна діагностика, соціальна корекція, соціальна реабілітація, соціальний контроль, соціальна профілактика. Зазначено, що роль соціальних технологій виховання патріотизму зростає в умовах сьогодення у зв'язку із ситуацією на Сході України.

Текст оговорює доцільність вдосконалення змісту соціальних технологій формування патріотизму, відповідно до завдань соціалізації у

цьому напрямі. Підкреслено, що основою технологій мають стати: формування духовного світу особистості в умовах розбудови державності України; врахування основних засад становлення та розвитку особистості, світогляду, переконань; постійне збагачення пам'яті, розвиток громадянського мислення, вироблення національно-свідомого ставлення до навчання, самоосвіти; розвиток позитивних емоцій та громадянської гідності; формування творчої особистості як могутнього стимулу духовного життя громадянина незалежної країни.

Ключові слова: патріотизм, соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальне консультування, соціальна реабілітація, соціальний патронаж.

Ковальчук І. В. Технологии социальной работы по формированию патриотизма. В статье кратко изложены доводы автора об актуальности вопроса патриотического воспитания. Обосновывая свои размышления на исторических фактах автор подтверждает что ни территориальная разьединенность украинских земель ни чужеродный гнет не смогли разьединить украинский народ. Запад и Восток Украины всегда выступал за украинскую речь в учебных заведениях, церкви, в семье. Борьба за существование нации укрепила ее, сформировала богатое творческое наследие. В условиях сегодняшнего дня существует необходимость передачи исторического опыта поколений. Об этом говорится в основных законах о воспитании, указе Президента. Формирование духовно - моральной социализованой личности, которая ценит культуру своего народа и творческое наследие других народов – основная цель воспитания украинца.

Важную роль в формировании нациального сознания играют технологии социальной работы. Среди наиболее актуальных можно назвать социальную диагностику, социальную профилактику, социальную реабилитацию, социальный контроль, социальный патронаж. Не претендуя на оригинальность их пределения автор статьи подчеркивает что содержание названных технологий должно направляться на решение вопросов связанных с переселенцами с Юга страны, оказание психологической помощи жителям Запада в вопросах адаптации к условиям АТО. Поэтому основное направление социальной работы это поддержка семей учасников АТО, а также работа с родителями учеников общеобразовательных школ и детских учреждений. С самими детьми социальная работа должна направляться на психологическую поддержку и посильную материальную помощь в кризисных ситуациях.

Автор обращает внимание на необходимость усовершенствования содержания технологий социальной работы по формированию патриотизма в соответствии с условиями сегодняшней ситуации.

Ориентирами при этом должны выступать: формирование национального сознания, уважения к традициям народа, символам государства, опора на развитие творчества ребенка.

Ключевые слова: патриотизм, социальная диагностика, социальная профилактика, социальная реабилитация, социальный патронаж, социальная консультация, дети.

Актуальність дослідження зумовлена соціально-політичною ситуацією у якій перебуває Україна. Зростаюча соціальна і політична напруга на Сході загострила необхідність виховання патріотів, готових до захисту кордонів держави.

Підкреслимо, що формування патріотизму у підростаючого покоління в усі періоди було провідним завданням освітньо-культурних закладів. У Стародавній Греції вважалося ганебним не любити свою Батьківщину: у місті Афінах не прославляти її велич у піснях; у місті Спарта - не звеличувати її звитягу у подвигах. У роботах відомих грецьких філософів прославлялася ідея зміцнення держави, наводилися роздуми про «кращий» політичний лад у країні.

Свідченням про перші паростки патріотичного виховання в Україні є етнопедагогічні відомості. Вони зафіксували у пам'яті людей народні традиції, звичаї і обряди, що мають могутній арсенал засобів впливу як на свідомість так і на емоції, але найголовніше – вони є правдивим відображенням історії українського народу, його культурних надбань та досвіду предків.

У Київській Русі князі дбали про велич і могутність держави, про освіту народу, про культурні зв'язки з Європою. Епоха Відродження знаменувала новий період у духовно-моральному і патріотичному формуванні особистості. Він позначився ідеалом сильної, мужньої, освіченої особистості, з розвиненим почуттям краси і великою щирою любов'ю до рідної землі. Кузнею патріотів назвемо Запорізьку Січ. Вона скарбниця збереження і плекання таких добродітностей як: милосердя, благодійність, меценатство. Козацькі традиції завжди відображали дух згуртованості у боротьбі проти ворога, соціальну єдність українського народу. Славлячи своїх гетьманів, козацьки гідно представляють їх героями - патріотами своєї землі: мужніми, відважними, розумними, сміливими, добродітними, тактовними, уважними, які з повагою ставляться до жінки-матері, цінують честь, гідність, мають «слово», якого завжди дотримуються. Епоха Просвітництва по новому підійшла до питання патріотичного виховання. У художній і педагогічній літературі наводиться порівняльний аналіз освітніх систем різних країн, ведуться дискусії про запровадження кращих зразків освітніх систем у вітчизняну практику. Поділ українських земель загострив питання патріотизму

українців. Нація згуртувалася за свої права у межах інших держав. Українці Сходу у Заході боролися за українську школу, українську церкву, український театр, кіно. Це дало змогу нації вижити, побороти натиск інших держав на українську культуру і освіту, українську родину у її оригінальному існуванні. Цінним джерелом у цьому питанні є крайовий досвід Буковини, який відображає історичні сторінки героїчного минулого наших предків.

Згодом нація заявила про себе у складі УНР, а потім і у складі окремої республіки СРСР. Маючи давнє самобутнє коріння вона змогла зберегти свою ідентичність незважаючи на всілякі утиски і переслідування. Від 1991 року українці мають власну державу, що визначається територією, символами, традиціями, усною і писемною культурою, освітою. На сьогодні прийнято низку державних документів, які ґрунтуються на кращих зразках історичного досвіду народу, спрямовані на визначення орієнтирів щодо виховання українських дітей. Наприклад, згідно з концепцією національно - патріотичного виховання патріотизм розглядається як складова національного виховання і має за мету формування громадянина-патріота своєї країни, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до залучення до культурних і духовних надбань народу, зміцнення культурних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень. Питання виховання патріотизму дітей має давні корені. На сьогодні не можливо оминати увагою роздуми з цієї проблеми класиків педагогіки К. Ушинського, В. Сухомлинського, А. Макаренка. Серед сучасників заслуговують на чільне місце роботи О. Сухомлинської, А. Капської, О. Безпалько, І. Беха, І. Шкільної, О. Вишневського, З. Нагачеської, І. Руснака, С. Романюк, Н. Лисенко та ін. Ними обґрунтовано основні підходи до проблеми патріотичного виховання дітей та молоді, на основі вивчення історичного досвіду доведено, що крайовий досвід формування патріотизму у дітей є цінним джерелом сучасної науки, а також проілюстровано кращі зразки досвіду виховання українських дітей в діаспорі.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм як риса особистості розкривається в її умінні берегти і примножувати національні багатства, в любові до рідної землі, батьківщини, в любові до ближнього незалежно від раси та національної чи релігійної приналежності, у володінні рідною та іноземними мовами. Патріотизм інтегральна риса, оскільки втілює заповітні мрії народу на ідеал людини відданої батьківщині. Патріотизм є цінністю громадянського життя та абсолютною вартістю кожної людини.

Формування патріотизму розпочинається з раннього дитячого віку. Майбутня особистість сприймає оточує рідне середовище, намагається розпізнати місце батьків у її житті і відшукати своє власне місце у цьому середовищі. Вона прагне до активної перетворюючої діяльності навколо

себе.

Материнська колискова пісня, батьківські слова, бабусині казки, дідусеві власноруч зроблені іграшки це основні засоби патріотичного виховання. Маніпуляції з предметами побуту народу, гра в різноманітні за сюжетом ігри, перші слова рідною та іноземними мовами, усвідомлення вражень від знайомств з іншими людьми – це перші кроки з формування патріотизму як якості особистості.

Наступні роки життя є базою формування життєвого досвіду дитини. Молодший школяр усвідомлює що таке добро і зло, що таке своє і чуже, як розуміти поведінку інших людей і поводитися самим. Під час уроків та у позаурочній діяльності дитина засвоює кращі духовно - моральні надбання поколінь, знайомиться з історичним минулим рідного народу, державною символікою, географічними відомостями про рідну країну і країни світу. Під час позаурочних заходів, закріплюються у свідомості дитини емоційні переживання пов'язані з трепетним ставленням до вічних істин неписаної книги моралі і духовності народу. І саме на цьому етапі зростає роль наставника, який правильно розставить акценти у сприйманні світу дитиною. Сформована програма життєвих цінностей у молодшому шкільному віці це міцний фундамент надійної будови майбутнього життя особистості.

У підлітковий період потрібно примножити сформовані на попередніх етапах дитинства життєві установки і цінності орієнтовані на любов до власного народу, рідної мови, культури, традицій, звичаїв, рідного краю, малої батьківщини, країни. Доцільно щоб особистість осмислила духовні і матеріальні надбання рідного народу через призму світової культури і цивілізації, помітила оригінальність досвіду власного народу, але й не нехтувала культурними надбаннями інших народів. Цінність підліткового періоду у тому, що маленька людина повинна усвідомити, що любов до Батьківщини має мати діяльний характер, який виражається і бажанні і умінні примножувати красу рідного краю, стати діяльним членом суспільного життя, оберігати духовні традиції рідного народу, знати рідну мову і активно вивчати іноземні мови, подорожувати світом.

Дослідження ведуться у правовому полі концепції національного виховання, концепції громадянського виховання, концепції превентивного виховання, концепції формування національної свідомості. Значущим документом є Указ Президента №580/2015 про стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.. У ньому визначено ключові проблеми патріотичного виховання на усіх рівнях функціонування держави, а також вказані стратегічні напрями подолання визначених проблем. Вважаємо, що втілити в життя це розпорядження допоможе вітчизняний досвід. Зокрема, науковцями нашої доби Б. Ступариком, І. Бехом, І. Шкільною визначено доцільність

наявності критеріїв патріотизму як риси особистості. Ми поділяємо думку І. Шкільної щодо розуміння патріотизму на базі таких критеріїв: когнітивний, процесуально - діяльнісний, ціннісно - смисловий, рефлексивний.

Усі названі критерії найкраще виражено у змісті і алгоритмі соціальних технологій з формування патріотизму. У розумінні технологій будемо виходити із визначення А. Капської про те, що технологія соціальної роботи пов'язується з відтворення і програмуванням результатів, які закладені у соціальних процесах. Зміст, принципи, функції, методи соціальних технологій вивчали Н. Басов, І.Грига, Л. Тюптя та інші. Роль соціальних технологій у формуванні патріотизму можна розглядати з двох позицій. По – перше, завдяки технологіям соціальної роботи ми можемо реалізувати програму патріотичного виховання у інформаційному полі, а по –друге, соціальні технології мають значний вплив на емоційну сторону особистості тому їх роль у процесуальному плані також є незамінима. Запровадження соціальних технологій у роботу з патріотичного виховання вимагає дотримання низки вимог. Серед яких: наявність стратегічної програми, у межах якої буде розв'язуватися проблема клієнта чи об'єктів соціальної роботи. Дотримання конкретного алгоритму дій для досягнення поставленої мети, постійний зв'язок з клієнтом, що забезпечує неперервність впливу та необхідну допомогу за вимогою, динамізм змісту, форм і методів соціальної роботи з формування патріотизму, наявність критеріїв оцінки ефективності діяльності соціального працівника з формування патріотизму.

У соціальній роботі з формування патріотизму застосовують соціальні технології: діагностики, патронажу, профілактики, реабілітації, терапії, консультування, контролю. Безперечно, роботу потрібно розпочинати із соціальної діагностики. Її мета полягатиме у виявленні і вивченні причинно-наслідкових зв'язків подолання апатії українців щодо питань державно- патріотичного характеру, розвитку здорового громадянського суспільства. Застосовуючи діагностичні технології доцільно прослідкувати динаміку патріотизму населення у кризові періоди життя держави. Соціальна діагностика дасть матеріал для подальшої роботи з дітьми і дорослим населенням держави щодо стабілізації політичної і соціальної ситуації в країні.

У загальноосвітніх навчальних закладах Заходу України сьогодні навчаються діти зі Сходу. Тому досить актуальними видаються технології соціальної адаптації, які виявляються у підтримці дітей і дорослого населення у процесі їх соціалізації чи пристосуванні до нових соціальних умов. Особливого значення ця проблема набуває також у зв'язку з тим, що чимало українців у період АТО живуть у нетипових умовах свого існування, вони змушені по новому пристосовуватися до середовища.

Отже, проведення консультацій, бесід, спільних зустрічей дітей і батьків, педагогів; дорослого населення з керівниками влади є заходами не лише потрібними, але й важливими для розвитку держави і збереження її населення в кількісному складі.

Попередження негативних явищ у соціальному середовищі є першочерговим завданням соціальних працівників. У суспільстві профілактика виступає важелем регулювання кризових ситуацій в країні, та соціальним орієнтиром для пересічних громадян. Застосовуючи технології первинної профілактики ми забезпечуємо просвіту дітей щодо ситуації в країні, навчаємо ефективним прийомам реагування на події, в державі. Вторинна і третинна профілактика з успіхом може застосовуватися у роботі з дітьми із зони АТО. Вона матиме за мету навчання соціально безпечної поведінки.

У кризовий період саме соціальна робота регулює життєдіяльність населення, виступає балансом відносин особистості і держави в питаннях матеріального забезпечення населення і соціально-психологічного комфорту. Соціальний контроль дозволяє прослідкувати стан дитини у родині, вплив на неї соціальних чинників, разом з тим дозволяє виявити проблеми у соціальній адаптації, відслідкувати соціальні настрої дорослого і дитячого населення, виявити цінності життя нації.

Забезпечити соціальний комфорт населення можна застосувавши соціальний патронаж. Для багатьох людей, що переселилися зі Сходу країни сьогодні особливої ваги набуває адаптація до нових умов, боротьба за самоствердження на нових робочих місцях, захист дітей у дошкільних установах та школах. Саме ці питання можна розв'язати застосовуючи технології соціального патронажу.

Соціальна реабілітація як технологія соціальної роботи буде мати місце у питаннях психологічної допомоги та створенні соціальної комфортності особистості. При цьому особливої ваги набуває соціальна реабілітація воїнів АТО, вона концентрує свою увагу на проблемі відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціумі. А як загострена виступає по відношенню до дітей учасників АТО, які потребують психологічної допомоги та соціалізації у нових умовах.

Соціальна реабілітація неможлива без соціальної терапії. Соціальна терапія як технологія полягає у налагодженні позитивних соціальних відносин та дій. Залежно від ситуації у роботі з дітьми можна з успіхом застосовувати арт-терапію, казкотерапію, бібліотерапію, танцювальну терапію, спортивну терапію. Окрім терапевтичного ефекту ці технології забезпечать естетичний та оздоровчий вплив на молоде покоління.

Технологія соціальної корекції стосунків у родині актуальна для проведення роботи з сім'ями воїнів АТО. Члени сім'ї мають адаптуватися до нових умов життя, звикати існувати в умовах посиленої

відповідальності за себе за воїна, за Батьківщину. Відповідно стосунки родини як зсередини так і ззовні потребують соціальної корекції, яка може проводитися в індивідуальній та груповій формі.

Безперечно, цінною в умовах сьогодення є технологія соціального консультування. Тематика консультування може проводитися від психологічних питань співжиття, виховання дітей до питань соціального забезпечення воїнів АТО та їх сімей.

Враховуючи ті завдання, які можна розв'язати застосовуючи технологічний підхід, доцільно звернути увагу, що технології повинні забезпечити: формування духовного світу особистості в умовах розбудови державності України; врахування основних засад становлення та розвитку особистості, світогляду, переконань; розвиток громадянського мислення; вироблення національно-свідомого ставлення до навчання, самоосвіти; розвиток позитивних емоцій та громадянської гідності; формування творчої особистості як могутнього стимулу духовного життя громадянина незалежної країни.

У соціальній роботі з учнями потрібно наголошувати, що патріотизм виявляється не лише у героїчних вчинках, але й як підкреслював А.С. Макаренко, він має вияв у щоденній напруженій праці на благо держави.

Висновки і перспективи досліджень. Таким чином, соціальну роботу можна розглядати як вагомий засіб формування патріотизму дітей і дорослого населення. У цьому переконає аналіз роботи соціальних служб і шкільного соціального педагога. Формування патріотизму є багатоплановою діяльністю як у процесуальному так і у змістовому плані. Перспективами роботи у цьому напрямі стане напрацювання змісту соціальних технологій формування патріотизму дітей.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента №580/2015 про стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр..[Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.president.gov.ua/documents/5802015> – 19494. – Назва з екрану.
2. Капська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи : Навчальний посібник / А. Капська. – К.: Слово, 2015. – 328 с.
3. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – №1. – С. 41-45.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. Вишневський.– Дрогобич: Коло, 2006. – 326 с.
5. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник / В. Шахрай. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
6. Бех І. Психологічні резерви виховання особистості / І. Бех // Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 11–13.

Spysok vykorystanyh dzherel:

1. Ukaz Prezydenta №580/2015 pro strategiju nacional'no-patriotychnogo vyhovannja ditej ta molodi na 2016-2020 rr. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://shshsh.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.
2. Kaps'ka A.J. Tehnologii' social'no-pedagogichnoi' roboty: Navchal'nyj posibnyk / A. Kaps'ka. – K.: Slovo, 2015. – 328 s.
3. Suhomlyns'ka O. Konceptual'ni zasady rozvytku istoryko-pedagogichnoi' dumky v Ukraini / O. Suhomlyns'ka // Shljah osvity. – 1999. – №1. – S.41-45.
4. Vyshnevs'kyj O. Teoretychni osnovy suchasnoi' ukrai'ns'koi' pedagogiky / O. Vyshnevs'kyj. – Drohobych: Kolo, 2006. – 326 s.
5. Shahraj V.M. Tehnologii' social'noi' roboty : Navchal'nyj posibnyk / V. Shahraj. – K.: Centr navchal'noi' literatury, 2006. – 464 s.
6. Beh I. Psychologichni rezervy vyhovannja osobystosti / I. Beh // Ridna shkola. – 2005. – № 2. – S. 11-13.

Kovalchuk I. Technologies of social work from forming of patriotism of children. In the article are resulted analysis of basic social technologies which can be applied for forming of patriotizmu for children. Among them social diagnostics, social prophylaxis, social rehabilitation, social control, social patronage. Leaning against scientific labours the author of the article leads to actuality of these technologies in the conditions of situation which was folded on Ukraine. And also underlines that maintenance of social technologies is required by clarification and dopracyuvannya depending on the problems of clients. Actuality of introduction of the technological going near social work from education of patriotizmu is predefined that this type of social work better in all answers requirements to the modern methods of education of patriotizmu: he is oriented to the result and requires application of complex of the riznoplanovikh methods. On every age-old stage of childhood of task of education of patriotizmu different. they are predefined individual and age-old development of students, and also specific of their co-operation, with an educator. The author of the article underlines importance of istorichnogo experience of Ukrainians for the construction of the modern system of education of patriotizmu children. Without regard to territorial roz"ednanist', during great while of history Ukrainians saved a chuzhezemniy burden national idea, did not convert it into chauvinism.

They always cared of study of native culture, traditions, consuetudes and their increase, but the studies of culture, traditions and consuetudes of other people and nations which inhabit ukrainu and live after its limits curalisya never.

Key words: patriotism, kids, technology, social work, Ukraine, history, culture and traditions.

Отримано 30.03.2016

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Костенко Н. І., Вітюк О. О. Розвиток соціальної роботи в Україні після Революції Гідності. У статті аналізується розвиток соціальної роботи в Україні після Революції Гідності, яка відбулась у Києві в період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р.

Висвітлено законодавчі зміни у державній соціальній політиці, які стосуються соціального захисту населення, реформування пенсійного забезпечення, допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, волонтерського руху в Україні.

Автори звернули увагу на зміни у державному пенсійному забезпеченні, зокрема, на призначення, перерахунок і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, а також, регулюють порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам та членам їхніх сімей.

Окремо показано порядок надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, з'ясовано механізм її отримання і терміни призначення.

Проаналізовано порядок надання та особливості призначення щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції (АТО), для покриття витрат на проживання, у тому числі, на оплату житлово-комунальних послуг.

Охарактеризовано специфіку призначення одноразової грошової допомоги учасникам антитерористичної операції на Сході України: військовослужбовцям, військовозобов'язаним або резервістам, призваним на навчальні та спеціальні збори; членам сімей, батькам та утриманцям загиблого, особам, звільненим з військової служби.

Ключові слова: Революція Гідності, волонтерство, державне пенсійне забезпечення, державна допомога інвалідам, адресна допомога, соціальний захист населення, соціальне страхування, соціальна політика.

Костенко Н. И., Витюк А. О. Развитие социальной работы в Украине после Революции Достоинства. В статье анализируется

развитие социальной работы в Украине после Революции Достоинства, которая состоялась в Киеве в период с 21 ноября 2013 г. по 22 февраля 2014 г.

Освещены законодательные изменения в государственной социальной политике, касающихся социальной защиты населения, реформирование пенсионного обеспечения, помощи инвалидам с детства и детям-инвалидам, волонтерского движения в Украине.

Авторы обратили внимание на изменения в государственном пенсионном обеспечении, в частности, назначение, перерасчет и выплаты пенсий, предоставления социальных услуг из средств пенсионного фонда, формируются за счет страховых взносов работодателей, бюджетных и других источников, а также регулируют порядок формирования Накопительного пенсионного фонда и финансирование оплаты договоров страхования пожизненных пенсий или единовременных выплат застрахованным лицам и членам их семей.

Отдельно показано порядок предоставления государственной социальной помощи инвалидам с детства и детям-инвалидам, выяснен механизм ее получения и сроки назначения.

Проанализирован порядок предоставления и особенности назначения ежемесячной адресной помощи лицам, которые перемещаются с временно оккупированной территории Украины и районов проведения антитеррористической операции (АТО), для покрытия расходов на проживание, в том числе, на оплату жилищно-коммунальных услуг.

Охарактеризовано специфику назначения единовременной денежной помощи участникам антитеррористической операции на Востоке Украины: военнослужащим, военнообязанным или резервистам, призванным на учебные и специальные сборы; членам семей, родителям и иждивенцам погибшего, лицам, уволенным с военной службы.

Ключевые слова: Революция Достоинства, волонтерство, государственное пенсионное обеспечение, государственная помощь инвалидам, адресная помощь, социальная защита населения, социальное страхование, социальная политика.

Постановка проблеми. Революція Гідності стала складовою частиною національної свідомості кожного жителя нашої держави. Події, що відбулись на Майдані Незалежності у Києві, в період з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. стали визначальними для України та українців. Відбулись зміни майже в усіх ланках суспільства. Однак, чи можна віднести події дворічної давнини до однієї із категорій соціальної революції?

Сьогодні Україна переживає не кращі часи в національній історії,

що виявляється у багатьох аспектах суспільного життя, зокрема, політичному, економічному, правовому, соціальному та світоглядному. Революція гідності прискорила процес самоідентифікації свідомості кожного українця. Неоголошена війна на Сході країни знесило державний організм і на сьогодні не виявлені мобілізаційні життєдайні резерви громадянського суспільства. Все це стало викликом для нас, як свідомих жителів нашої країни, стосовно збереження державності та національної ідентичності.

Поняття «гідність» можна визначити як прояв свідомості моральної, яка є складовою частиною суспільної свідомості, що в свою чергу відображає людське відображення дійсності. Гідність виявилась в особливому моральному відношенні людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, у якому, як відомо, визначається цінність особистості.

Революція Гідності головним завданням визначила втілення в життя сподівань багатьох українців на краще життя у всіх сферах суспільного життя, зокрема, реалізацію справжньої, а не фейкової, державної соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням реалізації соціальної роботи займається чимало науковців та дослідників. Зокрема, дослідженням питань соціального захисту та забезпечення присвячені праці Болотіної Н. Б. [1], Пивоварської К. Б. [9], Устинова С. О. [18], Шульги Н. В. [20]. Питанням історичного становлення інституту соціального захисту населення належать праці Севрюкова Д. Г. [16] та Товстопят Л. М. [17]. Важливою працею до вивчення означеної проблематики є матеріали «круглого столу», який було проведено 20 лютого 2015 р. на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка [10]. Однак, багатоаспектність досліджуваного питання потребує подальшого детального вивчення.

Формулювання мети статті. Метою запропонованої статті є висвітлення та аналіз основних форм, видів та законодавчих змін у соціальній роботі в Україні після Революції Гідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримки її гідності і для вільного розвитку її особистості прав в економічній, соціальній і культурній галузях через посередництво національних зусиль і міжнародної співпраці та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [2].

Одним із завдань української Революції Гідності, безумовно, є вироблення загальноукраїнського діалогу як способу порозуміння між Сходом і Заходом країни, так активно та цілеспрямовано роз'єднаних у попередні роки деякими політичними силами як усередині країни, так і ззовні. Для ефективного протікання процесу такого об'єднання доцільно

створити серйозну теоретичну та практичну базу для налагодження діалогу, подолання внутрішньоукраїнських суперечностей, збереження цілісності України [19, с. 122].

Постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2014 р. № 76 «Про соціальний захист членів сімей осіб, смерть яких пов'язана з участю в масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року» [11] призначено одноразову грошову допомогу рідним загиблих у стократному розмірі прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на час виплати цієї суми. Доплата до пенсії у зв'язку із втратою годувальника здійснюється непрацездатним членам сімей, які перебували на утриманні в осіб, смерть яких пов'язана з участю в масових акціях громадського протесту, а також працівників правоохоронних органів і військовослужбовців, смерть яких пов'язана з участю в зазначених акціях.

Комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країни більш-менш рівні можливості для підтримання певного рівня життя, є соціальний захист населення.

Система соціального захисту населення охоплює три суб'єкти: державу та її соціальні інститути, юридичних осіб і громадян. Частина її заходів стосується усіх членів суспільства, а решта – адресована окремим соціальним групам. Перша група заходів стосується забезпечення можливості для кожної особистості адекватного застосування своїх здібностей і отримання доходу, визначення офіційного прожиткового мінімуму, захисту інтересів споживачів, індексації доходів, друга – окремих груп населення, зокрема безробітних, пенсіонерів, інвалідів, ветеранів праці та військової служби, сімей з дітьми, дітей-сиріт, вимушених переселенців і біженців, учасників АТО [19, с. 123].

Благодійні організації та волонтери щотижня збирають і витрачають мільйони гривень на підтримку родин загиблих, поранених, біженців, нагальних потреб армії. При цьому величезні суми з благодійних коштів ідуть у бюджет держави. Президент України Петро Порошенко підписав закон № 1668-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги» [3] щодо звільнення благодійної допомоги для потреб українських силовиків, котрі працюють у зоні АТО від податків. Закон визначає, що суми коштів, отриманих благодійниками – фізичними особами (які внесені до Реєстру волонтерів антитерористичної операції) на банківські рахунки для надання благодійної допомоги на користь АТО, до загального місячного чи річного оподатковуваного доходу платника податку на доходи фізичних осіб не входять.

Відповідно до статті 46 Конституції України «Громадяни мають право на соціальний захист» [8], що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати

годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також, у старості та інших випадках передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму встановленого законом. Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4] та «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [5] розроблені відповідно до Конституції й визначають принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, а також регулюють порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам та членам їхніх сімей.

Допомога призначається і виплачується у грошовій формі малозабезпеченим сім'ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Малозабезпеченою є та сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Право сім'ї на цю допомогу залежить не лише від доходів, але і від її майнового стану, зайнятості працездатних членів сім'ї та інших факторів. Ця допомога призначається відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [6] та Постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [12]. Розмір допомоги – це різниця між рівнем забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї (встановлюється щорічно Законом України «Про державний бюджет») та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим, ніж 75 % від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

Розмір соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму, причому для різних категорій осіб він щорічно визначається Законом України «Про державний бюджет» (на відповідний рік). Крім того, для кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 %, а для кожної дитини-інваліда чи тієї, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), або тієї

у якої один чи обоє батьків є інвалідами I або II групи, – на 20 %. Для громадян, які отримали статус особи, котра проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20%.

Розмір допомоги малозабезпеченим сім'ям збільшується на кожну дитину віком від 3 до 13 років у 2011 р. на 60 грн., у 2012 – на 120, у 2013 – на 180, у 2014 – на 250 грн., а на кожну дитину віком від 13 до 18 років збільшується у 2011 р. на 100 грн., у 2012 – на 230, у 2013 – на 360, у 2014 – на 500 грн. [19, с. 127].

Законом України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [7] визначено право цієї групи дітей на матеріальне забезпечення, а саме отримання щомісячної грошової допомоги, розмір якої встановлюється у відсотках до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність. Державна соціальна допомога надається інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам віком до 18 років. За допомогою має звернутися один із батьків, усиновитель, опікун або піклувальник, який доглядає за дитиною-інвалідом вказаного віку, отримує допомогу і який не працює, не навчає (крім заочної форми), не проходить службу, не займає виборної посади і фактично здійснює догляд за дитиною-інвалідом. Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років також призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати, у разі якщо дитина-інвалід потребує домашнього догляду. Одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби.

Для отримання допомоги потрібно звернутися до відділу соціального захисту населення за місцем проживання (реєстрації). Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах: інвалідам з дитинства I групи – 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; II групи – 80%, III групи – 60%, на дітей-інвалідів віком до 18 років – 70% вищевказаного прожиткового мінімуму [19, с. 128].

Кабмін затвердив Порядок надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції (АТО), для покриття витрат на проживання, у тому числі, на оплату житлово-комунальних послуг [13]. Розраховувати на державну допомогу можуть усі особи, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО і перебувають на обліку в структурних підрозділах з питань соціального захисту населення районних райдержадміністрацій або виконкомів міських рад. Тому, якщо у складі сім'ї, якій буде призначено грошову допомогу, є особи працездатного віку, які протягом

двох місяців з дня призначення виплати допомоги не працевлаштувалися, в тому числі за сприянням державної служби зайнятості, або перебувають у трудових відносинах з роботодавцями на тимчасово окупованій території України чи в районах проведення АТО, але фактично не працюють, розмір допомоги для них на наступні два місяці зменшується на 50 %, а далі загалом припиняється. Виплата допомоги здійснюватиметься уповноваженому представнику сім'ї шляхом зарахування коштів на банківський рахунок.

Одноразова грошова допомога виплачується відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» у порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 «Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві» [14]. Одноразова допомога оформлюється та виплачується: а) членам сімей, батькам та утриманцям загиблого, особам, звільненим з військової служби – через обласні військові комісаріати; б) військовослужбовцям, військовозобов'язаним або резервістам, призваним на навчальні та спеціальні збори – через військові частини, у яких вони проходять службу або збори.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Особливістю соціальної роботи в Україні після Революції Гідності продовжує залишатись невизначеність її теоретико-методологічних меж. Зокрема, мова йде про співвідношення соціальної роботи та соціальної педагогіки; про визначення та взаємозв'язки понять соціального захисту, соціального забезпечення та соціальної допомоги; про визначення пріоритетної моделі соціальної роботи. На сьогодні соціальна робота як наука та професія в Україні перебуває у стадії формування, регламентації та визначення понятійно-категоріального апарату з нормативним забезпеченням. Соціальна робота на сучасному етапі державотворення нашої держави є надзвичайно різноманітною, має безліч напрямків діяльності, які є маловивченими та дослідженими. Малодослідженим напрямком у соціальній роботі продовжує залишатись волонтерська діяльність, яка відіграє важливу роль у формуванні професійної самосвідомості соціальних працівників.

Список використаних джерел

1. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 37–39.

2. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Закон України від 02.09.2014 р. № 1668-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1668-18>.
4. Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
5. Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.
6. Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.
7. Закон України від 16.11.2000 № 2109-III «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>.
8. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Пивоварська К. Б. До визначення предмету права соціального забезпечення / К. Б. Пивоварська // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 296–299.
10. Перша річниця Революції Гідності: підсумки та перспективи: матеріали круглого столу / [редкол. Дубінський В.А., Степанков В.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 46 с.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2014 р. № 76 «Про соціальний захист членів сімей осіб, смерть яких пов'язана з участю в масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/76-2014-%D0%BF>.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF>.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 «Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF>.
15. Революція Гідності у контексті загальної теорії соціальних революцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?revolyutsiya_gidnosti_u_konteksti_zagalnoyi_teoriyi_sotsialnih_revolyutsiy&objectId=1301345.
16. Севрюков Д. Г. Особливості становлення соціального забезпечення в РСР / Д. Г. Севрюков // Публічне Право. – 2012. – № 1. – С. 176–182.
17. Товстопят Л. М. Історія становлення системи державного соціального страхування в Україні і світі / Л. М. Товстопят // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2010. – № 2. – С. 192–202.
18. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України / С. О. Устинов // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 90–94.
19. Фурман А. В., Підгурська М. В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 174 с.
20. Шульга Н. В. Співвідношення понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» / Н. В. Шульга // Митна справа. – 2011. – № 4 (76). – С. 24–27.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Bolotina N. V. Pravo lyudini na social'ne zabezpechennya v Ukraïni: problema terminiv i ponyat' / N. V. Bolotina // Pravo Ukraïni. – 2000. – № 4. – С. 37–39.
2. Zagal'na deklaraciya prav lyudini, priynyata General'noyu Asambleeyu OON 10 grudnya 1948 roku [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Zakon Ukraïni vid 02.09.2014 r. № 1668-VII «Pro vnesennya zmin do Podatkovogo kodeksu Ukraïni shchodo deyakih pitan' opodatkuvannya blagodijnoï dopomogi» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1668-18>.
4. Zakon Ukraïni vid 09.07.2003 r. № 1058-IV «Pro zagal'noobov'yazkove derzhavne pensijne strahuvannya» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
5. Zakon Ukraïni vid 08.07.2011 r. № 3668-VI «Pro zahodi shchodo zakonodavchogo zabezpechennya reformuvannya pensijnoï sistemi»

[Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

6. Zakon Ukraïni vid 01.06.2000 r. № 1768-III «Pro derzhavnu social'nu dopomogu malozabezpechenim sim'yam» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

7. Zakon Ukraïni vid 16.11.2000 № 2109-III «Pro derzhavnu social'nu dopomogu invalidam z ditinstva ta dityam-invalidam» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>.

8. Konstituciya Ukraïni, prijnyata 28 chervnya 1996 r. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

9. Pivovars'ka K. B. Do viznachennya predmetu prava social'nogo zabezpechennya / K. B. Pivovars'ka // Forum prava. – 2010. – № 1. – S. 296–299.

10. Persha richniciya Revolyucii Gidnosti: pidsumki ta perspektivi: materiali kruglogo stolu / [redkol. Dubins'kij V.A., Stepankov V.S. ta in.]. – Kam'yanec'-Podil's'kij, 2015. – 46 s.

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 28.03.2014 r. № 76 «Pro social'nij zahist chleniv simej osib, smert' yakih pov'yazana z uchastyu v masovih akciyah gromads'kogo protestu, shcho vidbulisya u period z 21 listopada 2013 roku po 21 lyutogo 2014 roku» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/76-2014-%D0%BF>.

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 24 lyutogo 2003 r. № 250 «Pro zatverdzhennya Poryadku priznachennya i viplati derzhavnoi social'noi dopomogi malozabezpechenim sim'yam» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/250-2003-%D0%BF>.

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 01.10.2014 № 505 «Pro nadannya shchomisyachnoi adresnoi dopomogi vnutrishn'o peremishchenim osobam dlya pokrittya vitrat na prozhivannya, v tomu chisli na oplatu zhitlovo-komunal'nih poslug» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 25 grudnya 2013 r. № 975 «Pro zatverdzhennya Poryadku priznachennya i viplati odnorazovoï groshovoï dopomogi u razi zagibeli (smerti), invalidnosti abo chastkovoï vtrati pracezdatnosti bez vstanovlennya invalidnosti vijs'kovosluzhbovciv, vijs'kovozobov'yazanih ta rezervistiv, yaki prizvani na navchal'ni (abo perevirochni) ta special'ni zbori chi dlya prohodzhennya sluzhbi u vijs'kovomu rezervi» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF>.

15. Revolyuciya Gidnosti u konteksti zagal'noi teorii social'nih revolyucij [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://zaxid.net/news/showNews.do?revolyutsiya_gidnosti_u_konteksti_zagaln_oyi_teoriyi_sotsialnih_revolyutsiy&objectId=1301345.

16. Sevryukov D. G. Osoblivosti stanovlennya social'nogo zabezpechennya

- v RSR / D. G. Sevryukov // Publichne Pravo. – 2012. – № 1. – S. 176–182.
17. Tovstopyat L. M. Istoriya stanovlennya sistemi derzhavnogo social'nogo strahuvannya v Ukraïni i sviti / L. M. Tovstopyat // Visnik Skhidnoevropejs'kogo universitetu ekonomiki i menedzhmentu. – 2010. – № 2. – S. 192–202.
18. Ustinov S. O. Spivvidnoshennya terminiv «social'nij zahist» ta «social'ne zabezpechennya» v zakonodavstvi Ukraïni / S. O. Ustinov // YUridichna nauka i praktika. – 2011. – № 2. – S. 90–94.
19. Furman A. V., Pidgurs'ka M. V. Istoriya social'noï roboti: [navchal'nij posibnik] / Anatolij Vasil'ovich Furman, Mariya Vasilivna Pidgurs'ka. – Ternopil': TNEU, 2014. – 174 s.
20. Shul'ga N. V. Spivvidnoshennya ponyat' «social'ne zabezpechennya» ta «social'nij zahist» / N. V. SHul'ga // Mitna sprava. – 2011. – № 4 (76). – S. 24–27.

Kostenko N. I., Vitiuk A. O. The development of social work in Ukraine after the Revolution of Dignity. The article analyzes the development of social work in Ukraine after the Revolution of Dignity that took place in Kyiv in the period from November 21, 2013 till February 22, 2014

The article deals with legislative changes in the state social policy concerning social protection, pension reform, assistance to disabled from childhood and disabled children, the volunteer movement in Ukraine.

The authors have paid attention to changes in state pension provision, in particular, the appointment, recalculation and payment of pensions, social services of the Pension Fund, formed by insurance employer contributions, budget and other sources, as well as regulate the formation of the Accumulation Pension Fund financing of and insurance contracts pay lifetime pensions or lump-sum payments to insured persons and their family members.

Separately, determined the procedure of providing state social assistance to disabled from childhood and disabled children, found the mechanism of receipt and timing purposes.

The article analyzes procedure of appointment and features of a monthly targeted assistance to persons who move temporarily occupied territory of Ukraine and areas of the antiterrorist operation (ATO) to cover living expenses, including housing and utilities.

The article characterizes the specificity of destination one-time financial assistance to participants the antiterrorist operation East of Ukraine: military personnel military service or reservists called up for training and special charges; family members, parents and dependents of perished, persons discharged from military service.

Key words: The revolution of dignity, volunteerism, public pensions, state aid to the disabled, the targeted assistance, Social Protection of Population, social insurance, social policy.

Отримано 04.04.2016

СОЦІАЛЬНЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кулик І. В. Соціальне та психологічне консультування як складові професійної діяльності в галузі соціальної роботи. У статті автор розкриває теоретичні засади соціального й психологічного консультування як складової професійної діяльності у галузі соціальної роботи. Консультування визначає як стратегію, технологію та метод професійної допомоги. Зміст поняття «консультування» на його думку включає особливий вид відносин між соціальним працівником і клієнтом.

Відповідно до Державного стандарту консультування, соціальна послуга консультування — це комплекс заходів, що здійснюються протягом робочого дня суб'єкта, який надає соціальні послуги, і спрямовані на створення умов для розвитку соціальної компетентності осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомогу в їх подоланні проблем. Даний стандарт визначає види, методи та форми консультування. Види консультування: інформаційно-мотиваційне; орієнтоване на вирішення завдання; за принципом «рівний - рівному»; психологічне; кризове. Методи консультування: індивідуальне; групове; сімейне. Форми консультування: контактне (віч-на-віч); дистанційне (телефонне, он-лайн).

Фахівці-управлінці з експертно-консультативної діяльності у галузі соціальної роботи у своїй професійній підготовці мають засвоїти такі види та методи консультування: інформаційно-мотиваційне; орієнтоване на вирішення завдання; індивідуальне; групове.

Зміст соціальної послуги консультування на думку автора складають такі основні напрями діяльності: надання інформації з різних питань; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначення основних проблем; надання підтримки у складанні плану виходу зі складної життєвої ситуації та прийняття рішень для розв'язання основних проблем; надання рекомендацій щодо отримання правової допомоги.

Характеризує структурні етапи консультування відповідно до Державного стандарту консультування.

Виділяє причини фундаментального зв'язку між психологією і консультуванням.

Розглядає відмінність психологічного консультування від інших його видів. Наголошує на принципах поведінки консультанта, дотримання

яких не лише забезпечує етичність професійної діяльності, але й є запорукою успішності психологічного впливу.

Ключові слова: консультування, соціальне консультування, психологічне консультування, Державний стандарт консультування, соціальна послуга консультування, соціальна робота.

Кулик И. В. Социальное и психологическое консультирование как составляющие профессиональной деятельности в области социальной работы. В статье автор раскрывает теоретические основы социального и психологического консультирования как составляющей профессиональной деятельности в области социальной работы. Консультирование определяет как стратегию, технологию и метод профессиональной помощи. Содержание понятия «консультирование» по его мнению включает особый вид отношений между социальным работником и клиентом.

Соответствии с Государственным стандартом консультирование, социальная услуга консультирования — это комплекс мероприятий, осуществляемых в течение рабочего дня субъекта, предоставляющего социальные услуги, и направлены на создание условий для развития социальной компетентности лиц /семей, находящихся в сложных жизненных обстоятельствах, помощь в их преодолении проблем. Данный стандарт определяет виды, методы и формы консультирования. Виды консультирования: информационно-мотивационное; ориентированное на решение задачи; по принципу «равный—равному»; психологическое; кризисное. Методы консультирования: индивидуальное; групповое; семейное. Формы консультирования: контактное (лицом к лицу) дистанционное (телефонный, он-лайн).

Специалисты-управленцы с экспертно-консультативной деятельности в области социальной работы в своей профессиональной подготовке должны усвоить такие виды и методы консультирования: информационно-мотивационное; ориентированное на решение задачи; индивидуальное; групповое.

Содержание социальной услуги консультирования по мнению автора составляют следующие основные направления деятельности: предоставление информации по различным вопросам; помощь в анализе жизненной ситуации, определение основных проблем; предоставление поддержки в составлении плана выхода из сложной жизненной ситуации и принятия решений для решения основных проблем; предоставление рекомендаций относительно получения правовой помощи.

Характеризует структурные этапы консультирования в соответствии с Государственным стандартом консультирования.

Выделяет причины связи между психологией и консультированием.

Рассматривает отличие психологического консультирования от

других его видов. Отмечает принципах поведения консультанта, соблюдение которых не только обеспечивает этичность профессиональной деятельности, но и является залогом успешности психологического воздействия.

Ключевые слова: консультирование, социальное консультирование, психологическое консультирование, Государственный стандарт консультирование, социальная услуга консультирования, социальная работа.

Постановка проблеми. Консультування клієнта є одним з видів допомоги психосоціальної роботи. На практиці консультування проводить практично кожен фахівець соціальної сфери, працюючи з людьми, що знаходяться в кризовій ситуації, в умовах стресу. Надання допомоги клієнту у важкій життєвій ситуації включає інформування; навчання навичкам, що сприяє поліпшенню ситуації; допомога в аналізі проблем, поясненні конфліктних зон та пошук шляхів вирішення проблемної ситуації. Для того, щоб така робота проводилася професійно, необхідно освоєння основ консультування, що стає важливою складовою навчання фахівця з соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень Необхідність розв'язання зазначеної проблеми підтверджують роботи зарубіжних учених: дослідження окремих теоретико-методологічних засад консультативної діяльності висвітлені у працях Б.Гершунського, А.Пригожина, М.Поташнік; питання психоконсультування розглянуто у дослідженнях Ю.Альошиної, О.Бодальова, Р.Кочюнас, Л.Петровської, В.Століна. Разом з тим теоретичні та практичні засади консультування як складової професійної діяльності управлінців у галузі соціальної роботи залишаються малодослідженими в нашій країні.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у розкритті теоретичних засад соціального й психологічного консультування як складової професійної діяльності у галузі соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Консультування визначається як стратегія, технологія та метод професійної допомоги. Зміст поняття «консультування» включає особливий вид відносин між соціальним працівником і клієнтом.

Більшістю сучасних дослідників консультування розглядається як соціальне та економічне явище, що ставить за мету вирішення різноманітних завдань і надання інтелектуальної допомоги в найрізноманітніших сферах життєдіяльності суспільства [1]. Державним стандартом консультування визначено вимоги до змісту, обсягу, якості, умов та порядку надання соціальної послуги консультування для суб'єктів різної форми власності та господарювання, що надають послуги.

Передусім варто визначити поняття «соціальна послуга консультування». Так, згідно із цим стандартом, соціальна послуга консультування — це комплекс заходів, що здійснюються протягом робочого дня суб'єкта, який надає соціальні послуги, і спрямовані на створення умов для розвитку соціальної компетентності осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомогу в їх подоланні проблем [2]. Даний стандарт визначає види, методи та форми консультування [2]:

- види консультування: інформаційно-мотиваційне; орієнтоване на вирішення завдання; за принципом «рівний-рівному»; психологічне; кризове;
- методи консультування: індивідуальне; групове; сімейне;
- форми консультування: контактне (віч-на-віч); дистанційне (телефонне, он-лайн).

На нашу думку, фахівці-управлінці з експертно-консультативної діяльності у галузі соціальної роботи у своїй професійній підготовці передусім мають засвоїти такі види та методи консультування:

- інформаційно-мотиваційне — таке, що має на меті надання отримувачу інформації та підтримки, що допоможе йому прийняти усвідомлене рішення й оцінити ресурси щодо бажаних поведінкових змін;
- орієнтоване на вирішення завдання — короткочасний консультативний процес, покликаний допомогти отримувачу подолати визначені складні життєві обставини через постановку послідовних задач, виконання яких забезпечує досягнення бажаної мети;
- індивідуальне — персональна допомога отримувачу, спрямована на розвиток його компетентності щодо подолання складних ситуацій, мобілізацію ресурсів й потенціалу для подальшого запобігання їх виникненню;
- групове — його учасниками-отримувачами є дві чи більше осіб з подібними складними ситуаціями чи зі спільним запитом щодо очікуваної допомоги.

Зміст соціальної послуги консультування складають такі основні напрями діяльності: надання інформації з різних питань; допомога в аналізі життєвої ситуації, визначення основних проблем; надання підтримки у складанні плану виходу зі складної життєвої ситуації та прийняття рішень для розв'язання основних проблем; надання рекомендацій щодо отримання правової допомоги.

Відповідно до Державного стандарту консультування існують такі етапи консультування. Так, для етапу дослідження проблеми характерні встановлення контакту з клієнтом, обговорення його запиту щодо отримання допомоги, очікувань, збір інформації про потреби. На етапі визначення проблеми конкретизується власне проблема отримувача,

з'ясовуються причини її виникнення. На наступному етапі встановлюються шляхи вирішення проблеми, виробляються альтернативні варіанти поведінки, обговорюються їхні переваги та недоліки. Далі настає етап планування, на якому надавач послуги консультування допомагає отримувачу визначитися з бажаним шляхом вирішення проблеми, прийняти рішення щодо того, як він буде досягати запланованого результату. На етапі діяльності відбувається безпосередня реалізація індивідуального графіка надання соціальної послуги консультування. На заключному етапі оцінки роботи й зворотного зв'язку оцінюється рівень досягнення мети й задоволення потреб отримувача, його готовність припинити отримання соціальної послуги консультування [2].

Важливо зазначити, що вид, форма, обсяг, метод, тривалість надання такої соціальної послуги, як консультування визначається завжди індивідуально для кожного отримувача за результатами оцінки його запиту. Завершення ж надання отримувачу соціальної послуги консультування відбувається за таких умов: досягнення поставленої мети; систематичне недотримання отримувачем індивідуального графіка надання послуги; добровільна відмова отримувача від отримання соціальної послуги консультування.

Визначають такі причини фундаментального зв'язку між психологією і консультуванням:

1) консультування спрямоване на аналіз проблеми клієнта, що безпосередньо пов'язане з почуттями, думками і діями, що сприяють зміні ситуації;

2) процес консультування носить психологічний характер: отримана при консультації інформація проявляється у свідомості клієнта безпосередньо в момент консультації, в періоди між зустрічами з консультантом, а також після того, як консультування закінчено і клієнт починає допомагати собі сам;

3) теорії консультування базуються на відомих психологічних школах, напрямках.

Розглянемо відмінність психологічного консультування від інших його видів. Психологічне консультування — це сфера практичної професійної діяльності психолога, пов'язана з наданням допомоги потребуючим її людям у вигляді порад, рекомендацій щодо вирішення життєвих психологічних проблем [4]. Такі рекомендації клієнт отримує на основі особистого спілкування з ним психолога-консультанта як підсумок аналізу проблеми, вивчення того, як вона виникла в житті клієнта, що слугувало першопричиною. Психологічне консультування прийнято розглядати як одну з трьох можливих спеціалізацій психолога-практика, поруч із корекцією та діагностикою. На думку Ю. Альшиної, Р. Немова [4], В. Федорчука та ін., психологічне консультування суттєво

відрізняється від індивідуальної та групової психотерапії, психокорекції. Сутність психологічного консультування полягає у наданні спеціалістом на основі спеціальних професійно-наукових знань безпосередньої допомоги через створення умов, за яких клієнт відкриває (усвідомлює) нові можливості у розв'язанні своїх психологічних проблем [3, с. 127].

Психологічне консультування відрізняється від інших видів діяльності психолога та видів консультування (зокрема, управлінського та соціального) низкою особливостей. Зокрема, психологічне консультування носить короткочасний і епізодичний характер особистих контактів фахівця і клієнта. Психологічне консультування орієнтоване на допомогу клієнтові в реорганізації його міжособистісних стосунків. При проведенні психологічного консультування психолог-консультант дає поради клієнтові, але їх практична реалізація є справою клієнта. Метою психологічного консультування є допомога клієнтові у дослідженні власної особистості, у розумінні своїх стосунків з оточуючим світом, оцінці своїх проблем та в пошуку альтернативних варіантів їх подолання [3, с. 68], що є важливими проблемами в освітньому середовищі.

Мета психологічного консультування, за Р. Немовим, реалізується через розв'язання таких основних завдань [4]:

1) конкретизацію (з'ясування) проблеми, з якою стикнувся клієнт. Це завдання полягає у вислуховуванні клієнта, спостереженні за ним. Внаслідок використання спеціальних прийомів вислуховування консультант приходить до висновку про те, в чому полягає проблема клієнта;

2) інформування клієнта про сутність проблеми, яка у нього виникла, про реальний ступінь її серйозності. Тобто консультант не лише аргументовано пояснює клієнтові, у чому полягає його проблема, але й пояснює, чому ця проблема виникла і як її можна практично вирішувати;

3) вивчення психологом-консультантом особистості клієнта. Таке вивчення дає змогу з'ясувати, наскільки повно і глибоко розуміє клієнт свої проблеми та наскільки готовий до їх розв'язання;

4) чітке формулювання порад і рекомендацій клієнтові з приводу того, як найкраще розв'язати проблему. При цьому враховуються індивідуальні особливості клієнта та специфіка розуміння проблеми психологом. Поради та рекомендації повинні бути простими, короткими та зрозумілими клієнтові, а також придатними до виконання в реальних умовах життя клієнта та з відповідним контролем з його боку;

5) не завжди клієнт може одразу і з розрахунком на успіх перейти до реалізації порад і рекомендацій, отриманих від психолога. Інколи через недосвідченість та невміння клієнт припускається помилок і потребує оперативної допомоги з боку психолога. Тому завданням психолога-консультанта є надання допомоги клієнтові у вигляді додаткових практичних порад, які пропонуються тоді, коли він вже розпочав

розв'язання проблеми;

б) якщо з тих чи інших причин клієнт відмовляється від виконання порад та рекомендацій, які надає психолог, то останній не несе відповідальності за кінцевий практичний результат психологічного консультування, а лише за правильність даних рекомендацій;

7) навчання клієнта тому, як найкраще уникнути в майбутньому подібних проблем. Це, зокрема, одна із задач психопрофілактики. Розв'язуючи її, психолог-консультант домагається того, щоб клієнт самостійно міг попереджувати повторне виникнення подібної проблеми;

8) у ході психологічного консультування відбувається також психолого-просвітницьке інформування клієнта. Воно полягає у передачі клієнтові елементарних, життєво необхідних психологічних знань та вмінь, оволодіння й правильне застосування яких клієнтом можливе без спеціальної психологічної підготовки.

Для ефективності психологічного консультування, на думку І.М. Цимбалюк [6], істотне значення має просторова й часова організація бесід, хоча, звичайно, багато що з того, що можна сказати з цього приводу, стало вже прописними істинами психоконсультування. Також варто пам'ятати, що існують певні принципи поведінки психолога-консультанта і що дотримання їх не лише забезпечує етичність професійної діяльності, але й є запорукою успішності психологічного впливу. Особливо важливими є такі етичні вимоги [5, с. 14-16]: доброзичливе й неоцінне ставлення до клієнта; орієнтація на норми й цінності клієнта; заборона давати поради; анонімність; розмежування особистих і професійних стосунків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на важливість дослідження розглянутої проблеми можна стверджувати, що проблема підготовки фахівців у галузі соціальної роботи набуває важливого значення для розвитку освітньої системи України. Оволодіння навичками соціального й психологічного консультування сприятиме якнайповнішому розвитку фахівця у галузі соціальної роботи та стане умовою досягнення ним вершини у власному становленні як особистості та досягнення ним найвищого рівня професійної компетентності.

Список використаних джерел

1. Братищенко І.В. Управлінське консультування як інструмент організаційного розвитку навчального закладу [Електронний ресурс] / І.В. Братищенко. — Режим доступу : <http://lib2.znaimo.com.ua/docs/400/index-981895.html>. — Назва з екрану.
2. Державний стандарт консультування, затверджений Міністерством соціальної політики України 2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control_uk/publish/article?art_id=153555&cat_id=102036. — Назва з екрану.
3. Дуткевич Т.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність : навч.

- посіб. / Т.В. Дуткевич, О.В. Савицька. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 256 с.
4. Немов Р.С. Основы психологического консультирования / Р.С. Немов. — М. : Владос, 1999. — 528 с.
  5. Основы психологічного консультування (лекційний курс) : навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Практична психологія» / уклад. Б.А. Якимчук, І.П. Якимчук. — Умань : ПП Жовтий О.О., 2013. — 204 с.
  6. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та корекція. Модульно-рейтинговий курс : навч. посіб. / І.М. Цимбалюк. — К. : ТОВ «Видавничий дім «Професіонал»», 2009. — 544 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Bratyshhenko I.V. Upravlins'ke konsul'tuvannja jak instrument organizacijnogo rozvytku navchal'nogo zakladu [Elektronnyj resurs] / I.V. Bratyshhenko. — Rezhym dostupu : <http://lib2.znaimo.com.ua/docs/400/index-981895.html>. — Nazva z ekranu.
2. Derzhavnyj standart konsul'tuvannja, zatverdzenyj Ministerstvom social'noi' polityky Ukrainy 2013 roku [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=153555&cat_id=102036. — Nazva z ekranu.
3. Dutkevych T.V. Praktychna psihologija: Vstup u special'nist' : navch. posib. / T.V. Dutkevych, O.V. Savyc'ka. — K. : Centr uchbovoi' literatury, 2007. — 256 s.
4. Nemov R.S. Основы психологического консультирования / R.S. Nemov. — М. : Владос, 1999. — 528 с.
5. Основы психологического консультирования (лекционный курс) : навч.-метод. посіб. для студ. спец. «Практична психологія» / уклад. Б.А. Якимчук, І.П. Якимчук. — Умань : ПП Жовтий О.О., 2013. — 204 с.
6. Cymbaljuk I.M. Psychologichne konsul'tuvannja ta korekcija. Modul'no-rejtyngovyj kurs : navch. posib. / I.M. Cymbaljuk. — K. : TOV «Vydavnychyj dim «Profesional»», 2009. — 544 s.

Kulyk I. V. Social and psychological counseling as components of professional activity in the field of social work. The author of this article reveals theoretical principles of social and psychological counseling as component of professional activity in the field of social work. The counseling defines strategy, technology and method of professional help. The meaning of “counseling” in his opinion includes a special kind of relationship between the social worker and the client.

According to the State standard of counseling, social counseling services is a complex of measures taken during the working day of a person, who provides social services, aimed at creating of conditions for the development of social competence of persons / families, who are in difficult life circumstances,

assistance in overcoming their problems. This standard defines the types, methods and forms of counseling. Types of counseling: informative and motivational; focused on the task solution; by principle of “equal for equal”; psychological; crisis. Methods of counseling: individual; group; family. Forms of counseling: contact (face to face); distance (telephone, online).

The specialists-managers in expert advisory activity in the field of social work in their professional training should adopt the following types and methods of counseling: informative and motivational; focused on the task solution; individual; group.

The content of social counseling services according to the author includes the following main activities: provision of information on various issues; assistance in the analysis of life situations, identifying key issues; support in the planning of way out from difficult life situations and making decisions to solve basic problems; provision of recommendations on legal assistance.

The article characterizes structural stages of counseling according to the State counseling standard.

Highlights the reasons of fundamental connection between psychology and counseling.

Examines the difference of psychological counseling from its other types. Accentuates the principles of consultant behavior, the compliance with which not only provides the ethics of professional activity, but also is key to the success of the psychological impact.

Key words: counseling, social counseling, psychological counseling, State counseling standard, social counseling services, social work.

Отримано 06.05.2016 р.

УДК 364-62.08:316.362

Л. П. Мельник, Ю. В. Сербалюк
eudos@yandex.ua
serbaliuk@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЯМИ

Мельник Л. П., Сербалюк Ю. В. Соціально-психологічні аспекти роботи соціального педагога з сім'ями. Зазначені основні проблеми сім'ї щодо виконання своїх соціальних функцій в умовах

ринкової економіки: зростання витрат на освіту, виховання, оздоровлення дітей, підтримку їх життєзабезпечення на належному рівні, зменшення часу батьків на спілкування з дітьми, зниження культури сімейного життя, бездітність або відкладають народження дітей.

Окреслено основні напрямки соціальної політики держави щодо сім'ї, викладені у Концепції державної сімейної політики, Державній цільовій соціальній програмі підтримки сім'ї до 2016 року.

Відзначено важливість відносин між батьками та дітьми для благополуччя сім'ї, необхідність формування адекватного батьківського ставлення на різних етапах розвитку дитини. Зазначені стилі батьківсько-дитячих стосунків та оптимальна батьківська позиція для формуванню гармонійних взаємин у сім'ї між поколіннями.

Ефективність роботи соціального педагога з батьками з метою надання допомоги стосовно налагодження гармонійних взаємин батьків і дітей забезпечується застосуванням індивідуальної, групової та комбінованої форм роботи. Доцільно використовувати соціальним педагогом для впливу на батьківське ставлення до дітей психологічні механізми: підвищення самооцінки, научіння новим поведінковим стратегіям і прийомам поведінки, емоційна підтримка та розуміння з боку інших тощо. Найдоцільніше застосовувати у роботі з формування батьківського ставлення до дітей освітню, виховну, психологічну та посередницьку діяльність.

Розглянуто п'ять моделей допомоги сім'ї, які можуть використовувати соціальні педагоги у своїй роботі: педагогічна, соціальна, психологічна, діагностична, медична.

Для виявлення особливостей сімейного виховання та ставлення до дитини в рамках соціальної моделі використовуються затвердженні нормативні форми обліку соціальних послуг сім'ям. Акт оцінки потреб дитини та її сім'ї (комплексна оцінка) передбачає, серед інших параметрів, визначення батьківського потенціалу по забезпеченню здорових умов проживання дитини, створенню умов для її навчання та досягнень, його вплив на емоційний розвиток, на становлення сімейних та соціальних стосунків.

У рамках психологічної та діагностичної моделей запропоновано діагностичні методики на виявлення батьківського ставлення до дітей.

Ключові слова: сім'я, державна сімейна політика, батьківське ставлення, стиль батьківсько-дитячих стосунків, соціальний педагог, соціально-психологічні моделі допомоги сім'ї.

Мельник Л. П., Сербалюк Ю. В. Социально-психологические аспекты работы социального педагога с семьями. Указаны основные проблемы семьи по выполнению своих социальных функций в условиях

рыночной экономики: рост расходов на образование, воспитание, оздоровление детей, поддержку их жизнеобеспечения на должном уровне, уменьшение времени родителей на общение с детьми, снижение культуры семейной жизни, бездетность или откладывание рождения детей.

Определены основные направления социальной политики государства в отношении семьи, изложенные в Концепции государственной семейной политики, Государственной целевой социальной программе поддержки семьи до 2016 года.

Отмечена важность отношений между родителями и детьми для благополучия семьи, необходимость формирования адекватного родительского отношения на разных этапах развития ребенка. Указаны стили родительно-детских отношений и оптимальная родительская позиция для формирования гармоничных отношений в семье между поколениями.

Эффективность работы социального педагога с родителями с целью оказания помощи по налаживанию гармоничных отношений родителей и детей обеспечивается применением индивидуальной, групповой и комбинированной форм работы. Целесообразно использовать социальным педагогом для влияния на родительское отношение к детям психологические механизмы: повышение самооценки, научение новым поведенческим стратегиям и приемам поведения, эмоциональная поддержка и понимание со стороны других и тому подобное. Целесообразно применять в работе по формированию родительского отношения к детям образовательную, воспитательную, психологическую и посредническую деятельность.

Рассмотрены пять моделей помощи семье, которые могут использовать социальные педагоги в своей работе: педагогическая, социальная, психологическая, диагностическая, медицинская.

Для выявления особенностей семейного воспитания и отношения к ребенку в рамках социальной модели используются утвержденные нормативные формы учета социальных услуг семьям. Акт оценки потребностей ребенка и его семьи (комплексная оценка) предусматривает, среди прочих параметров, определение родительского потенциала по обеспечению здоровых условий проживания ребенка, созданию условий для его обучения и достижений, его влияния на эмоциональное развитие, становление семейных и социальных отношений.

В рамках психологической и диагностической моделей предложено диагностические методики на выявление родительского отношения к детям.

Ключевые слова: семья, государственная семейная политика, родительское отношение, стиль родительно-детских отношений, социальный педагог, социально-психологические модели помощи семье.

Сім'я залишається на сьогодні важливим чинником соціальної стабільності та інтегральним показником суспільного розвитку. За роки незалежності сім'я зіткнулась з цілим рядом проблем, які ускладнили виконання нею своїх головних функцій: репродуктивної, виховної, економічної, господарсько-побутової та інших.

Тому до проблем існування сім'ї як соціального інституту в сучасних умовах, збереження традиційних сімейних цінностей, привернута увага держави, науковців. У дослідження характеру взаємовідносин між батьками та дітьми, залежності формування особистості дитини від стилю виховання в родині, батьківського ставлення до дитини, способів родинного спілкування, проблеми розвитку особистості в сім'ї важливий внесок зробили видатні зарубіжні та вітчизняні психологи і педагоги Т. Алексеєнко, І. Бех, М. Боришевський, А. Варга, Т. Веретенко, Е. Ейдемільер, Г. Лактіонова, В. Постовий, В. Століна, С. Соловейчик, А. Співаковська та ін.

Сприяття виконанню батьками своїх виховних функцій покликані серед інших фахівців і соціальні педагоги. Їх завдання полягає в забезпеченні допомоги сім'ям у виконанні ними виховної та соціалізуючої функцій стосовно дітей. Окремі аспекти роботи соціального педагога з сім'ями досліджувались в Україні Т. Веретенко, І. Зверєвою, А. Капською, С. Коношенком, Н. Побірченко, В. Поліщук, Г. Попович, І. Трубавіною та іншими науковцями.

Завданням нашого дослідження є виявлення соціально-психологічних аспектів роботи соціального педагога з сім'єю на предмет формування адекватного батьківського ставлення до дітей.

Перехід до ринкових економічних відносин ускладнив існування сім'ї у нових реаліях. У першу чергу це пов'язано із зростанням витрат на освіту, виховання, оздоровлення дітей, підтримку їх життєзабезпечення на належному рівні. Така ситуація впливає на функціонування та розвиток сучасної сім'ї, впливає на її репродуктивність. Сім'я сьогодні змушена стримувати потреби особистості в материнстві і батьківстві. Дедалі більше сімей обирають бездітність або відкладають народження дітей, що ускладнює і без того непросту демографічну ситуацію.

Більшість сімей недостатньо реалізує свої виховні функції: сімейні труднощі, зменшення часу батьків на спілкування з дітьми обмежують можливість проводити разом дозвілля і відпочинок, призводять до розриву внутрішньо сімейних зв'язків. Внаслідок відсутності необхідної культури сімейного життя серед частини молоді, несформована відповідальність щодо виконання подружніх та батьківських відносин знижує престиж сім'ї, приводить до нестабільності сімейних стосунків, що негативно впливає на виховання і соціалізацію дітей у таких родинах.

Держава на законодавчому рівні намагається захистити сім'ю, забезпечити належні умови її існування. Відповідно до Конституції

України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Концепція державної сімейної політики, затверджена ще у 1999 р., визначає серед її завдань на першому місці формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї у житті суспільства, вихованні нового покоління, забезпеченні суспільної стабільності та прогресу.

Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 р., характеризувалась в основному соціальною спрямованістю – надання державної підтримки та матеріального забезпечення окремим категоріям сімей, але не враховувала основні аспекти функціонування та розвитку сім'ї. Не приділялось належної уваги підготовці молоді до сімейного життя та формування відповідального ставлення до батьківства. Соціальні служби лише надавали соціальні послуги та грошову допомогу сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, та сім'ям, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння в такі обставини, замість проведення роботи, спрямованої на запобігання їх виникненню. Тому прийнято нову Державну цільову програму підтримки сім'ї до 2016 р., метою якої є збереження традиційних сімейних цінностей, посилення мотивації до реєстрації шлюбів, свідомого народження і виховання дітей, а також підвищення соціального захисту сімей, які опинились у складних життєвих обставинах [7; 9].

Зважаючи на важливість виконання сім'єю цього документу виховної функції, зауважимо на такі важливі напрями державної сімейної політики, як розвиток системи соціально-консультаційної допомоги сім'ям та сприяння їм у вихованні дітей та їх всебічному розвитку. Це зумовлює актуальність вдосконалення технологій соціальної роботи з сім'ями фахівців соціономічного профілю.

Важливим чинником ефективного виховання у сім'ї є відносини між батьками та дітьми. Формування певного типу батьківського ставлення залежить від таких чинників, як: риси та якості особистості батьків; фізичні, психологічні та статеві особливості дитини; особливості подружніх взаємин; соціокультурні фактори; сімейні традиції; етіологічний фактор. Це дозволяє характеризувати батьківське ставлення як складне психологічне утворення, яке підпадає під вплив багатьох змінних, котрі необхідно враховувати в процесі складання програм роботи соціального педагога з батьками [1].

Батьківське ставлення можна розглядати як цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в поводженні з нею, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її вчинків. Стиль догляду за дитиною, особливості спілкування і взаємодії з нею визначають у подальшому особливості психіки і поведінки дитини. Особливо це стосується розвитку

емоційної сфери дитини. Особливий вплив тип батьківське ставлення має на формування рис характеру у критичні періоди (кризи новонародженості; одного, трьох років; 6-7 років; підліткового віку). Дослідники визначають, що недостатня увага, гіпоопіка нерідко викликають у дітей сенсорний голод, недорозвиненість вищих почуттів, інфантильність особистості. У той час, як гіперопіка з боку батьків призводять до невротичного та пригніченого стану, підозрілості, невпевненості та тривожності, психічної незрілості труднощів у спілкуванні з іншими дітьми [2].

Слід врахувати, що згідно системного підходу до типологізації батьківського ставлення в структурі останнього виокремлюють наступні складові: інтегральне емоційне ставлення (“прийняття”-“нехтування”), міжособистісна дистанція у спілкуванні з дитиною (“симбіоз”), сприймання дитини на когнітивному рівні (“інфантилізація”), а також форми та спрямованість контролю за поведінкою дитини (“авторитарна гіперсоціалізація”) [1].

У значної частини батьків існує проблема прийняття дитини такою, якою вона є, що вказує на порушення у даної категорії батьків емоційного компоненту ставлення. Хоча, батьківська любов має і гендерну специфіку. Материнська любов, як правило, безумовна. Мати приймає свою дитину такою, якою вона є. Любов батька завжди соціальна, завжди оціночна, він цінує дитини за її успішність, за досягнення [6].

Стиль батьківсько-дитячих стосунків виступає важливим компонентом результативності виховної діяльності батьків. М. Малкович умовно виділяє такі типи взаємовідносин у сім'ї: партнерський, дитиноцентричний, жорсткий, нейтрально-заперечуючий стиль.

Партнерський стиль (демократичний, авторитетний, кооперація), поєднують в собі високий рівень контролю та теплі стосунки між батьками й дитиною, а також прийняття дитини такою, яка вона є. Батьки приймають зростаючу автономію дітей. Вони відкриті до спілкування з дитиною, прислухаються до її думок та побажань в розумних межах. Позитивним є те, що дитина, яка росте в такій сім'ї, користується авторитетом серед однолітків у дитячому колективі, прагне у будь-яких видах діяльності займати лідерські позиції, буде впевненою в собі та матиме хороші успіхи в навчанні.

Дитиноцентричний стиль (гіперопіка, “кумир сім'ї”, симбіоз, “відносини для двох”, “дитина, що замінює чоловіка”, “гіперсоціалізуюче виховання”) – надмірна опіка, дріб'язковий контроль, пильне стеження за дитиною. Батьки, які так поведуться, в більшості випадків мають підвищений рівень тривожності та різні страхи, вони постійно мають відчуття, що з дитиною повинно щось трапитись. Хоча гіперопіка базується нібито на любові, такий тип спілкування має негативні наслідки – дитина росте несамостійною, нерішучою, боязкою, часто в дитячих

колективах таку дитину ігнорують, не помічають.

Жорсткий стиль (авторитарний, “жорстоке звернення до дитини”, “надмірна вимогливість”, “авторитарна гіперсоціалізація”, “сильна вольова мати”), в основі всіх цих варіантів лежить елемент підкорення. Цей стиль включає в себе високий рівень контролю та холодні стосунки. Батьки вимагають повного і беззаперечного виконання їхніх розпоряджень. Покарання, у тому числі і фізичне, є майже завжди обов’язковим за невиконання таких наказів. Такий стиль спілкування руйнує психіку дитини, сприяє формуванню агресивно налаштованої, апатичної, невпевненої особистості. Батьки, які використовують такий стиль взаємовідносин з дітьми, можливо, теж виховувались у таких умовах.

Нейтрально-заперечуючий стиль (індиферентний, ігноруючий, “неприйняття, емоційне відторгнення”, бездоглядність, “дитина тягар для матері”, “мати з розбитою долею”, “сім’я, яка змушена боротися за соціальне та економічне виживання”) поєднує в собі низький рівень контролю та холодні стосунки. В основі цього стилю лежить нехтування дитиною, відкидання її індивідуальних особливостей, відсутність зацікавленості її життям. Не виявляючи зусиль у вихованні власних дітей, такі батьки не встановлюють для них жодних обмежень. Дорослі відгороджуються від дітей власними проблемами, діти стають для них тягарем, що перешкоджає реалізовувати особисті життєві інтереси. Це негативно впливає на психіку дитини, оскільки вона не має відчуття впевненості, потрібності, захищеності в житті. Втрата тепла, емоційного контакту з найріднішими людьми, батьківської любові змушує дитину шукати все це в інших людях. В зворотному випадку дитина може схилитися до руйнівного типу поведінки [5].

Дослідники акцентують увагу на тому, що оптимальна батьківська позиція повинна відповідати трьом головним вимогам: адекватності, гнучкості (динамічності) та прогностичності. Адекватність – найбільш об’єктивна оцінка психічних і характерологічних особливостей дитини. На цій оцінці і вибудовується стиль виховання. Динамічність – здатність відповідно до мінливих ситуацій і умов життя змінювати методи і форми взаємодії з дитиною. Прогностичність передбачає спрямованість виховних зусиль на майбутнє, на ті вимоги і життєві ситуації, які очікуватимуть дитину у наступні періоди її життя.

Оптимальна батьківська позиція сприятиме формуванню гармонійних взаємин у сім’ї між поколіннями. До найбільш істотних характеристик таких взаємин дослідники відносять задоволення базових потреб дитини, зокрема, потреби у безпеці, прийнятті, визнанні індивідуальності дитини і потреби збереження свого „Я” як автономної реальності; достатній рівень рефлексії батьків, розуміння психолого-педагогічної природи індивідуальних особливостей дитини; свідомо

організація конструктивного стилю взаємодії з дитиною. На думку О. Косаревої гармонійні взаєминами батьків і дітей передбачають узгодження основних компонентів взаємин (довірче рівноправне ставлення, особистісно зорієнтований стиль спілкування, врахування індивідуальних потреб батьків і дітей). Дослідницею встановлено причини конфліктних ситуацій у батьківсько-дитячих взаєминах: неузгодженість вимог, очікувань та реальних оцінок дитячої поведінки, що виявляється в обмеженні свободи дій, протилежності інтересів; ефект неадекватності в структурі потребово-мотиваційної сфери особистості, що простежується в незадоволеності актуальних потреб і, перш за все, потреб у самоствердженні та самореалізації; особистісні проблеми дорослого, що спостерігається в невмінні організувати позитивну взаємодію зі своєю дитиною [4].

Ефективність роботи соціального педагога з батьками з метою надання допомоги стосовно налагодження гармонійних взаємин батьків і дітей забезпечується застосуванням індивідуальної, групової та комбінованої форм роботи. Вплив на батьківське ставлення можна здійснювати через такі психологічні механізми, як емоційне відреагування, розширення сфери проблеми, пошук сенсу подій, научіння новим поведінковим стратегіям і прийомам поведінки, емоційна підтримка та розуміння з боку інших, міжособистісне научіння, підвищення самооцінки, належність до групи, відчуття власної цінності [1].

Найдоцільніше застосовувати у роботі з формування батьківського ставлення до дітей освітню, виховну, психологічну та посередницьку діяльність.

Освітня діяльність має на меті підвищити психолого-педагогічну культуру батьків, створення або відновлення виховного потенціалу сім'ї, активне включення батьків у процес соціального виховання дитини. Використовуються як індивідуальні так і групові форми роботи. Батькам читаються лекції, проводяться бесіди, дискусії з питань сімейного виховання, аналізуються та обговорюються реальні труднощі сімейного виховання. Все це спрямоване на оволодіння навичками спілкування з дітьми тощо. Основними методами освітньої діяльності соціального педагога є формування умінь та навичок через вправи, рольові ігри, тренінги, лекції та бесіди [3].

Основний метод виховної діяльності соціального педагога – створення виховуючих ситуацій. Це сприяє формуванню у батьків готовності до виховання дітей, а також до організації нормального співіснування або співжиття [11].

Психологічна діяльність соціального педагога полягає у створенні сприятливого мікроклімату в сім'ї та допомозі сім'ї в період кризи. При цьому, залежно від ситуації, використовується комплекс педагогічних і

психологічних методів.

Посередницька діяльність передбачає використання найрізноманітніших організаційних методів які сприяють існуванню та розвитку сім'ї [3].

Існують різні моделі допомоги сім'ї, які може використати спеціаліст у роботі з сім'єю. Залежності від обраної моделі будуються програми профілактики, корекції стосунків між батьками і дітьми. Дослідники виділяють 5 домінуючих моделей допомоги сім'ї:

1. Педагогічна модель. Соціальний педагог разом з батьками аналізує ситуацію, яка викликає проблеми, накреслює програму заходів. В основі запланованих заходів мають бути універсальні з точки зору педагогіки і психології засоби виховання, а не індивідуальні особливості чи можливості батьків. Ця модель носить профілактичний характер. У ній особливо мають потребу проблемні, дисфункціональні сім'ї. Форми роботи у межах цієї моделі спрямовані на підвищення батьківської компетентності.

2. Соціальна модель. Вона доцільна, коли проблеми сімейних стосунках викликані зовнішніми чинниками. У цих випадках окрім аналізу життєвої ситуації і рекомендацій, є потреба у втручанні зовнішніх сил (соціальних служб).

Для виявлення особливостей сімейного виховання та ставлення до дитини в рамках соціальної моделі можна використовувати затвердженні нормативні форми обліку соціальних послуг сім'ям. Вони визначені у відповідному наказі Міністерства соціальної політики України від 9 липня 2014 р. Для здійснення соціального супроводу сімей і надання допомоги батькам у налагодження відносин з дітьми передбачається складання ряду документів. Так, акт оцінки потреб дитини та її сім'ї (початкова оцінка) передбачає визначення самопочуття дитини, її емоційного стану, особливостей сімейних та соціальних стосунків, потенціалу батьків щодо задоволення потреб дитини. Після оцінки потреб визначаються наступні дії соціального працівника. Це може бути як взяття сім'ї під соціальний супровід за карткою обліку роботи із сім'єю так і надання послуг без його оформлення.

Акт оцінки потреб дитини та її сім'ї (комплексна оцінка) передбачає, серед інших параметрів, визначення батьківського потенціалу по забезпеченню здорових умов проживання дитини, створенню умов для її, навчання та досягнень, щодо впливу на емоційний розвиток, на становлення сімейних та соціальних стосунків.

Нормативні форми обліку передбачають складання індивідуального плану соціального супроводу сім'ї, серед цілей якого визначені: формування навичок відповідального батьківства; сприяння налагодженню емоційних контактів батьків з дитиною; сприяння у допомозі батькам щодо підготовки дитини до самостійного життя;

сприяння в налагодженні позитивних стосунків сім'ї з членами громади [8].

3. Психологічна (психотерапевтична) модель. Застосовується, коли причини труднощів знаходяться у сфері міжособистісних стосунків як між батьками і дітьми, так і між батьками з різних питань сімейного життя. Модель передбачає аналіз сімейної ситуації, психодіагностику особистості, діагностику сім'ї. Практична допомога полягає у подоланні бар'єрів спілкування та виявлення причин його порушення.

4. Діагностична модель. Практикується, коли є підстави вважати недостатній рівень у батьків спеціальних знань про дитину або свою сім'ю. Передбачені різноманітні діагностичні методики щодо сім'ї та дітей. Діагностичний висновок може виступати основою для прийняття організаційного рішення.

5. Медична модель. Використовується, коли в основі сімейних труднощів лежать хвороби. Завдання психотерапії – діагноз, лікування хворих і адаптація здорових членів сім'ї до хворих [12].

Залежно від обставин та характеру причин обирається певна модель роботи для вирішення проблемних стосунків у сім'ї, налагодження продуктивних відносин між батьками та дітьми.

В рамках психологічної та діагностичної моделей можуть використовуватись методи діагностики батьківського ставлення: бесіди, інтерв'ю, проєктивні методики, опитувальники, цілеспрямоване або включене спостереження реальної поведінки і взаємостосунків.

Визначити стиль спілкування у родині між батьками і дітьми можна за допомогою тестової методики “Тест на виявлення батьківського стилю спілкування з дитиною” за О. Мерзляковою. Для визначення особливостей батьківської позиції матері або батька по відношенню до конкретної дитини доцільно використати методику “Тест-опитувальник ставлення батьків” (А. Варга, В. Столін).

З метою виявлення у батьків знань щодо особливостей юнацького віку можна використати тестову методику “Чи знаєте Ви юнацьку психологію?”, розроблену Є. Роговим.

Методика “Аналіз сімейного виховання” (АСВ) Е. Ейдеміллера спрямована на аналіз сімейного виховання та причин його неефективності. Методику доцільно використовувати для діагностики стосунків у сім'ях, де виховуються підлітки, в яких спеціаліст припускає наявність неврозу чи неврозоподібного стану, психопатію чи акцентуацію характеру.

На базі методики АСВ І. Фурманом та А. Аладьїним розроблений опитувальник для підлітків. Методика призначена для вивчення уявлень дитини про стиль сімейного виховання. Використання цієї методики дозволяє виявити наявність проблем в уявленні членів сім'ї. Крім того, знайомство батьків з результатами відповідей їх дітей часто посилює їх

мотивацію до змін у сімейних відносинах, посилює бажання зрозуміти дитину.

Методика “Аналіз сімейної тривоги” Е. Ейдемільера та В. Юстіцкіса дає можливість вивити стан тривоги у одного або декількох членів сім’ї, що проявляються у сумнівах, страхах, переживаннях, що стосується всіх членів сім’ї – здоров’я, сімейних конфліктів тощо.

Опитувальник “Виявлення батьківських установок і реакцій” (РАКУ) Е. Шефера спрямований на аналіз сімейного виховання та причин його неефективності.

Методика “Ціннісні орієнтації” М. Рокича дає можливість виявити ціннісні орієнтації батьків, змістовну сторону орієнтації особистості, що визначає їх відношення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, до дітей, ядро мотивації життєвої активності.

Методика експрес-діагностики рівня психоемоційної напруги (ПЕН) і її чинників (О. Копіна, О. Суслова, Є. Заїкін). Дозволяє вивчати рівень психоемоційної напруги людини, виявляє особливості усвідомлення кожним із батьків того, що відбувається в їх житті, як вони оцінюють ступінь задоволеності власних потреб. За означеною методикою вивчається емоційний стан батьків.

Методика “Рольові очікування і домагання у шлюбі (РОД)” Р. Волкової і Г. Трапезникової визначає уявлення подружжя про значущість особистісної згуртованості чоловіка і дружини, батьківських обов’язків, господарсько-побутової сфери, моральної й емоційної підтримки, про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при виконанні сімейних функцій.

На основі отриманих діагностичних даних або запитів, соціальний педагог вибудовує свою роботу. Об’єктом його впливу можуть бути дитина в родині, дорослі члени сім’ї і сама сім’я в цілому, як колектив.

Таким чином, поєднання різних моделей соціальної роботи з сім’ями сприятиме налагодженню оптимальних взаємовідносин батьків та дітей, наслідком чого має стати продуктивне виховання та ефективна соціалізація дитини в родині.

На основі викладеного можна зробити висновки:

1. Сім’я в умовах ринкової економіки потребує соціальної підтримки з боку держави і соціальних працівників для повноцінного виконання своїх функцій. Держава через цільові програми реалізовує своє бачення стратегії сімейної політики. Соціальні педагоги є важливим елементом забезпечення виконання цих програм.

2. Вирішення проблеми налагодження відносин у сім’ї між поколіннями залежить від формування відповідального батьківства, від побудови оптимальних стосунків на рівні батьки-діти на різних вікових етапах дитячого розвитку.

3. Соціальні педагоги керуються у своїй роботі нормативними

документами щодо обстеження сім'ї та використовують різні моделі соціальної роботи з сім'ями. Для формування відповідального батьківства ефективними будуть соціальна, психологічна та діагностична моделі.

Список використаних джерел

1. Акименко Ю. Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Ю. Ф. Акименко. – К., 2003. – 23 с.
2. Гуляр О. О. Вплив батьківського ставлення на емоційну сферу дитини молодшого шкільного віку. [Електронний ресурс] / О. О. Гуляр. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-ped-nauk-gulyar-oo-vpliv-batkivskogo-stavlennya-na-emotsiynu-sferu-ditini-molodshogo-shkilnogo-viku/> – Назва з екрану.
3. Коношенко С. В. Загальні засади роботи соціального педагога з сім'єю [Електронний ресурс] / С. В. Коношенко // Науковий вісник Донбасу. – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_3. – Назва з екрану.
4. Косарева О. І. Особливості міжособистісних конфліктів дітей дошкільного віку з батьками // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. Кн.1. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 241-245.
5. Малкович М. М. Стилі сімейного виховання та їх роль у формуванні гендерних уявлень дітей дошкільного віку / М. М. Малкович // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ “Проблеми загальної та педагогічної психології”. – К., 2010. – Т. XII. – Ч. 4. – С. 272–280.
6. Проскурняк О. П. Психологічна структура феномену “Батьківська любов” / О. П. Проскурняк // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Сер.: Психологія і педагогіка. – 2011. – Вип. 17. – С. 303-312.
7. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 341 // Урядовий кур'єр. – 2013. – 29 трав. – С. 12-13.
8. Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1076-14>. – Назва з екрану.
9. Про схвалення Концепції Державної цільової програми підтримки сім'ї до 2016 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2012 р. № 325-р // Урядовий кур'єр. – 2012. – 13 липня. – С.13.

10. Спиваковская А. С. Психотерапия: игра, детство, семья / А. С. Спиваковская. – М. : ООО Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – Т. 2. – 464 с.
11. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика : [монографія] / І. М. Трубавіна. – Харків : “Нове слово”, 2007. – 395 с.
12. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. / З. М. Шевців. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 246 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Акуменко Ю. Ф. Psychologichna korekcija stavlennja bat'kiv do ditej molodshogo shkil'nogo viku : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psychol. nauk : spec. 19.00.07 “Pedagogichna ta vikova psychologija” / Ю. Ф. Акуменко. – К., 2003. – 23 s.
2. Guljar O. O. Vplyv bat'kivs'kogo stavlennja na emocijnu sferu dytyny molodshogo shkil'nogo viku. [Elektronnyj resurs] / O. O. Guljar. – Rezhym dostupu: <http://intkonf.org/kand-ped-nauk-gulyar-oo-vpliv-batkivskogo-stavlennja-na-emotsiynu-sferu-ditini-molodshogo-shkilnogo-viku/>. – Nazva z ekranu.
3. Konoshenko S. V. Zagal'ni zasady roboty social'nogo pedagoga z sim'jeju [Elektronnyj resurs] / S. V. Konoshenko // Naukovyj visnyk Donbasu. – 2012. – № 4. – Rezhym dostupu :http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_3. – Nazva z ekranu.
4. Kosarjeva O. I. Osoblyvosti mizhosobystisnyh konfliktiv ditej doshkil'nogo viku z bat'kamy // Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchnivs'koi' molodi: Zbirnyk naukovykh prac'. Kn.1. – Kyi'v-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 2004. – S. 241-245.
5. Malkovych M. M. Styli simejnogo vyhovannja ta i'h rol' u formuvanni g'endernykh ujavlen' ditej doshkil'nogo viku / M. M. Malkovych // Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psychologii' im. G. S. Kostjuka NAPNU “Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psychologii'”. – K., 2010. – T. III. – Ch. 4. – S. 272–280.
6. Proskurnjak O. P. Psychologichna struktura fenomenu “Bat'kivs'ka ljubov” / O. P. Proskurnjak // Naukovi zapysky Nacional'nogo universytetu “Ostroz'ka akademija”. Ser. : Psychologija i pedagogika. – 2011. – Vyp. 17. – S. 303-312.
7. Pro zatverdzhennja Derzhavnoi' cil'ovoi' social'noi' programy pidtrymky sim'i' do 2016 roku : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 15 trav. 2013 r. № 341 // Urjadovyj kur'jer. – 2013. – 29 trav. – S. 12-13.
8. Pro zatverdzhennja form obliku social'nykh poslug sim'jam (osobam), jaki perebuvajut' u skladnykh zhyttjevykh obstavynah [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1076-14>. – Nazva z ekranu.

9. Pro shvalennja Koncepcii' Derzhavnoi' cil'ovoi' programy pidtrymky sim'i' do 2016 roku : Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 trav. 2012 r. № 325-r // Urjadovyj kur'jer. – 2012. – 13 lypnja. – S.13.
10. Spyvakovskaja A. S. Psyhoterapyja: ygra, detstvo, sem'ja / A. S. Spyvakovskaja. – M. : OOO Aprel' Press, ZAO Yzd-vo ЭКСМО-Press, 2000. – Т. 2. – 464 s.
11. Trubavina I. M. Social'no-pedagogichna robota z sim'jeju v Ukraini: teorija ta metodyka : [monografija] / I. M. Trubavina. – Harkiv : “Nove slovo”, 2007. – 395 s.
12. Shevciv Z. M. Osnovy social'no-pedagogichnoi' dijal'nosti : navch. posib. / Z. M. Shevciv. – K. : Centr uchb. l-ry, 2012. – 246 s.

Melnik L. P., Serbalyuk U. V. Socio-psychological aspects of social pedagogue with families. Basic problems of fulfilling their social functions by families in conditions of market economy are indicated: the growth of spending on education, health of children, support their life at the appropriate level, reducing the time of communication of parents with children, reducing culture of family life, childlessness or delaying children birth.

The basic directions of social policy for the family are described, which are mentioned in the Concept of state family policy, state social program of family support by 2016.

The importance of the relationship between parents and children for the welfare of the family, the necessity to create adequate parental attitudes at different stages of development are highlighted. These style of parent-child relationships and parental optimal position for the formation of a harmonious family relationships between generations are indicated.

It is observed that effectiveness of the social teacher work with parents in assistance for establishing harmonious relationships of parents and children is provided by the use of individual, group and combined forms of work. It is advisable to use by social educator psychological mechanisms to influence parental attitudes to children: increasing self-esteem, learning new behavioral strategies and techniques of behavior, emotional support and understanding from others and so on. The most appropriate is formationion of the parental attitude to children are education, psychological and mediation activities.

We examined five models of family's support which can be used by social educators in their work: pedagogical, social, psychological, diagnostic, medical.

To identify the characteristics of family upbringing and relationship to the child within social model we used the approved regulatory accounting forms of social services for families. The academy figures of needs assessment of the child and her family (comprehensive assessment) provides, among other parameters, determination of parental capacity to ensure normal living conditions of the child, the conditions for his/her learning and achievements, its

impact on emotional development, the formation of family and social relationships.

Within the psychological and diagnostic models thr diagnostic methods to identify the parental attitude to children is proposed.

Key words: family, state family policy, parental attitude, style, model of parent-child relations, social pedagogy, social and psychological models of family support.

Отримано 05.05.2016

УДК 37.013.42:37.035-056.262

Я. С. Мудрий
wise.slava@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ У СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Мудрий Я. С. Інтеграція дітей з вадами зору у соціальне середовище загальноосвітньої школи. У статті розглянуто сутність таких понять як інтеграція, інклюзивна освіта, мейнстрімінг. Висвітлені переваги та недоліки як інтегрованого навчання, так і навчання у спеціальній школі дітей з вадами зору. Визначено основні умови, за яких процес інтеграції дитини з обмеженими можливостями у загальноосвітнє середовище може вважатися повноцінним. Розкрито, на яких засадах організовується навчально-виховний процес у класах із інклюзивним навчанням у загальноосвітніх навчальних закладах. Описані напрями, у яких необхідно працювати педагогічному колективу, фахівцям для полегшення інтеграції дітей з порушеннями зору у масову школу. Подано рекомендації щодо залучення сліпого або слабозорого учня до роботи у класі, врахування його особливостей при залученні до різних видів робіт на різних уроках, організації фронтальної роботи в класі. Визначені причини, з яких виникають труднощі у контакті між інвалідами по зору і зрячими дітьми у школі. Розкрито роль сім'ї у домашньому навчанні, участі в житті шкільної громади, підтримці навчальних та особистісних успіхів дитини.

Ключові слова: інтеграція, інклюзивна освіта, соціалізація, сліпі, слабозорі, соціальне середовище, загальноосвітня школа.

Мудрый Я. С. Интеграция детей с недостатками зрения в социальную среду общеобразовательной школы. В статье рассмотрена сущность таких понятий как интеграция, инклюзивное образование,

мейнстриминг. Отображены преимущества и недостатки, как интегрированного обучения, так и обучения в специальной школе детей с недостатками зрения. Определены основные условия, при которых процесс интеграции ребенка с ограниченными возможностями в общеобразовательную среду может считаться полноценным. Раскрыто, на каких принципах организуется учебно-воспитательный процесс в классах с инклюзивным обучением в общеобразовательных учебных заведениях. Описанные направления, в которых необходимо работать педагогическому коллективу, специалистам для облегчения интеграции детей с нарушениями зрения в массовую школу. Даны рекомендации по привлечению слепых или слабовидящих учеников к работе в классе, учета его особенностей при привлечении к различным видам работ на различных уроках, организации фронтальной работы в классе. Определены причины, по которым возникают трудности в контакте между инвалидами по зрению и зрячими детьми в школе. Раскрыта роль семьи в домашнем обучении, её участие в жизни школьной общины, поддержке учебных и личностных успехов ребенка.

Ключевые слова: интеграция, инклюзивное образование, социализация, слепые, слабовидящие, социальная среда, общеобразовательная школа.

Постановка проблеми. Рівень цивілізованості суспільства багато в чому визначається ставленням цього суспільства до маргінальної групи населення, зокрема до дітей з обмеженими функціональними можливостями, їхніх сімей тощо. Проблема втрати зору є актуальною у всіх країнах. Всього у світі нараховується близько 37 млн. сліпих людей і 124 млн. осіб з недостатнім зором. Згідно зі світовою статистикою, кількість таких людей складає 7–10% від населення країни. На кожні 10 тисяч дітей – один сліпий, а дитяча сліпота займає третє місце у загальній структурі інвалідності.

70–80% інформації про оточуючий світ ми отримуємо через зір. Незрячі позбавлені такої можливості. За визначенням ВООЗ, сліпота вважається найтяжчою формою інвалідності, тож незрячим людям дуже важко інтегруватися в сучасне суспільство, самореалізуватися в ньому. Незрячий виживає лише тоді, коли опиняється серед зрячих людей.

У сучасному світі інтеграція дітей із вадами зору в масові освітні заклади – це глобальний суспільний процес, який стосується всіх високорозвинених країн. Його основою є готовність суспільства і держави переосмислити систему ставлення до інвалідів та осіб із вадами зору з метою реалізації їх прав на надання рівних з іншими можливостей у різних галузях життя, включаючи освіту.

Аналіз останніх досліджень. Проблема інтеграції в соціум осіб із

вадами зору має комплексний, мультидисциплінарний характер і є загальним предметним полем різних наук: соціології, дефектології, медицини, загальної, спеціальної і соціальної психології, соціальної і корекційної педагогіки, соціальної роботи, знайшли відображення у роботах О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Колупаєвої, І. Мамайчук, І. Моргуліс, Є. Синьова В. Феоктистової, Л. Шипіциної тощо.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні специфіки інтеграції в соціум загальноосвітньої школи дітей з вадами зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній світовій освітній політиці, як підтверджує аналіз науково-педагогічних джерел і міжнародні нормативно-правові документи, визначаються кілька підходів до надання освіти дітям з обмеженими можливостями здоров'я. Основні з них: мейнстримінг, інтеграція, інклюзія.

Мейнстримінг (mainstreaming (англ.) – загальний потік) передбачає розширення соціальних контактів між дітьми з обмеженими можливостями здоров'я та їхніми однолітками. Здебільшого – це позаурочна форма спілкування: участь у спільних масових заходах, літніх таборах, клубах за інтересами тощо.

Інтеграція (integration (англ.) – цілий) у спеціальній педагогіці є загальнозживаним терміном і розглядається або стосовно локальної проблеми (інтеграція дітей з вадами розвитку у систему сучасних суспільних відносин), або інтерпретується в узагальненому вигляді (як один із важливих напрямів підготовки осіб з обмеженими можливостями до самостійного життя тощо).

Інклюзивне навчання (інклюзія – inclusion (англ.) – включення), передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [3, с. 130–131].

Ми поділяємо думку білоруських вчених А. Конопльової та Т. Лещинської, що інклюзія, на відміну від інтеграції, характеризує більш глибокі процеси, що відбуваються у суспільстві [4, с. 230–231].

Варто зауважити, що до сьогодні основними освітніми закладами для дітей шкільного віку з вадами зору були спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, навчально-реабілітаційні центри та спеціальні класи при цих закладах. Особлива увага у роботі зі школярами зверталась на прикладну творчість та художню самодіяльність як важливу складову навчально-виховної роботи. Незначне місце приділялось проблемам

професійної орієнтації та самовизначенню цієї категорії дітей. Відповідно, як показали останні дослідження провідних вчених, соціалізація незрячих дітей відбувалася зі значними труднощами (виховання дитини поза сім'єю, інфантильність та емоційна замкнутість учнів, незнання соціальних норм і правил, відсутність навичок самостійної життєдіяльності).

Як інтегроване навчання, так і навчання в спеціальній школі має свої переваги і недоліки. Плюси інтегрованого навчання: воно позитивно впливає на загальний розвиток дітей, їх адаптацію до суспільства, діти не відірвані від реального життя, вчать недалеко від будинку і проживають у сім'ї. Спільне навчання, таким чином, є природнішим. З іншого боку, середовище в масовій школі не дуже пристосоване до потреб дітей з порушеннями зору. Такі діти можуть страждати від самотності в звичайній школі, бо їх проблеми недостатньо зрозумілі педагогам і іншим дітям.

Плюси спеціальної школи: кращі умови для спостереження, лікування і профілактики порушень зору, а також для навчання. Спеціальне устаткування, методики навчання і середовище в спецшколі пристосовані до потреб дітей з порушеннями зору. Великим мінусом навчання в спецшколах є слабкі зв'язки з сім'єю. Оскільки таких шкіл небагато і вони часто знаходяться далеко від місця мешкання сім'ї, діти і живуть в цих школах-інтернатах, а з рідними бачаться на вихідних або ще рідше [2, с. 79].

Важливість освітніх інтеграційних процесів підкреслював Л.Виготський. Він вказував на необхідність створення такої системи навчання, яка б органічно пов'язувала спеціальне навчання з навчанням дітей з нормальним розвитком. Вчений наголошував: «При всіх перевагах наша спеціальна школа відрізняється тим основним недоліком, що замикає свого вихованця... у вузьке коло шкільного колективу, створює відрізаний і замкнутий світ, де все прилаштовано і пристосовано до дефекту життя. Наша спеціальна школа натомість, щоб виводити дитину із ізольованого світу, як правило, розвиває в ній навички, які призводять до ще більшої ізольованості й посилюють її сегрегацію. Через ці недоліки не лише паралізується загальне виховання дитини, а й спеціальна виучка зводиться майже нанівець» [1].

Українська дослідниця А. Колупаєва вважає, що інклюзія дозволяє всім дітям з різними потребами не тільки отримати гідну освіту, а й активно брати участь у навчальному процесі, відчувати себе повноцінними членами шкільного колективу, а згодом стати затребуваними громадянами своєї країни, що мають однакові для всіх права і обов'язки [3, с. 82].

Сьогодні педагогічна громадськість чи не найбільше обговорює проблему інтеграції дітей з особливими потребами в єдину освітню систему загальноосвітньої школи.

Процес інтеграції може вважатися повноцінним, якщо забезпечує три умови:

- навчання кожної дитини відповідно до її особливих освітніх потреб і потенціального розвитку;

- можливість дитини відвідувати навчальний заклад, живучи в сім'ї, а батькам – виховувати власну дитину;

- розширення кола спілкування дитини з особливостями психофізичного розвитку та підвищення якості її соціальної адаптації.

Реалізація цих умов потребує зламу стереотипів та оволодіння новими формами роботи всіма учасниками педагогічного процесу.

Інклюзивне навчання базується на основі психолого-педагогічного вивчення потенціалу та особливостей розвитку дитини з вадами зору, прогнозування можливих труднощів у процесі навчання та шляхів їх подолання, соціально-педагогічної взаємодії колективу навчального закладу.

Навчально-виховний процес у класах із інклюзивним навчанням у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється відповідно до робочого навчального плану школи, складеного на основі «Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів», затверджених Міністерством освіти і науки України, з урахуванням потреб учня з вадами зору та особливостей його психофізичного розвитку.

Навчання дітей у класах із інклюзивним навчанням здійснюється за навчальними планами, програмами, підручниками, посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки України для загальноосвітніх навчальних закладів. На основі робочого навчального плану школи, для дітей із вадами зору, розробляється індивідуальний навчальний план із урахуванням рекомендацій ПМПК.

Для впровадження інклюзії у шкільну практику вчителі мають змінюватися. Вони мають прийняти й усвідомити нову освітню парадигму, нові способи організації навчально-виховного процесу, розробки навчально-методичного забезпечення, опанувати сучасні методики диференційованого й особистісно-орієнтованого викладання (залежно від індивідуальних потреб учня). Вчителі мають спілкуватися один з одним, працювати в команді з іншими педагогами та фахівцями, батьками, учнями, представниками громади, щоб визначити, які зміни необхідні для впровадження інклюзивної практики безпосередньо в їхньому навчальному закладі.

Умови, які мають бути створені в масових школах, визначаються особливостями розвитку дітей з порушенням зору і їхніми можливостями

використовувати порушений зоровий аналізатор у процесі навчання. Сліпі і слабозорі діти дуже відрізняються між собою за станом зору, працездатністю, стомлюваністю і темпом засвоєння матеріалу. Значною мірою це обумовлено характером ураження зору, причиною дефекту й індивідуальними особливостями дітей.

Направляючи дитину до навчально-виховного закладу батькам важливо з'ясувати, як проводитиметься її навчання та виховання: на основі дотикового сприйняття чи порушеного зору. Офтальмологічні і психологічні дані повинні давати відповідь на це запитання.

Діти, котрі мають нульову гостроту зору, або тотально сліпі, безумовно будуть використовувати в одержанні навчальної інформації дотик і слух. Однак, є діти сліпі із залишковим зором (з гостротою зору до світловідчуття до 0,04) які також основну навчальну інформацію одержуватимуть через дотик і слух, оскільки за наявності такого тяжкого ураження використання зору протягом тривалого часу негативно впливає на їх подальший розвиток. Однак у процесі навчання і виховання він не ігнорується, бо дає дітям додаткову інформацію про довкілля, яка сприяє ефективнішій реабілітації.

Слабозорі діти з гостротою зору від 0,05 до 0,2 можуть працювати з допомогою зору. Проте у процесі навчання безперервне зорове навантаження не має перевищувати 15–20 хвилин. Нині у масових школах навчаються лише ті сліпі і слабозорі діти, які добре справляються з програмою спеціальної школи і достатньо соціально адаптовані.

Досвід інтеграції дітей з порушеннями зору у масову школу виявляє кілька напрямів, за якими необхідно працювати.

1. Створення психологічного настрою сліпого учня (зі зниженим зором) на подолання труднощів.
2. Колектив учнів слід ознайомити з особливостями однокласника з порушеннями зору.
3. Необхідно створити доброзичливу атмосферу і сформувані гарне ставлення до такого учня.

Одне з важливих завдань соціального педагога, психолога, вчителя – залучення сліпого або слабозорого учня до роботи класу. При цьому варто пам'ятати, що темп письма і читання сліпого і слабозорого нижчий. Він не зможе встигати за класом. З огляду на це поряд із приладом Брайля використовуються диктофони, на які записуються фрагменти уроку. Мовлення вчителя має бути виразним і чітким, необхідно проговорювати все, що він робить, пише, малює або коли проводить досліди.

Сліпому і слабозорому учневі на уроках математики, де передбачаються великі за обсягом письмові роботи, необхідно використовувати, з одного боку, компенсаторні механізми пам'яті (усний рахунок), з іншого – приклад прямого читання, що, безумовно, сприятиме підтримці темпу уроку на рівні масової школи. Також необхідно

пам'ятати про обмеження часу зорової роботи. Учитель має навчити сліпого чи слабозорого аналізувати літературні твори на слух, виділяючи лише опорні слова і речення.

Особливу увагу варто звернути на фронтальну роботу в класі. Щоб діти з порушеннями зору могли взяти участь у фронтальній роботі, необхідні індивідуальні картки, тексти, карти та інше унаочнення.

Словникову роботу варто проводити на кожному занятті, а не лише на уроках рідної мови, оскільки багатьом сліпим і слабозорим притаманний вербалізм (більшою мірою, ніж учням масової школи). Вербалізм у дітей з порушеннями зору пояснюється збідненим досвідом і відсутністю за словом конкретних уявлень, оскільки вони знайомі з багатьма об'єктами зовнішнього світу лише словесно. Наприклад, вони не уявляють, як падає сніг, струмок біжить серед каміння тощо.

Безумовно, наявність на уроці спеціальних дидактичних посібників, розрахованих на дотикове або на зорово-дотикове сприйняття сліпого і слабозорого, надзвичайно важлива. Однак, враховуючи те, що багато об'єктів, яких діти ніколи не тримали в руках і бачили розмито, їм незрозумілі. Необхідно проводити індивідуальну роботу з реальними об'єктами, направляючи руки і погляд на об'єкт, який досліджується, або ж виділити досліджуване фломастером або якимось іншим чином.

Значні труднощі можуть бути пов'язані з орієнтацією в класі, школі. Під час перерв і після занять діти з порушеннями зору повинні мати змогу познайомитися ближче з однокласниками, можливо, навіть обмацати їх. Варто вчити впізнавати своїх товаришів по голосу або ході. Діти часом бувають жорстокі і можуть дражнити і знущатися зі сліпої або слабозорої дитини. Соціальному педагогові варто провести бесіди, показати багато позитивних сторін незрячих учнів, наприклад, швидкий рахунок, знання великої кількості віршів, оповідань, уміння співати, бути винахідливими, спритними під час вікторин, для того, щоб викликати повагу до них з боку зрячих учнів. Однак не можна замовчувати і їхні недоліки, навіть ті, що пов'язані з поганим зором. Наприклад, невміння знайти свій підручник, сторінку у підручнику, погане виконання фізичних вправ – це стимулюватиме дітей до подолання труднощів.

Контроль за роботою сліпих і слабозорих учнів, об'єктивність оцінки також мають стати нормою роботи, що дасть дітям змогу почуватися на рівних зі зрячими дітьми.

Для сліпої і слабозорої дитини дотикове знайомство з новим об'єктом також має бути особливим: їй потрібно допомогти виділити, вичленувати і відокремити головне від другорядного.

Складніше зі спілкуванням. Все залежить від того, екстраверт (товариська, котра легко вступає в контакт людина) або інтроверт (замкнута, нетовариська людина) ця дитина. Нажаль, багато сліпих і

слабозорих не вміють спілкуватися, вони не слухають співрозмовника, а відтак і діалогу в спілкуванні не виходить.

Людина, яка говорить, хоче показати, що вона багато що знає, але така поведінка не викликає відповідного емоційного відгуку у слухача. Це може бути пов'язано і з недостатнім досвідом спілкування: має намір спілкуватися, але не знає як це здійснити, і тому виступає з монологом. У таких випадках необхідна делікатна допомога шкільного соціального педагога, психолога, який організовує дискусії, диспути, зустрічі, бесіди.

Причини, з яких виникають труднощі у контакті між інвалідами по зору і зрячими дітьми, наступні:

- недостатній навик орієнтування у великому просторі у дитини з вадами зору ;
- неадекватне ставлення зрячих дітей до зорового дефекту;
- неадекватне ставлення особи з вадами зору до свого дефекту, низький рівень самооцінки і вимог до себе;
- об'єктивні труднощі у налагодженні комунікативних зв'язків між сліпими і зрячими [2, с. 134].

Важлива роль у процесі соціального інтегрування дитини з вадами зору відводиться сім'ї, яка в ідеалі виступає одним із основних факторів її «входження» в систему суспільних відносин. Особливості сім'ї, її активності у процесі розвитку й освіти дитини визначає її психофізичний і соціокультурний статус в майбутньому, рівень реабілітаційного та соціально-інтеграційного потенціалу, ступінь готовності до інтеграції в загальноосвітнє середовище.

Батьки можуть по-різному брати участь у житті шкільної громади – від залучення до шкільних засідань до волонтерської діяльності у школі. Рішення про форму співпраці необхідно обирати залежно від здібностей, інтересів, потреб сім'ї, виду робіт та ін. Участь батьків у шкільних нарадах або робота в шкільних комітетах може дати інформацію про навчальну діяльність, допомогти налагодити стосунки з іншими батьками та персоналом школи, а також сприяти спільній роботі для забезпечення якісної освіти всіх дітей. На шкільних нарадах виробляються спільні пропозиції керівництву щодо освітніх питань: політики, пріоритетів програм, бюджету, особливих потреб, шкільного клімату та планування заходів. Особливо важливо залучати батьків дитини з вадами зору до складання індивідуальних планів.

Основна роль у домашньому навчанні належить батькам. Існує чимало способів допомоги дитині, яка навчається в інклюзивному середовищі: обговорення шкільних подій, допомога у виробленні та тренуванні нових навичок, обговорення навчальних дисциплін та шкільних досягнень.

При цьому, батьки дають зрозуміти дитині, що їм важливо чути про її навчальні здобутки, радощі й труднощі. Батьки повинні запитувати свою дитину про друзів, що вона робить на перервах, про успіхи під час виконання спеціальних завдань, тощо. Необхідно цікавитися також планами на завтра та майбутніми подіями.

Коли батьки говорять з дитиною про здобутий навчальний досвід, то визнають її старання, витрачені зусилля, досягнення. Це дасть їм змогу визначити поточні потреби й розпочати створювати стратегії, щоб допомогти своїй дитині саме у цих сферах. Стратегії залежатимуть від її здібностей та потреб.

Батькам варто демонструвати дитині, що її досягнення в навчанні важливі для них. Якщо вона зробила щось своїми руками, варто розмістити цю річ на видному місці. Так, малюнок можна вставити в красиву рамку й повісити на стіну, а виготовлену поштову листівку – вкласти у конверт і надіслати бабусі та дідусеві.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Прагнення незрячих до розширення своєї участі в житті школи та їх успішна інтеграція через подолання наслідків порушень знаходяться в прямій залежності від активної життєвої позиції самої дитини з вадами зору та від об'єктивних умов, що створені для їх самовизначення і самореалізації.

Важливою умовою ефективності освітнього інтегрування є педагогічна робота, спрямована на формування у здорових учнів адекватних уявлень про однолітків з порушеннями психофізичного розвитку, яка скерована на нівелювання наслідків пізнавальної, соціальної і емоційної депривації.

Особливе місце у процесі соціальної інтеграції дитини з порушеннями психофізичного розвитку відводиться сім'ї, яка в ідеалі виступає одним із основних факторів її залучення в систему суспільних відносин. Особливості сім'ї, її активності у процесі розвитку і освіти дитини визначає її психофізичний і соціокультурний статус в майбутньому, рівень реабілітаційного і соціально-інтеграційного потенціалу, ступінь готовності до інтеграції в загальноосвітньому навчальному закладі.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Принципы воспитания физически дефективных детей // Собр. соч. в 6 т. Т.5. Основы Дефектологии / Под ред. Т. А. Власовой. – М.,1983.
2. Интегрированное обучение детей с ограниченными возможностями в обществе здоровых детей / Ф. Л. Ратнер, А. Ю. Юсупова, Москва, Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006.
3. Колупаева А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи:

- Монографія / А. А. Колупаєва. – К.: «Самміт–Книга», 2009. – 272 с.
4. Коноплева А. Н., Т. Л. Лещинская Коммуникативная стратегия интегрированного обучения // Трансформация образовательных систем: оценка, проблемы, перспективы: Тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф. 29–30 окт. 1996 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Нац. Ин-т образования. – Минск, 1996.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Vygotskij L. S. Principy vospitanija fizicheski defektivnyh detej // Sobr. soch. v 6 t. T.5. Osnovy Defektologii / Pod red. T. A. Vlasovoj. M., 1983.
2. Integrirovannoe obuchenie detej s ogranichennymi vozmozhnostjami v obshhestve zdorovyh detej / F. L. Ratner, A. Ju. Jusupova, Moskva, Gumanitar. izd. centr VLADOS, 2006.
3. Kolupaeva A. A. Inkljuzivna osvita: realii ta perspektivi: Monografija / A. A. Kolupajeva. – К.: «Sammit–Kniga», 2009. – 272 s.
4. Konopleva A. N., T. L. Leshhinskaja Kommunikativnaja strategija integrirovannogo obuchenija // Transformacija obrazova–tel'nyh sistem: ocenka, problemy, perspektivy: Tez. dokl. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 29–30 okt. 1996 g. / M-vo obrazovanija Resp. Belarus', Nac. In-t obrazovanija. – Minsk, 1996.

Mudryi Y. The Integration of Visual Impaired Children into the Social Environment of the Comprehensive School. The article is focused on the essence of the concepts such as integration, inclusive education, mainstreaming. The advantages and disadvantages of the integrated education and training in a special school for children with visual impairments are described. The basic conditions with the help of which the process of disabled child's integration in the general education environment can be considered like complete are determined. The main principles on which is organized the educational process in classes with inclusive education at comprehensive schools are visualized. It is described a direction in the work of the pedagogical staff and specialists to facilitate the integration of visual impaired children into the comprehensive school. Some recommendations are given in order to attract visual impaired or blind children to work in the classroom, taking into account their peculiarities in the attracting to the various types of work during different lessons and organizing a front work in the classroom. There are also depicted the main reasons of difficulties in the contact between the visual impaired and other children at school. The role of the family in the home schooling, its participation in the school community, supporting the child's educational and personal success is described.

Key words: integration, inclusive education, socialization, blind, visual impaired, the social environment, the comprehensive school.

Отримано 30.03.2016

ГЕНЕЗА ПРАГМАТИЗМУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ В МІСЦЕВИХ ГРОМАДАХ США

Попова А. О. Генеза прагматизму в соціальній роботі в місцевих громадах США. В статті представлено основні прагматичні теорії соціальної роботи в Сполучених Штатах Америки. Розкрито генезу американського прагматизму в соціальній роботі в місцевих громадах США від зародження основних концепцій прагматизму до початку ХХІ століття. В роботі американський прагматизм розкривається, як філософська концепція значним чином вплинув на майбутнє американської філософії. Методологія пошуку істини та визначення ролі досвіду в цьому процесі заклали підвалини практичної спрямованості американської науки. В статті розкрито значний вклад американського прагматизму в прикладній соціології, психології, лінгвістиці, а пізніше в політології, етнології та соціальній роботі. Здобутки цих наук, зроблені в тому числі з допомогою прагматистського підходу, лягли в основу соціально-політичного ладу США. В статті представлено теорії засновані на філософській концепції прагматизму, зокрема «теорія дії» Дж. Дьюї, яка значною мірою вплинула на формування концепції соціальної роботи в Сполучених Штатах Америки. Висвітлено внесок Ч. С. Пірса як родоначальника загальної теорії знаків, одного із фундаторів сучасної формальної логіки, результати його досліджень і досі відіграють значну роль в сучасній філософській, соціологічній думці та теорії соціальної роботи. Зазначені важливі для прагматизму, на думку В. Джеймса, категорії: досвід, звичка та гіпотеза. Вказано, що прагматизм, традиційно відносять до виключно американської філософської думки, значного поширення в європейській науці він набув вже у перші десятиліття ХХ ст. і сприяє перегляду інших галузей філософського знання – гносеології, методології, етики, антропології, соціальної філософії. В статті вказано, що філософія прагматизму є суттєво важливою для розуміння американського суспільства, оскільки є впорядкованим відображенням соціальної дійсності та деяких соціальних законів за якими американське суспільство продовжує існувати і в ХХІ столітті. В роботі визначається значний вплив американського прагматизму на зародження, становлення та розвиток теорій соціальної роботи в місцевих громадах на сучасному етапі розвитку Сполучених штатів Америки.

Ключові слова: соціальна робота, місцева громада, прагматизм, соціальна допомога, громадські об'єднання, соціальна підтримка, пізнання, коммуніологічна теорія, раціоналізм, макротеорія, теорія «дії».

Попова А. А. Генезис прагматизма в социальной работе в местных сообществах США. В статье представлены основные прагматические теории социальной работы в Соединенных Штатах Америки. Раскрыто генеза американского прагматизма в социальной работе в местных общинах США от зарождения основных концепций прагматизма к началу XXI века. В работе американский прагматизм раскрывается, как философская концепция в значительной степени повлиял на будущее американской философии. Методология поиска и определения роли опыта в этом процессе заложили основы практической направленности американской науки. В статье раскрыто значительный вклад американского прагматизма в прикладной социологии, психологии, лингвистике, а позже в политологии, этнометодологии и социальной работе. Достижения этих наук, сделанные в том числе с помощью прагматистский подхода, легли в основу социально-политического строя США. В статье представлены теории основаны на философской концепции прагматизма, в частности «теория действия» Дж. Дьюи, в значительной степени повлияла на формирование концепции социальной работы в Соединенных Штатах Америки. Освещены вклад Ч.С.Пирса как родоначальника общей теории знаков, одного из основателей современной формальной логики, результаты его исследований до сих пор играют значительную роль в современной философской, социологической мысли и теории социальной работы. Указанные важные для прагматизма, по мнению В. Джеймса, категории: опыт, привычка и гипотеза. Указано, что прагматизм, традиционно относят к исключительно американской философской мысли, широкое распространение в европейской науке он получил уже в первые десятилетия XX в. и способствует просмотра других отраслей философского знания - гносеологии, методологии, этики, антропологии, социальной философии. В статье указано, что философия прагматизма существенно важной для понимания американского общества, поскольку является упорядоченным отображением социальной действительности и некоторых социальных законов, по которым американское общество продолжает существовать и в XXI веке. В работе определяется значительное влияние американского прагматизма на зарождение, становление и развитие теории социальной работы в местных сообществах на современном этапе развития Соединенных Штатов Америки.

Ключевые слова: социальная работа, местное сообщество,

прагматизм, соціальна допомога, общественні об'єднання, соціальна підтримка, знання, теорія комун, раціоналізм, макротемії, теорія «дійствія».

Актуальність висвітлення філософського напрямку – американського прагматизму полягає у значенні даної концепції в становленні особливостей суспільних наук Сполучених Штатів Америки. Принципи прагматизму досі широко застосовується в теоретичній та практичній діяльності американської наукової спільноти.

Теорії засновані на філософській концепції прагматизму, зокрема «теорія дії» Дж. Дьюї, значною мірою вплинула на формування концепції соціальної роботи в Сполучених Штатах Америки. Значна увага, що приділяється індивідуальному та особистісному підході в роботі соціального працівника в США має в своїй основі філософські ідеї В. Джемса, та втілюється в багаторічному досвіді практики соціальної роботи в Сполучених Штатах Америки. В реінкарнованому в кінці ХХ ст. постмодерному прагматизмі Р. Рорті втілена важлива для сучасної соціальної роботи в громаді комунологічна теорія.

У ХІХ столітті раціоналістична парадигма зазнала значної критики з боку філософського світогляду прагматизму, що тільки почав зароджуватися в рамках американської філософської думки. Основна мета раціоналістичної філософії – пошук універсальних механізмів досягнення об'єктивного знання за рахунок людського розуму, якому надавалось виключне значення як засобу пізнання, зазнала краху, оскільки наукові дослідження раціоналістів часто не співпадали у висновках, а часто конфліктували між собою. Такі протиріччя похитнули раціоналістичну ідею універсальності принципів створення світу та створили сприятливий ґрунт для фундації нових концепцій, зокрема прагматизму, що був розвинений американськими філософами такими як Ч. С. Пірс, В. Джемс, Дж. Дьюї наприкінці ХІХ та початку ХХ ст.

На відміну від філософії раціоналізму основною метою представників філософської течії «прагматизму» було зближення філософії та суспільної практики [9, с. 76].

Розглядаючи становлення філософської концепції «прагматизму», слід зазначити, що вона є теоретичним нащадком філософії емпіризму, яка полягає у більш широкому розумінні досвіду. Якщо Ф. Бекон, Дж. Локк, Дж. Берклі та Д. Юм вважали за надійні лише знання, що базуються на досвіді у розумінні постійного накопичення організованих чуттєвих даних, то для прагматизму досвід став “вікном у майбутнє”, і “прогнозом”, і “правилом поведінки” [4, с. 28].

Фундатори прагматизму – Ч. С. Пірс і В. Джемс, виходили з відомих філософських принципів, визначаючи смисл філософських міркувань через діяльність суб'єкта й особистісне сприйняття світу. У

цьому сенсі їхні філософські теорії можуть бути віднесені до тієї філософської традиції, яка успішно розроблялася в Європі Нового часу у працях Фіхте, частково – Юма, а потім у працях численних представників різноманітних шкіл суб'єктивного ідеалізму, які вважали, що «без суб'єкта немає об'єкта» [1, с. 9]

Сам термін прагматизм, що з грецької мови означає «дію», і від якого походять такі терміни як «практика» та «практичний». Вперше було введено в філософію Ч. С. Пірсом в 1878 році, де в своїй статті «Як зробити наші ідеї зрозумілими», автор наголошує, що наші твердження є змістом, фактичними правилами для дій, та для того щоб осмислити зміст будь-якого твердження потрібно лише визначити той спосіб дії, який він називає [9, с. 50].

В філософській науці прагматизм визначається - як напрям ідеалістичної філософії, що ставить за мету не пошук абстрактної істини при вивченні філософських питань, а розробку комплексу конкретних засобів для допомоги у вирішенні конкретних завдань, з якими стикаються люди в практичній діяльності.

Традиційно, вважається, що зародження прагматизму в рамках саме американської наукової школи зобов'язане історично-об'єктивній ліберальній системі суспільно-економічних відносин, що формувалися в американському суспільстві протягом XVIII - XX століть.

По-при той факт, що прагматизм, традиційно відносять до виключно американської філософської думки, значного поширення в європейській науці він набуває вже у перші десятиліття XX ст. і сприяє перегляду інших галузей філософського знання – гносеології, методології, етики, антропології, соціальної філософії та ін. Значного впливу прагматизму зазнають і суміжні з філософією науки – педагогіка, історія, психологія, соціологія та соціальна робота, які, власне, багато в чому зобов'язані діяльності «чикагської школи», яка активно використовувала можливості та принципи прагматичного світогляду [11, с. 42].

Прагматизм не є цілісним однорідним вченням. Тому що кожен із мислителів вклав до нього щось своє, особливе. І тому бажано, говорячи про прагматизм, зазначати, про яку з течій прагматизму йде мова, і хто її уособлює. І в той же час, майже всі прагматисти об'єднані колом спільних ідей і принципів.

Прагматизм, як філософська течія, виступає проти усіляких побудов систем, він – за формування відношення до таких речей як результати, факти; це – спостереження істини в її роботі, накопичення досвіду.

Слід пам'ятати, що погляд Ч. С. Пірса значно більше узгоджується з формулою “*verum factum*”. Істина – це те, що ви можете зробити з вашим твердженням. Наведемо приклад, якщо людина виголошує твердження про хімічну речовину, то його значення підкріплюється усіма

властивостями речовини, яке може бути піддане експерименту чи випробуванням. Можна уявити, що саме до цього схиляється Ч. С. Пірс [8, с. 116].

Зазвичай засновником прагматизму вважають Ч. С. Пірса. Пізнання у будь-якій філософській теорії завжди пов'язане з істиною. Свої особливості має трактування істини і в прагматизмі. Ч. С. Пірс пов'язував визначення істини з процесом досліджень і мотивами, що стимулюють заняття ними.

З точки зору Ч. С. Пірса, метою логічного міркування є з'ясування, виходячи з того, що нам уже відомо, того, чого ми ще не знаємо. Саме логічне міркування є добротним, коли воно є таким, що дає правильний висновок з вірних посилок і ніяк інакше. Таким чином, питання про валідність міркування стає, очевидно, питанням факту, а не мислення [7, с. 96].

Дослідження – це і є пізнання. А мотивами виступають сумніви, що підштовхують до пізнання. Його мета – досягнення рівноваги через набуття переконань. Сумнів і переконання – це ключові терміни для розуміння цього процесу у теорії Ч. С. Пірса. Між сумнівом і переконаністю існує різниця. Зазвичай ми самі розуміємо, коли хочемо задати запитання, а коли хочемо висловити свою думку. Але цим різниця не вичерпується [12].

На практиці “наші переконання управляють нашими бажаннями і визначають наші вчинки. Переконаність, – на думку Ч. С. Пірса, – тою чи іншою мірою служить вказівкою на те, що в нашій природі встановлено якусь звичку, що визначає наші вчинки. Сумнів ніколи не має такого ефекту” [7, с. 100].

Існує ще одна відмінність між сумнівом і переконаністю, за якою сумнів – це стан тривоги і невдоволення. “Ми прагнемо визволитись від нього й дійти стану переконаності, оскільки останнє є станом спокою і задоволення, якого ми не маємо бажання позбутися або замінити його на переконаність у чомусь іншому” [7, с. 101]. І сумнів, і переконаність Ч. С. Пірс вважає позитивними мотивами нашого дослідження і діяльності.

Сумнів у Ч. С. Пірса виглядає як психологічний і педагогічний прийом викликання у себе певного стану нерівноваженості, який прагне рівноваги шляхом розслідування причин. Сумнів – це низка запитань щодо можливого стану справ, відповіддю на які має бути певне рішення, як треба діяти за певних обставин, або як світ відповість нам на наші дії. Лише, коли відповідь отримано, настає стан спокою.

Здатність до створення уявлень заради гри, розваги чи якоїсь більш високої цілі грають важливу роль у науковому дослідженні або навчанні. Тому яким би чином сумнів не виникав, він спонукає до дії. Рішення ж яке ми шукаємо може прийти до нас за лічені секунди або ж через багато років.

Єдиною функцією думки є виробництво переконань, і все, що не приводить до переконання, знаходиться поза межами думки. До повної функції думки Пірс включає встановлення звички діяти різним чином. Звичку відрізняє те, яким чином вона визначає наші дії, коли і як вона спонукає нас до дії [6, с. 285].

Аналізуючи відношення до будь-якої конкретної істини Ч. С. Пірс наполягає, що будь-яке твердження, що претендує на істинність, повинно оцінюватись за практичними наслідками відносно реальної поведінки, тобто воно має допускати можливість будь-яких майбутніх дій, а також впливати на схильність діяти відповідним чином у різних ситуаціях.

Дії, таким чином, виводять нас на те, що ми відчуваємо. “Таким чином, наші дії відсилають нас до того, що справляє дію на почуття, наша звичка має те саме значення, що і дії, наше переконання – те саме, що й звичка, наше поняття – те саме, що й переконання” [7, с. 137]. Так, на думку автора і відбувається процес пізнання. Саме у практичних наслідках і полягає, за Ч. С. Пірсом, значення твердження.

Також Ч. С. Пірс є родоначальником загальної теорії знаків, одним із фундаторів сучасної формальної логіки. Результати його досліджень і досі відіграють значну роль в сучасній філософській та соціологічній думці.

Свою теорію знаків Ч. С. Пірс будує виходячи з принципів прагматизму із поєднанням теорії дії, теорії мотивації людських вчинків та законів соціальної комунікації. Розглядаючи категорію «істини», Пірс не зводить її до корисності чи успішності, будуючи логічну структуру дослідження, виявляючи істину як процес. Практика підтверджує істину, але не остаточно і не назавжди.

Прагматизм у розумінні Пірса ставить під свідомий контроль ідеї, детермінує майбутні дії, з їхніми наслідками. Така детермінація стає можливою лише за умов «чесної» і «відкритої» думки. «Чесність» думки – це і є логічна ясність у значенні прагнення до абсолютної відкритості. А моральна повноцінність завжди прагне до логічної точності і навпаки [6, с. 348].

Саме у просторі відкритості відбувається процес пізнання, структуру якого ми щойно досліджували. До того ж цей простір не дається нам готовий, його треба шукати і створювати за умов чесності думки. Таким чином, раціональність є невід’ємною складовою прагматизму Ч. С. Пірса.

Як вважав Ч. С. Пірс, що стверджувати про те, що людина у своїх діях виконує лише те, на що направлені її зусилля, означало б виносити жорстокий вирок величезній більшості представників людства, які ніколи не мали можливості присвятити себе чомусь іншому, крім вироблення хліба для себе й своїх близьких. Однак, навіть не усвідомлюючи цього, “вони все ж таки виконують те, що від них вимагає цивілізація в цілому, даючи життя наступному за ними поколінню і тим самим надаючи історії

можливість зробити ще один крок уперед.

Тому, – стверджує Ч. С. Пірс, – плоди їх суть плоди спільної праці, досягнення народу як цілого. Що ж таке є народ як ціле, що таке цивілізація як результат історії, причому результат ніколи не кінцевий? Ми не можемо сподіватися отримати повне поняття про такий результат, однак ясно бачимо, що він розгортається як поступовий процес, що залежить від людської здатності до накопичення знань і досвіду, що безперервно надає людині ідеї, до цього для неї недоступні” [7, с. 139].

Британський дослідник прагматизму Б. Рассел наголошує, що попри глибинність філософії Пірса щодо розвитку мислення і пізнання, його філософські погляди та їх інтерпретація послідовниками значною мірою різняться і не є тотожними сталому розумінню концепції прагматизму [10, с. 89].

На думку британського філософа, дослідника та послідовника прагматизму, Б. Рассела, визначення Ч. С. Пірса родоначальником цього філософського напрямку є помилковим. Сучасний прагматизм бере свій початок не від Ч. С. Пірса, а від тієї інтерпретації філософії Пірса, яку їй надав В. Джемс. По-перше, погляди самого Пірса стали яснішими у пізніших творах, в той час як В. Джемс спирався на попередні формулювання, які могли бути до того ж неправильно зрозумілими.

В своїх працях Ч. С. Пірс намагався відмежуватися від прагматизму, що йому приписував В. Джемс. Тому він став називати свою філософію прагматицизмом, сподіваючись, що цей неелегантний неологізм приверне увагу до відмінностей між його поглядами й поглядами В. Джемса” [5, с. 414].

За Пірсом, значення твердження полягає у практичних наслідках. В. Джеймс сприйняв прагматизм саме у формі, яку сформулював Пірс. Наше уявлення про ці наслідки – як найближчі, так і віддалені, – зазначає В. Джемс, – і є все те, що ми можемо уявити собі про цей предмет, оскільки взагалі це уявлення має яке-небудь позитивне значення. У цьому і є принцип Пірса, принцип прагматизму [2, с. 225].

Вклад В. Джемса в розповсюдження та укріплення прагматизму, як наукової методології важко переоцінити. Саме викладення В. Джемсом ідей прагматизму у своїй доповіді у Каліфорнійському університеті 1898 року та в подальшому в праці «Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking (1907)», зробило концепцією загальновідомою та викликало інтерес наукової спільноти.

Поставивши у центр своєї теорії практичний сенс будь-яких висловлювань, В. Джемс доводить, що прагматизм є методом залагодження безкінечних метафізичних конфліктів і теоретичних дискусій.

Для демонстрації суті прагматизму Джемс навіть наводить порівняння італійського прагматиста Дж. Паппіні, який розглядає філософські теорії як номери в готелі, а прагматизм як коридор, що ним

вимушені користуватися усі мешканці номерів, і який їх об'єднує [3, с. 27].

Аналізуючи праці Ч. С. Пірса, В. Джемс висловлює думку, що масштаб та значення принципу, виведеного ним, можна зрозуміти лише навчившись користуватися ним. В. Джемс підкреслює, що поглянувши через призму прагматизму на будь-які абстрактні суперечки, стане зрозуміло, що вони не мають жодного значення. Для цього необхідно лише проаналізувати практичні наслідки та сам факт їх наявності. «Уся задача філософії має складатися з того, щоб указати, яка вийде для мене і для вас різниця у певні моменти нашого життя, якби була істинною та чи інша формула світу» [2, с. 227].

В своїх працях В. Джемс підкреслював, що прагматизм є нічим іншим, як новою назвою для арсеналу старих способів мислення, від яких його відрізняє лише нове визначення поняття “істина”.

Також В. Джемс визначає важливі для прагматизму категорії: досвід, звичка та гіпотеза. Так досвід, за В. Джемсом, є єдиною існуючою складовою об'єктивної реальності: «існує лише одна первісна речовина чи матеріал, що з нього складається все у світі» – це чистий досвід. Звичка ж є одним із можливих критеріїв існування події у досвіді: якщо подія викликає звичку, вона існує у досвіді

Критерієм оцінки будь-якої гіпотези, виходячи із логіки прагматистського підходу, Джемс визначає її практичну корисність для суспільного досвіду: “ми не можемо відхилити жодну гіпотезу, якщо з неї витікають корисні для життя наслідки”; “гіпотеза про Бога істинна, якщо вона служить задовільно у самому широкому сенсі слова” [3, с. 12].

Виходячи із досліджень В. Джемса стає зрозумілим, що прагматизм є філософським методом, аніж самостійною філософською системою.

Прагматичні засади світогляду В. Джемса, були обумовлені його соціальним досвідом. Як пише про нього Б. Рассел, В. Джемс був типовим представником Американського суспільства кінця XIX початку XX століття.

Як зазначає в своїй роботі Б. Рассел, що В. Джемс був доброю і великодушною і твердо стояв за демократію, на відміну від свого брата, письменника Генрі Джемса [5, с. 250].

Філософські погляди знаходилися під значним впливом протестантантзму, економічного та соціального лібералізму. В. Джемс був активним критиком ортодоксальних та консервативних ідей, як в релігії так і в науковому знанні, вказуючи на відірваність абсолютистських наукових концепцій від суспільної практики. Сам же В. Джемс зазначав, що є прихильником вільного мислення, критерієм істинності якого є наявність практичних наслідків.

Таким чином, можна зробити висновок, що, як і більшість представників американської науки того періоду, В. Джемс надавав перевагу теоріям середнього рівня, основною завданням яких є

задоволення практичних потреб суспільства, а не абстрактне філософське пізнання та пошук універсальних законів світу.

Американський прагматизм, як філософська концепція значним чином вплинув на майбутнє американської філософії. Методологія пошуку істини та визначення ролі досвіду в цьому процесі заклали підвалини практичної спрямованості американської науки. Цей підхід залишив значний слід в прикладній соціології, психології, лінгвістиці, а пізніше в політології, етнометодології та соціальній роботі. Здобутки цих наук, зроблені в тому числі з допомогою прагматистського підходу, лягли в основу соціально-політичного ладу США.

Концепція прагматизму, що заснована класиками американської філософської думки – Ч. С. Пірс, В. Джемс та Дж. Дьюї, своїм корінням виходить із філософії емпіризму та раціоналістичного світогляду Ф. Бекона, Дж. Локка, Дж. Берклі та Д. Юма.

В найкращих традиціях теорії середнього рівня, прагматизм закликає відмовитися від абсолютизму макротеорій та зосередитися на практичній корисності наукового знання. Ідеологи прагматизму закликають відмовитися від абстрактної полеміки макрофілософських проблем, вирішення яких, на думку філософів-прагматистів, жодним чином не здатне змінити суспільну практику.

Становленню та популяризації прагматизму сприяли і об'єктивні соціально-історичні умови, що склалися під кінець XIX ст. Стрімкий розвиток науки, промисловості, ріст населення міст створили сприятливий ґрунт для формування соціальних наук. Формування прагматизму є реакцією філософії на потреба у швидкому та ефективному вирішенні побутових задач, соціальних потреб та конфліктів, що масово виникали в зазначених умовах.

Нерідко американську філософію прагматизму ототожнюють з філософією індивідуалізму, на якій вибудовується ціла система цінностей. А вимогу до пошуку практичного смислу – з прагненням безпосереднього результату чи вигоди.

Головним предметом критики прагматизму стало звуження ним процесу пізнання до аналізу практик в поєднанні з відкиданням важливості макрофілософської проблематики. Це викликало звинувачення у звуженні уваги до духовних та інтелектуальних якостей особистості. Прагматизм звинуватили у постулюванні відсутності необхідності не лише у пошуку універсальних та законів буття, а й відсутність стимулів духовного розвитку індивіда, якщо він прямо не співпадає з її конкретними цілями.

Відомо, що В. Джемс зокрема ставився до істини як частини нашого загального обов'язку робити те, що вигідно. Позиція радикального прагматизму щодо моралі або моральності викликала додаткову порцію критики.

Ч. С. Пірс, відповідаючи на звинувачення в ідеологізації

індивідуалізму, стверджував, що “індивідуалізм і брехня суть одне”. “Ми знаємо, – писав він, – що людина не є щось ціле, доки вона одна, що сама сутність її у тому, що вона є можливим членом суспільства. Досвід однієї людини, відокремлений від решти всього, є ніщо. І якщо вона бачить те, що інші бачити не в змозі, ми називаємо це галюцинацією. Не “мій” досвід, але “наш” досвід слід зробити предметом думки, і це “ми” має необмежені можливості» зазначав Ч. С. Пірс [7, с. 137].

У своїй праці Ч. С. Пірс вказує як потрібно розуміти практичне, як користь і деякий приземлений інтерес. Індивідуальна дія, а рівно й індивідуальне задоволення, є не дійсна мета, а лише засіб. Ми складаємо наші зусилля задля цілі, яку кожен із нас, взятий окремо, повністю розгледіти не в силах, цілі, яку наближає лише праця поколінь. І це є розвиток ідей, що знаходять у цій праці своє втілення [7, с. 139].

В. Джемс спробував відповісти на претензії до прагматизму у статті “Прагматичний погляд на істину та її неправильні тлумачення”. Автор зазначає, що зазвичай позиція прагматизму подається як типова американська, як схема мислення для вузьколобих, що прекрасно підходить для людини з вулиці, яка, ясна річ, зневажає теорію і зацікавлена у негайному прибутку готівкою” [2, с. 345].

Отже, В. Джемс наполягає на тому, що головним у прагматизмі залишається погляд на пов'язані з діями ідеї як реальності, що можуть змінювати долю і реальності, і ідеї. Ідеї є істинними, якщо вони спрощують і заощаджують наші зусилля. Істинні ідеї легко перевіряються й асимілюються на відміну від сумнівних. Але перевірка ідей на істинність – це процес діяльності й набуття досвіду. І хоча не всі дії приречені на успіх, їх цінність не зводиться до безпосередньої корисності. Існує також універсум можливостей, цінності творчості, новаторства, боротьби з авторитаризмом за розвиток індивідуальних якостей людини [1, с. 7].

Трагедія Першої Світової Війни, внесла корективи у західну філософію. Антигуманістичні проблеми, виявлені під час війни, виявили значні прогалини викликали розчарування та скептицизм, щодо домінуючих філософських парадигм, в т. ч. і прагматизму в рамках американської філософії. Іншого удару по прагматизму нанесла масова імміграція європейських науковців, в першу чергу позитивістів, таких як Г. Рейхенбах, Г. Фейгль та Л. Витгенштейн, чії праці викликали активний інтерес в наукових колах США [11, с. 42].

Таким чином, вже на початку 20-х років позитивізм почав витіснити прагматизм, залишивши йому місце, лише як науковому методу в рамках соціальних наук. Проте, в такій ролі прагматизм, на нашу думку, залишив більш вагомий вклад у світову науку. Так, наприклад, «прогресуюча педагогіка» Дж. Дьюї не втратила актуальності і до нині.

У 70-х роках, становлення постмодернізму викликало новий інтерес до ідей прагматизму. В рамках позитивізму, з урахуванням принципів

прагматизму була розроблена «теорія відносної рівноваги», а на початку вісімдесятих років двадцятого століття, де популярний американський філософ Р. Рорті дав друге життя прагматизму, поєднавши його з аналітичною філософією та вписавши в постмодернізм.

Філософія прагматизму важлива для розуміння американського суспільства, оскільки є впорядкованим відображенням соціальної дійсності та деяких соціальних законів за якими американське суспільство продовжує існувати і зараз.

Список використаних джерел

1. Вяткіна Н. Б. Американська філософія прагматизму: витоки і цінності [Електронний ресурс] / Н. Б. Вяткіна // Американська філософія освіти очима українських дослідників. – Полтава, 2005. – С. 9–16.
2. Джеймс У. Воля к вере [включает сочинения: "Воля к вере и другие очерки популярной философии"; "Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышления: Популярные лекции по философии"; "Речи и статьи"] / Сост. Л.В. Блинников, А.П. Поляков. — М.: Республика, 1997. — 431 с.
3. Джеймс У. О некоторой слепоте у людей. // Интеракционизм в американской социологии и социальной психологии первой половины XX века: Сб. переводов. / РАН. ИНИОН. Центр социал. научн.-информ. исследований. Отд. социологии и социал. психологии; Сост. и переводчик В. Г. Николаев. Отв. ред. Д. В. Ефременко. — М., 2010. — Сер.: Теория и история социологии) — С. 10–28.
4. Епоян Т. А. Джордж Сантаяна и традиции американской философии и культуры // Американское общество на пороге XXI века: итоги, проблемы, перспективы: Материалы II научной конференции. — М.: Изд-во МГУ, 1995. — С. 24–35.
5. Мудрость Запада. Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами [Електронний ресурс] : пер. с англ. / Б. Рассел. — М.: Изд-во "Республика", 1998. — 479 с.
6. Пирс, Ч.С. Избранные философские произведения. — М.: «Логос», 2000. — 448 с.
7. Пирс, Ч.С. Начала прагматизма. Том 2. Логические основания теории знаков / Пер. с англ. В. В. Кирющенко, М. В. Колопотина, послесл. Сухачева В. Ю. — СПб.: Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2010. — 352 с.
8. Поліщук Н. П. Прагматизм: деабсолютизація філософської методології (історико-філософський аспект) / Н. П. Поліщук // Філософ. думка. - 2008. – № 4. – С. 100–121.

9. Починок І. Б. Прагматизм : навч. посіб. / І. Б. Починок; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці : Рута, 2008. – 83 с.
10. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы. / [Пер. с англ. Н. В. Воробьева]. — М.: ТЕРРА — Кн. клуб: Республика, 2014. – 388 с.
11. Edward Wong Sek Khin Pragmatism and critical realism in management research / Edward Wong Sek Khin, Lee Yow Fui // Актуал. пробл. економіки. – 2012. – № 3. – С. 359–364. – Бібліогр.: с. 364.
12. Philosophical papers: Objectivity, Relativism, and Truth (Vol. 1), Essays on Heidegger and others (Vol. 2). Cambridge, 2015.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Vyatkina N. B. Amerykans'ka filosofiya prahmatyzmu: vytoky i tsinnosti [Elektronnyy resurs] / N. B. Vyatkina // Amerykans'ka filosofiya osvity ochyma ukrayins'kykh doslidnykiv. – Poltava, 2005. – S. 9-16.
2. Dzheymy U. Volya k vere [vklyuchaet sochyneniya: "Volya k vere y druhye ocherky populyarnoy fylosofyy"; "Prahmatyzm: novoe nazvanye dlya nekotorykh starykh metodov myshleniya: Populyarnye lektsyy po fylosofyy"; "Rechy y stat'y"] / Sost. L.V. Blynnikov, A.P. Polyakov. — M.: Respublyka, 1997. — 431 s.
3. Dzheymy U. O nekotoryy slepote u lyudey. // Ynteraktsyonyzm v amerykanskoj sotsyolohyy y sotsyal'noy psykholohyy pervoy polovyny KHKH veka: Sb. perevodov. / RAN. YNYON. Tsentr sotsyal. nauchn.-ynform. yssledovaniy. Otd. sotsyolohyy y sotsyal. psykholohyy; Sost. y perevodchik V. H. Nikolaev. Otv. red. D. V. Efremenko. — M., 2010. — Ser.: Teoryya y ystoriya sotsyolohyy) — s. 10-28.
4. Epoyan T. A. Dzhordzh Santayana y tradytsyy amerykanskoj fylosofyy y kul'tury // Amerykanskoje obshchestvo na porohe XXI veka: ytohy, problemy, perspektyvy: Materyaly II nauchnoy konferentsyy. — M.: Yzd-vo MHU, 1995. – С. 24 – 35.
5. Mudrost' Zapada. Ystorycheskoe yssledovaniye zapadnoy fylosofyy v svyazy s obshchestvennyy y polytycheskyy obstoitel'stvamy [Elektronnyy resurs] : per. s anhl. / B. Rassel. - M. : Yzd-vo "Respublyka", 1998. – 479 s.
6. Pyrs, CH.S. Yzbrannyye fylosofskiye proyvedeniya. — M.: «Lohos», 2000. — 448 s.
7. Pyrs, CH.S. Nachala prahmatyzma. Tom 2. Lohycheskiye osnovaniya teoryy znakov / Per. s anhl. V. V. Kyryushchenko, M. V. Kolopotyna, poslesl. Sukhacheva V. YU. — SPb.: Laboratoriya Metafyzycheskykh Yssledovaniy fylosofskoho fakul'teta SPbHU; Aleteyya, 2010. — 352 с.
8. Polishchuk N. P. Prahmatyzm: deabsolyutyzatsiya filosofskoyi metodolohiyi (istoryko-filosofskyy aspekt) / N. P. Polishchuk // Filosof. dumka. – 2008. – №4. – S. 100-121.
9. Pochynok I. B. Prahmatyzm : navch. posib. / I. B. Pochynok; Cherniv. nats. un-t im. YU.Fed'kovycha. – Chernivtsi : Ruta, 2008. - 83 с.
10. Rassel B. Chelovecheskoe poznanie: eho sfera y hranytsy. / [Per. s anhl.

N. V. Vorob'eva]. — M.: TERRA — Kn. klub: Respublyka, 2014. — 388 s.

11. Edward Wong Sek Khin Pragmatism and critical realism in management research / Edward Wong Sek Khin, Lee Yow Fui // Aktual. probl. ekonomiky. — 2012. — № 3. — S. 359-364. — Bibliohr.: s. 364.
12. Philosophical papers: Objectivity, Relativism, and Truth (Vol. 1), Essays on Heidegger and others (Vol. 2). Cambridge, 2015.

Popova A. O. History of pragmatism in social work with local communities in the United States of America. In the article shows the basic pragmatic theory of social work in the United States. Reveals the genesis of American pragmatism in social work in local communities of origin US basic concepts of pragmatism to the beginning of the XXI century. The work reveals American pragmatism as a philosophical concept significantly affect the future of American philosophy. Methodology search and define the role of experience in the process laid the foundations of the practical orientation of American science. In the article shows the significant contribution of American pragmatism in applied sociology, psychology, linguistics, and later in politics, ethnomethodology and social work. The achievements of these sciences made including using pragmatism formed the basis of the socio-political system of the United States. The paper presents the theory based on the philosophical concept of pragmatism, including the "theory of action" John. Dewey, who greatly influenced the formation of the concept of social work in the United States. Deals with the contribution of Charles S. Peirce as the founder of the general theory of signs, one of the founders of modern formal logic, the results of his research and still play a significant role in modern philosophical, sociological thought and theory of social work. These are important for pragmatism, according to V. James categories: experience, habit and hypothesis. Indicated that pragmatism, traditionally attributed exclusively to American philosophical thought, widely spread in European science he acquired in the first decades of the twentieth century and promotes the view of other branches of philosophical knowledge - epistemology, methodology, ethics, anthropology, social philosophy. The article stated that the philosophy of pragmatism is essential for the understanding of American society, as is the orderly reflection of social reality and some social laws, which American society continues to exist in the XXI century. The work defined a significant impact on American pragmatism origin, formation and development of theories of social work in local communities in the current development of the United States of America.

Key words: social work, local community, pragmatism, social services, associations, social support, cognition, theory of community, rationalism, macro-theory, theory of "action".

Отримано 31.03.2016

ПІДГОТОВКА ШКОЛЯРІВ ДО ВЗАЄМОДІЇ З ОДНОЛІТКАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Соловйова Т. Г. Підготовка школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами. У статті розглянуто ступінь готовності школярів загальноосвітньої школи до взаємодії з однолітками з особливими потребами. Актуальність теми доведено необхідністю реалізації передових ідей міжнародного співтовариства щодо виховання та навчання дітей з інвалідністю, тобто інклюзивного підходу в освітньому просторі. Зауважено, що наразі інклюзивні процеси в освіті потребують підготовки педагогів, школярів та їх однолітків з особливими потребами. Визначено, що без спеціальної підготовки інклюзія у систему освіти унеможлиблюється.

Обґрунтовано необхідність підготовки школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи. Висвітлено сутність поняття «дитина з особливими потребами». Визначено, що готовність до взаємодії має три сторони: готовність педагога, готовність школярів та школярів з особливими потребами. Готовність педагога складається з особистісної (готовність до надання допомоги, милосердя, емпатія, толерантність та педагогічний оптимізм) та професійної (оволодіння спеціальними методами роботи, розуміння концепції інклюзії) готовності. Готовність дітей з особливими потребами передбачає психолого-педагогічну готовність, яка прямо залежить від батьків та інших учасників навчального процесу.

Готовність звичайних школярів до такої взаємодії складається з ціннісного, теоретичного та практичного компонентів. На стику компонентів мають сформуватись бажання взаємодіяти та позитивна соціальна установка щодо людей з інвалідністю.

Проведено анкетування серед 75 учнів середньої ланки загальноосвітніх навчальних закладів м. Запоріжжя, у яких ще не впроваджено інклюзивну систему освіти. Досліджувалось ставлення підлітків до проблеми інвалідності та до людей з інвалідністю, а також визначення ступеня сформованості в учнів кожного з компонентів. Результати дослідження показали достатньо низький рівень готовності школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами. Визначено, що найменше сформований практичний компонент.

Акцентовано увагу на тому, що інклюзивне навчання на сьогодні є єдиним механізмом дотримання права дитини з інвалідністю на гідну освіту. З іншого боку, процеси інклюзії сприятимуть підвищенню гуманності, толерантності у суспільстві в цілому, що у сучасному

динамічному світі стає особливою цінністю.

Ключові слова: дитина з особливими потребами, взаємодія, інклюзивне навчання, готовність до взаємодії, компоненти готовності до взаємодії, толерантність, гуманність.

Соловьева Т. Г. Подготовка школьников ко взаимодействию со сверстниками с особыми потребностями. В статье рассмотрена степень готовности школьников общеобразовательной школы ко взаимодействию со сверстниками с особыми потребностями. Актуальность темы подтверждена необходимостью реализации передовых идей международного сообщества по воспитанию и обучению детей с инвалидностью, то есть инклюзивного подхода в образовательном пространстве. Отмечено, что в настоящее время инклюзивные процессы в образовании требуют особой подготовки педагогов, школьников и их сверстников с особыми потребностями. Определено, что без такой подготовки инклюзия в системе образования невозможна.

Обоснована необходимость подготовки школьников ко взаимодействию со сверстниками с особыми потребностями в условиях общеобразовательной школы. Рассмотрена сущность понятия «ребенок с особыми потребностями». Подчеркнуто, что готовность ко взаимодействию имеет три стороны: готовность педагога, готовность школьников и готовность школьников с особыми потребностями. Готовность педагога состоит из личностной (готовность к оказанию помощи, милосердия, эмпатии, толерантности и педагогического оптимизма) и профессиональной (овладение специальными методами работы, понимание и принятие общей концепции инклюзии) готовности. Готовность детей с особыми потребностями предусматривает психолого-педагогическую готовность, которая напрямую зависит от родителей и других участников учебного процесса.

Готовность обычных школьников к такому взаимодействию включает ценностный, теоретический и практический компоненты. На стыке компонентов формируется желание взаимодействовать и позитивная социальная установка по отношению к людям с инвалидностью.

Проведено анкетирование среди 75 учащихся среднего звена общеобразовательных учебных заведений г. Запорожья, в которых еще не введена инклюзивная система образования. Исследовалось отношение подростков к проблеме инвалидности и к людям с инвалидностью, а также определение степени сформированности у учащихся каждого из компонентов. Результаты исследования показали достаточно низкий уровень готовности школьников ко взаимодействию со сверстниками с особыми потребностями. Определено, что наименее сформированным

являється практичний компонент.

Акцентовано увагу на тому, що інклюзивне навчання на сьогодні є єдиним механізмом дотримання прав дитини з інвалідністю на гідну освіту. С іншої сторони, процеси інклюзії сприятимуть підвищенню гуманності, толерантності в суспільстві в цілому, що в сучасному динамічному світі стає особливою цінністю.

Ключові слова: дитина з особливими потребами, взаємодія, інклюзивне навчання, готовність до взаємодії, компоненти готовності до взаємодії, толерантність, гуманність.

Постановка проблеми. Прямуючи Україну до важливих демократичних змін зумовлює реалізацію передових ідей міжнародного співтовариства щодо виховання та навчання людей, зокрема, дітей з інвалідністю. Сучасна соціальна політика передбачає створення такого середовища, яке забезпечувало б для всіх рівні можливості, гарантувало б всім членам суспільства повагу до особистості незалежно від віку, стану здоров'я, майнового стану тощо. Отже, діти з інвалідністю не повинні бути ізольовані від суспільства, а навпаки – жити, навчатись і виховуватись у навчальних закладах відкритого типу, активно спілкуватись зі своїми однолітками, членами сім'ї тощо. Втім, з огляду на довготривале панування патерналістичної позиції держави щодо дітей з вадами розвитку, на відсутність досвіду широкого спілкування з ними, набула актуальності проблема адекватного сприйняття і прийняття дітей з особливими потребами в осередку однолітків.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти даного питання знайшли відображення у наукових працях відомих українських та зарубіжних вчених. Так, С. Миронова, О. Олійник [4] займалися питаннями супроводу дитини з вадами розвитку у дошкільних навчальних закладах загального типу. О. Єкжанова, О. Резнікова [1] приділяли особливу увагу інтеграції дітей з інвалідністю у соціум. Т. Лорман, Д. Деспелер [2] розробили концепцію «цілісної освіти», зосередивши увагу на обґрунтуванні та впровадженні інклюзивних принципів у навчально-виховне середовище загальноосвітньої школи. У наукових працях обґрунтовано принципи роботи з дітьми з особливими потребами та педагогами, які мають справу з цими дітьми. Втім, питання підготовки саме школярів до взаємодії з однолітками з інвалідністю розроблене недостатньо. Тому, метою даної роботи є обґрунтування необхідності підготовки школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами в умовах загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «діти з особливими потребами» у широкому розумінні охоплює всіх дітей, чий

потреби у вихованні, навчанні, побуті та ін. відрізняються від потреб більшості однолітків; це діти, для яких звичайні умови, що пропонує сучасність, виявляються недостатніми або невідповідними для повноцінного розвитку та нормального життя. У такому сенсі, до означеної категорії можна віднести дітей з інвалідністю, обдарованих дітей, а, також, будь-яку дитину, що у певний час опинилась у складних життєвих обставинах. У більш вузькому розумінні, дітьми з особливими потребами найчастіше називають дітей з особливостями/порушеннями психофізичного розвитку. І, хоча, з цього приводу наукові дискусії продовжуються, головним залишається те, що це в першу чергу – дитина, а потім вже слідує доповнення, які мають її характеризувати.

Таким чином, очевидним виявляється те, що всі діти мають рівні права, і діти з особливими потребами не є виключенням. Теперішній час в Україні характеризується поступовим зверненням уваги держави і суспільства на реалізацію одного з основних прав дитини – права на освіту, а, отже, необхідність включення у загальну систему освіти всіх дітей, незалежно від будь-яких характеристик. Це передбачає створення такої системи, при якій «особливі» діти не відділяються від інших [4], тобто виховуються та навчаються за місцем проживання або за бажанням, отримують рівні можливості у навчанні та соціальному житті.

Означені зміни є, по суті, інклюзивними процесами в освіті. Початковий український та більш багатий зарубіжний досвід свідчить, що інклюзивна модель освіти є найоптимальнішою на сьогоднішній день. У межах такої моделі «...всі учні навчаються разом у звичайних школах, класах, та інших контекстах, які, своєю чергою, активно адаптуються та змінюються, щоб урахувати й задовольняти потреби кожного» [2, с. 16].

Розуміння важливості і необхідності впровадження інклюзивної моделі освіти ставить ряд запитань щодо підготовленості сучасного українського освітнього простору до таких кардинальних змін. Очевидно, що інклюзія потребує серйозного перегляду існуючих освітніх умов. За даними досліджень [1; 4] на сьогодні учасники освітнього процесу не готові до таких змін. Втім, інклюзивні процеси в Україні поступово розпочинаються, відкриваються інклюзивні класи, школи. А, отже, з'являється необхідність у підготовці вчителів, учнів, а, також, самих дітей з особливими потребами до соціальної взаємодії.

Від позитивного ставлення педагога до процесу інклюзії прямо залежить успішність даного процесу. А. Де Боер наводить дані досліджень серед педагогів звичайних шкіл – більшість з них негативно або нейтрально ставляться до інклюзивної освіти. Жодне з двадцяти шести досліджень не показали абсолютно позитивного результату [6]. Отже, без спеціальної підготовки інклюзія у систему загальної освіти унеможлиблюється.

Наразі в Україні починає розвиватись система підготовки вчителів –

з'являються осередки спеціального навчання (курси, тренінги тощо), організуються науково-практичні семінари та конференції, залучаються зарубіжні колеги для обміну досвідом [4]. Загалом йдеться про професійно-особистісну готовність вчителів до реалізації інклюзивної освіти. Професійно-особистісна готовність вчителя до роботи з дітьми з особливими потребами включає професійно-гуманістичну спрямованість особистості, у тому числі її професійно-ціннісні орієнтації, професійно-особистісні якості та вміння. На думку І. Яковлевої [5] та інших науковців, для педагога, який працює з дітьми з особливими потребами, перш за все, важливими є наступні якості: готовність до надання допомоги, милосердя, емпатія, толерантність та педагогічний оптимізм.

Інша сторона проблеми – готовність самих дітей з особливими потребами до інклюзивного навчання. На думку спеціалістів, означена готовність прямо залежить від батьків та інших учасників навчального процесу. Серед останніх й однолітки дітей з особливими потребами. На жаль, у науковій літературі цьому питанню присвячено небагато уваги, втім, звичайні школярі, виявляються зовсім не підготовленими до взаємодії з «особливими» однолітками. Дані доповідей правозахисних організацій доводять, що ставлення до проблем інвалідності у сучасному українському суспільстві залишаються на рівні «соціальної проблеми», а державі бракує підходу, що ґрунтується на проблемах, пов'язаних з дотриманням прав людини. Очевидно, що ставлення суспільства віддзеркалюється і на ставленні школярів до дітей з інвалідністю.

За свідченнями самих дітей з особливими потребами та їхніх батьків, у загальноосвітніх навчальних закладах ставлення до них залишає бажати кращого [3]. Здебільшого це байдуже, зневажливе ставлення. Ситуація погіршується, коли йдеться про вади психічного розвитку. Часто діти з інвалідністю залишаються на «домашньому» навчанні, або обирають спеціалізовані навчальні заклади для того, щоб уникнути глузувань та ігнорування саме з боку однолітків. Втім, процеси інклюзії відбуваються і, на нашу думку, школярів необхідно готувати до взаємодії з дітьми з особливими потребами.

За даними досліджень зарубіжних вчених [2; 6], у випадках, коли інклюзивна освіта впроваджується в осередку дітей раннього віку, проблема неадекватного ставлення до «особливих» дітей має менш виражений характер, а іноді і зовсім відсутня. Діти звикають до оточення і сприймають його як належне. Певні відмінності у зовнішньому вигляді, мовленні, здібностях сприймаються саме як відмінності, а не як проблема. Зовсім по іншому обстоїть справа, коли йдеться про школярів, які раніше не зустрічалися з дітьми з особливими потребами. Учні загальноосвітньої школи часто не мають уявлення про проблему інвалідності, побоюються дітей з вираженими вадами розвитку або навпаки сприймають їх несерйозно, глузують. Так, за свідченнями дітей з особливими потребами,

підлітки виявляються найбільш жорстокими по відношенню до них. На їх думку, глузування, знуцання або повне ігнорування і байдужість, за рідким виключенням, притаманні більшості підлітків [7]. Означена проблема зумовлюється багатьма факторами, серед яких соціально-психологічна неготовність дітей обох категорій до взаємодії, загальне ставлення суспільства і держави до людей з інвалідністю, відсутність зрозумілої інформації про особливості деяких людей тощо.

Таким чином, особливої уваги потребує підготовка дітей до взаємодії з однолітками з особливими потребами. З одного боку, це є обов'язковою передумовою інклюзивної освіти, а з іншого - матиме позитивний вплив на розвиток гуманності, толерантності у суспільстві в цілому. На нашу думку, означена підготовка має складатися з наступних компонентів.

Ціннісний компонент передбачає виховання у підростаючого покоління морально-духовних якостей, серед яких гуманність, толерантність, емпатія, здатність до співчуття, милосердя та ін.

Теоретичний компонент характеризується наданням інформації щодо проблеми інвалідності; придбанням специфічних знань щодо особливостей характеру, спілкування, поведінки, зовнішнього вигляду, певних обмежень, а також певних можливостей дітей з особливими потребами; знання про рівність прав, зокрема, права на освіту, про моральну відповідальність за дискримінацію тощо.

Практичний (поведінковий) компонент передбачає оволодіння навичками спілкування, надання певної допомоги, організацію досвіду взаємодії.

На стику всіх компонентів мають сформуватись не тільки знання та навички, а й як найважливіше утворення - бажання взаємодіяти та позитивна соціальна установка щодо людей з інвалідністю.

З метою перевірки стану готовності школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами було проведене анкетування серед учнів середньої ланки загальноосвітніх навчальних закладів м. Запоріжжя, у яких ще не впроваджено інклюзивну систему освіти. Серед завдань дослідження було з'ясування ставлення підлітків до проблеми інвалідності та до людей з інвалідністю, а також визначення рівня сформованості в учнів кожного з компонентів – ціннісного, теоретичного та поведінкового. Анкета складалася з двадцяти запитань, серед яких, по п'ять запитань по кожному компоненту та останні п'ять загального або уточнюючого характеру. В анкетуванні взяли участь сімдесят п'ять підлітків, учнів 7 – 9 класів Запорізької гімназії №8 та Запорізької загальноосвітньої школи №38.

За результатами опитування з теоретичного компоненту, з'ясувалося, що всі підлітки мають уявлення про те, хто такі люди з інвалідністю та вважають їх рівноправними членами суспільства. Проте,

лише 34,67% респондентів знають, що людей з інвалідністю некоректно називати «інвалідами» та знайомі з поняттям «людина з особливими потребами». Уточнення у запитанні щодо окремих прав показало, що право мати дітей у 5,33% підлітків викликає певний сумнів – вони обрали варіант відповіді «важко відповісти». Втім, переважна більшість (94,67%) однозначно згодні з тим, що людина з інвалідністю має ті ж самі права, що й інші.

Відповіді на запитання щодо сутності інвалідності розподілилися наступним чином: 33,33% вважають це хворобою; 48% - вироком долі; і лише 17,33% обрали варіант відповіді «особливість розвитку». Отримані дані свідчать про дещо хибне уявлення про інвалідність серед підлітків загальноосвітніх закладів. Теж саме стосується запитання про інклюзивну освіту. Лише 22,67% підлітків знають що це таке. Інші 77,33% не чули, або майже нічого не знають про інклюзію.

Останнє запитання з цього блоку стосувалося можливості навчання в одному класі звичайних дітей та дітей з особливостями розумового розвитку. Позитивну відповідь щодо можливості такого навчання надали 46,67% підлітків, інші 53,33% не вважають це можливим. З них, 22,67% аргументували цю відповідь тим, що дитині з вадами розумового розвитку буде важко навчатися у звичайному класі, бо не встигатимуть за програмою; 21,33% вважають, що з такої дитини у класі будуть глузувати; останні 9,33% заявили про неможливість спільного навчання без пояснень.

Все це свідчить про те, що, незважаючи на обізнаність серед підлітків щодо прав дітей з особливими потребами, деякі з них залишаються «умовними». Тобто близько половини підлітків вважають, що діти з інвалідністю мають навчатися окремо, у спеціалізованих закладах, право мати власну сім'ю і дітей розповсюджується не на всіх. На нашу думку, у процесі підготовки школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами, необхідно поглибити їхні знання щодо сутності проблем інвалідності, проблеми дискримінації та сегрегації, і довести необхідність безумовного дотримання прав людини.

Щодо практичного/поведінкового компоненту, з'ясувалося, що, незважаючи на відсутність у 32% підлітків досвіду спілкування з однолітками з інвалідністю, 90,7% школярів, вважають, що особливості розвитку не обов'язково заважають спілкуванню. Головним для спілкування вони вважають наявність спільних інтересів та особистісні якості. 8% вважають необхідною умовою спілкування нормальний розумовий розвиток співрозмовника, а одна дитина (1,3%) заявила, що взагалі не вважає для себе можливим спілкування з людиною з інвалідністю. Відповіді на запитання щодо власної поведінки при спілкуванні розподілилися наступним чином: 33,33% не мали такого досвіду взагалі; спілкуються як і з іншими – 62,67% підлітків; 4 % -

намагаються уникнути такого спілкування.

Невеликий досвід взаємодії з однолітками з особливими потребами є у 50,67% підлітків – йдеться про окремі випадки (у спільних заходах, надання допомоги тощо). Лише у 14,67% є друзі чи приятелі з інвалідністю. Ніколи не траплялось надати допомогу чи підтримати людину з інвалідністю 34,67% підлітків. Стає очевидним, що досвід взаємодії мінімальний, і це доводить існування проблеми ізоляції людей з особливими потребами у суспільстві.

Складним виявилось питання про можливість навчання особливої дитини у власному класі. 45,33% обрали варіант відповіді «важко відповісти». Лише 17,33% вважають це можливим, а 37,33% - обрали варіант «ні», коментуючи свій вибір тим, що школяру з інвалідністю буде «некомфортно навчатися у моєму класі, бо інші будуть глузувати, ображати...». Це може свідчити, з одного боку, про те, що діти не були достатньо щирі при заповненні анкети, а з другого – що деякі підлітки занадто низької думки про своїх однокласників.

Крім того, мінімальний досвід спілкування та взаємодії супроводжується почуттям незручності, ніяковості у 26,67% підлітків, почуттям жалю – у 56%, байдужістю – у 17,33%; бажання допомогти інколи виникає у 41,33% підлітків. Все це доводить необхідність формування у школярів хоча б мінімальних навичок спілкування з однолітками з інвалідністю. Особливо, коли йдеться про сенсорні порушення та вади розумового розвитку.

Останній компонент – ціннісний – перевірявся за допомогою запитань, які визначали ступінь толерантності, гуманності, здатності до співчуття. На запитання про те, що відчуваєш, коли зустрічаєш людину з помітними вадами розвитку, 82,67% відповіли, що їм дуже шкода таку людину; ніяковіють, почувають себе некомфортно 17,33% підлітків; байдуже – 17,33% респондентів; бажання допомогти – 42,67%. Зауважимо, що пропонувалося обрати один або кілька варіантів відповідей, тому спостерігається певна розбіжність у відсотках.

На запитання про те, чи хотілося б подружитися з однолітком, який має інвалідність, 32% відповіли «так»; 52% - «складно відповісти» та 16% відповіли категорично «ні». Це свідчить про серйозну проблему у нашому суспільстві – при зовні позитивному, толерантному ставленні до людей з особливими потребами, внутрішня готовність до адекватного сприйняття відсутня, бажання взаємодіяти не сформоване.

На запитання щодо можливого ставлення батьків до спільного навчання з дітьми з інвалідністю, 10,67% респондентів відповіли, що батьки були б раді; 13,33% це не сподобалося би, та більшість - 76% відповіли, що їм було байдуже. Це може свідчити про традиційне «замовчування» проблеми інвалідності у родинах.

Важливим вважаємо запитання щодо випадків образи чи глузування

з людей з інвалідністю. Так, 45,33% підлітків бували свідками таких випадків. При цьому 64% з них відповіли, що вони відчували неприязнь до кривдників, 32% - було шкода людину з інвалідністю та 4% було байдуже те, що відбувалося. І жоден респондент не зазначив, що втрутився у ситуацію з наміром захистити людину з особливими потребами. Отже, знову спостерігається дwoякість – з одного боку, висловлювання співчуття, а з іншого – небажання або невміння втрутитися у складну ситуацію.

Дані анкетування підтверджувались і в співбесіді з класними керівниками та самими підлітками – суттєвих розходжень у письмовому та усному опитуванні не було виявлено. За даними дослідження визначено, що жоден з компонентів готовності школярів, зокрема, підлітків, до взаємодії з однолітками з особливими потребами не є сформованим, а, отже, необхідною є цілеспрямована робота з підготовки до такої взаємодії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, не викликає сумнівів актуальність розробленого питання через те, що інклюзивне навчання на сьогодні є єдиним механізмом дотримання прав дитини, зокрема, дитини з інвалідністю на гідну освіту. З іншого боку, процеси інклюзії сприятимуть підвищенню гуманності, толерантності у суспільстві в цілому, що у сучасному динамічному світі стає особливою цінністю. Дитина з особливими потребами має навчатися там де їй буде зручно, комфортно, і у тих умовах, які для неї є достатніми та необхідними. Всі учасники навчального процесу мають бути підготовленими до плідної взаємодії для того, щоб уникнути травмуючих ситуацій для кожного. Окрім підготовки вчителів до навчання «особливої» дитини, необхідно підготувати і дітей, у тому числі, і дітей з інвалідністю. Крім того, особливої уваги потребує підготовча робота з батьками.

Результати дослідження показали достатньо низький рівень готовності школярів до взаємодії з однолітками з особливими потребами, тому у подальшому, вважаємо доцільним розробку та впровадження спеціальної програми з підготовки школярів до взаємодії з «особливими» дітьми. При розробці такої програми важливо враховувати всі три компоненти – ціннісний, теоретичний та практичний для забезпечення цілісності процесу та формування якісного нового утворення – бажання взаємодіяти.

Список використаних джерел

1. Екжанова Е. А. Основы интегрированного обучения: учеб. пособие / Екжанова Е. А., Резникова Е. В. – М.: Дрофа, 2008. – 210 с.

2. Лорман Т. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практ. посіб. / Т. Лорман, Д. Деппелер, Д. Харві / пер. з англ. – К.: Видавничий дім Плеяди, 2011. – 296 с.
3. Ратнер Ф. Л. Интегрированное обучение детей с ограниченными возможностями в обществе здоровых детей / Ф. Л. Ратнер. – М.: Владос, 2006. – 175 с.
4. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. С.П. Миронової. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – 236 с.
5. Яковлева И. М. Подготовка педагогов к реализации инклюзивного образования [Электронный ресурс] / И. М. Яковлева // Инклюзивное образование: методология, практика, технологии. – Режим доступа: http://psyjournals.ru/inclusive_edu/issue/44260_full.shtml
6. Де Боэр А. Отношение к инклюзии учителей начальной общеобразовательной школы: обзор литературы / Де Боэр А., Пийл С.-Дж., Миннаэрт А. // Международный журнал инклюзивного образования. – 2011. – Вып. 15, № 3. – С. 331 – 353.
7. Ливенцева Н. А. Обзор современных зарубежных исследований по проблемам инклюзивного образования / Н. А. Ливенцева // Психологическая наука и образование, 2011. – № 3. – С. 114 – 121.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ekzhanova E. A. Osnovy integrirovannogo obuchenija: ucheb. posobie / Ekzhanova E. A., Reznikova E. V. – М.: Drofa, 2008. – 210 s.
2. Lorman T. Inkljuzivna osvita. Pidtrimka rozmaïttja u klasi: prakt. posib. / T. Lorman, D. Deppeler, D. Harvi / per. z angl. – К.: Vidavnychij dim Plejadi, 2011. – 296 s.
3. Ratner F. L. Integrirovannoe obuchenie detej s ogranichennymi vozmozhnostjami v obshhestve zdorovyh detej / F. L. Ratner. – М.: Vlados, 2006. – 175 s.
4. Inkljuzivne navchannja: organizacijne, zmistove ta metodichne zabezpečennja: navchal'no-metodichnij posibnik / Kol. avt.; za zag. red. S.P. Mironovoï. – Кам'янець'-Podil's'kij: Кам'янець'-Podil's'kij nacional'nij universitet imeni Ivana Ogienka, 2015. – 236 s.
5. Jakovleva I. M. Podgotovka pedagogov k realizacii inkljuzivnogo obrazovanija [Elektronnij resurs] / I. M. Jakovleva // Inkljuzivnoe obrazovanie: metodologija, praktika, tehnologii. – Rezhim dostupu: http://psyjournals.ru/inclusive_edu/issue/44260_full.shtml
6. De Bojer A. Otnoshenie k inkljuzii uchitelej nachal'noj obshheobrazovatel'noj shkoly: obzor literatury / De Bojer A., Pijl S.-Dzh., Minnajert A. // Mezhdunarodnyj zhurnal inkljuzivnogo obrazovanija. – 2011. – Vyp. 15, № 3. – S. 331 – 353.

7. Livenceva N. A. Obzor sovremennyh zarubezhnyh issledovanij po problemam inkljuzivnogo obrazovanija / N. A. Livenceva // Psihologicheskaja nauka i obrazovanie, 2011. – № 3. – S. 114 – 121.

Solovyova T. Preparing students to interact with peers with special needs. The article deals with the degree of readiness of secondary school students to interact with peers with special needs. The relevance of the topic is based on the confirmed necessity to implement progressive ideas of the international community to raise and educate children with disabilities, which is called an inclusive approach in the educational space. It is noted that the formation of the inclusive processes require special preparation of teachers, pupils and their peers with special needs. It was determined that there is no possible inclusion in the education system without such a training.

The necessity of preparing students to interact with peers with special needs in a general education school. The study shows the essence of the concept of "child with special needs." It is emphasized that the willingness to interact depends on three factors: the willingness of the teacher, pupil readiness and willingness of students with special needs. The willingness of the teacher consists of personal (ready to assist, empathy, tolerance and pedagogical optimism) and professional (special methods of work, understanding and acceptance of the general concept of inclusion) readiness. Readiness of children with special needs refers to psychological and educational preparedness, which depends on parents and other participants in the educational process.

Readiness of ordinary students to such interaction includes evaluative, theoretical and practical components. Desire to communicate and establish a positive social attitude towards people with disabilities is formed on the cross-edges of abovementioned components.

The attention focused on the fact that inclusive education today is the only legal way for children with a disability to acquire proper education. On the other hand, the inclusion process will enhance the humanity and tolerance in a society worldwide.

Key words: child with special needs, interaction, inclusive education, willingness to cooperate, interaction preparedness components, tolerance and humanity.

Отримано 16.04.2016

Відомості про авторів

- 1. Артемьева Татяна Васильевна**, кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної психології і корекційної педагогіки Інституту психології і освіти Казанського федерального університету, м. Казань, Росія.
- 2. Вітюк Олександр Олегович**, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціальних технологій Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця.
- 3. Вержиховська Олена Миколаївна**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський.
- 4. Волківська Діана Анатоліївна**, завідувач науково-методичного центру соціально-психологічних тренінгів Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ.
- 5. Грабчак Ольга Валентинівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький.
- 6. Грубляк Вячеслав Валентинович**, кандидат медичних наук, доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський.
- 7. Данилюк Катерина Володимирівна**, асистент викладача кафедри соціальної політики Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. академіка В. Демянюка, м. Рівне.
- 8. Дубич Клавдія Василівна**, доктор з державного управління, доцент, професор кафедри соціальної політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ.
- 9. Зозуляк-Случик Роксоляна Василівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ.
- 10. Ілініч Світлана Юріївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних технологій, заступник директора з науково-педагогічної роботи Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця.

11. **Кобилянська Лілія Іванівна** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.
12. **Ковальчук Інна Владиславівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.
13. **Костенко Наталія Іванівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальних технологій Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця.
14. **Кулик Іванна Василівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ.
15. **Ляшкова Наталія Олександрівна**, вчитель-дефектолог, старший викладач кафедри соціальних технологій Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна», м. Вінниця.
16. **Марчук Марина Віталіївна** асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.
17. **Мельник Людмила Пилипівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський.
18. **Мудрий Ярослав Сергійович**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці.
19. **Попова Альона Олексіївна**, асистент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ.
20. **Сербалюк Юрій Володимирович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський.
21. **Соловйова Тетяна Геннадіївна**, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки Запорізького національного університету, м. Запоріжжя.

Наукове видання

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Серія соціально-педагогічна

Випуск 26

**Відповідальний редактор
Відповідальний секретар
Комп'ютерна верстка**

**Мельник Л.П.
Дідик Н.М
Романишин В.С.**

Матеріали подані мовою оригіналу
Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 01.07.2016 р. Формат 60x16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк.арк. 10,9 Обл. вид арк. 11,7 Тираж 300 Зам.89

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ПП «Медобори-2006»
32343, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а. Тел./факс: (03849) 2-20-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3025 від 09.11.2007 р.